

Âli Saim

İstanbul

ve
Eski eserleri

ÂLİ SAİM

954

İSTANBUL

ve

ESKİ ESERLERİ

Muhterem hocam
İhsan Beyefendiye
Ezalabimiz
A. Yarı
4/5/33

İSTANBUL
Milli Mecmua Matbaası

1933

ÖN SÖZ

Beş seneye yakın bir zamandan beri, tarihe karşı olan merakımı derinleştirerek arkeoloji ilmine bir hazırlık yapmak üzere İstanbul hakkında uzun araştırmalara koyulmuştum. Tabii bu araştırmaların özlerini yazmakta, kitapta görülen sırayla dizmekte ve toplamaktaydım.

Kıymetli hocalarımdan aldığım ilim sevgisi ve gösterilen teşviklerden cesaret alarak bu notları sıraya koyup bir kitap meydana çıkarmaya havestlendim.

Bu ilimde uğraşanların ve hayatlarını bu uğurda vakfetmiş olanların çalışacağı çok mühim bir yolda; araştırmalar yapmanın gibi bir cesareti böyle, talebeyken göstermem; bilmem doğru mu?

Bu hususta herkes hayret edebilir, fakat ilk tecrübe olarak ve tarihe olan iptilâ derecesindeki sevgimi bir parça gidermek için yaptığım bu hareketi hatalı bulan; notlar ve araştırmalardan toplanmış olan bu kitapçıkta kusur veya yanlışları gören ve göstermek samimiyetinde bulunan büyüklerime şimdiden sonsuz hürmet duygularımı sunarım.

Bu kitapçık, Türk gençliği tarafından okunmak muvaffakiyetini kazanırsa; kendimi bahtiyar addeder,

cumhuriyetimizin feyzinden istifadeyle hazırlıyabildiğimi bu yazıda vatanımızı kurtaran, ilmi ve milli inkılâpçı- larımıza, böyle bir cesaretle bulunabilmemde vermiş ol- dukları ilim kültürünün çok büyük dahli olması hasebile İzmir ve İstanbul liselerindeki bütün sevgili hocalarımla, ilhamları beni harekete getiren müdür muavinimiz Lütfi Beyefendiye, teşvikleriyle ve mali cihetten mühim yardım- larda bulunan valdem ve ailem efradına, kitapta yar- dımları bulunan dostlarıma açıkça sonsuz minnet ve saygılarımı sunarım. A. SAİM 3/III/1933

İSTANBUL

ve

ESKİ ESERLERİ

GİRİŞ

Dünyanın en lâtif; en güzel manzaralarını koynunda emiyetmiş; kısmen Asyaî, ticartgâh bir beldesi neresidir denilse? herkes nazarlarını; İstanbul ufuklarında gezdiri- yormuş gibi o istikamete çevirerek, bu ismi heceler: İstanbul.

İstanbul'un, bütün bu güzelliklerine, boğazda, âbidele- rinde, bahçeinde, velhasıl her yerinde tesadüf edilir.

Havası ve suyu da manzaraları gibi hoş; renkleri bi- raz solgunca gibi ise de, pek çok yerlerinde şairlerin ka- lemlerine, ressamların fırçalarına birer - süjet - teşkil edebilecek kudrette renkleri ve hatıraları vardır. Hele hatıraları. Meselâ: Kâğıtane; Lâle devrinin en mühim ha-

tıralarile memlûdur. Hele akşamları Halic'in, fecirleri Anadolu sahillerinin rengine saatlerce bakmkla doyulamaz.

Hele onuncu asrı hicrideki (16 ıncı asrı milâdî) yaşıyışı ve rengârenk kıyafetler İstanbula başka şevk ve şetaret verirdi. Asırlar geçti; renkler, servetler ve hatta neş'eler söndü. Fakat İstanbul feyizli cumhuriyetimizin en büyük ticaretgâhı olmasile, eski âsarile, merkezlikten çıkmasına, zamanın harabisine rağmen gene eski kıymetini kaybetmedi.

İşte bu sebepledir ki her gelen seyyah Loti'nin İstanbulunu hayalinde canlandırıyor, yalnız bulamadığı eski âdet ve kıyafetler.

İstanbulu eskidenberi bir çok edip tasvir etmek istemiş ve istiyor. Çünkü bunda fazlasile haklıdır. Nedim bile bir kasidesinde; şehrin kıymeti hakkında ne güzel bir fikir dermeyan ediyor.

Bu şehri Stanbul ki bi mislü behadır
Bir senkine yekpâre Acem mülkü fedadır.
Bir gevheri yekpâre iki bahr arasında
Hurşidi cihantap ile tartılsa sezadır.

Bu söz mubalâga addedilebilir. Şairin kendi de bu fikir üzerine bu şiiri kaleme almış. Fakat benim fikrimce hiç te mubalâga değil. Zira şehrin her neresine bir kazma vurulursa vurulsun mutlaka bir eser, bir âbideye tesadüf edilmiyor mu?

Şehrin manevî kıymeti evet her şeyden; bir Acemistan-dan değil; en mamur ölkelerden daha yüksek. Boğazın güzelliklerine bütün cihan meftun olurken; bu güzelliği

bir kat daha kıymetlendiren tarihi âsarı; şehir sakinlerinin acaba hepsi bilir mi?

Hayır! Meraklı bir kitleden gayri hiç bir kimse....

Bir kaç senedenberi başta büyük vatanperverin bulunması hasebile, tarihle meşgul olmıya başlayanlar gittikçe çoğalıyor.

İstanbulda yapılan her eser, san'at tarihimize bir dehâ âbidesi daha ilâve ederek zamanımıza kadar kalmışsa, onları aynen muhafaza etmekle; o şerefli tarihimizi; garazkâr muharrirlere karşı ebedî bir kalkan gibi, kararın gözlerine doğru uzatabiliriz. Evet yalnız 1453 ten itibaren İstanbul tarihimizle, mukadderatımızla alâkadar olmıya başlamamış; ilk kurulduğu günden itibaren Türkler Bizans, Bizans tarihini alâkadar etmiş; en nihayet Türk bayraklarının sallandığını görmekle kalmıyarak son zafer ve inkılâp destanının ateşli günlerini sinesinde yaşatmıştır.

Mâzileri olmıyan milletler, kendilerine birer tarih aramakta oldukları bu devirde dünyanın en eski ve muazzez bir milleti olmakla iftihar etmekte haklı olduğumuz gibi; onu daima muhafaza etmek için, eski âsarı ebediyen korumak, vazifemiz ve borcumuzdur.

Bütün garp milletleri, hem seyyah celbi, hem de tarihî âbidelerini zamanın tahribinden sıyanet maksadile, harabeleri restore ediyorlar. Biz de aynı yolu takip ve yalnız İstanbulu değil, bütün memleketimizin mühim eserlerini böylece korumıya ahdetmek ve bu uğurda yorulmak bilmez bir gayretle çalışmak lâzım olduğunu düşünmeliyiz.

İstanbulun dört köşesinde harap bir halde bulunan bir çok tarihî yapının tasarruf edildiğini ve halkın bir mezbelegâh olarak kullandığını tetkikatım esnasında tessüfle gördüm.

Bu şerait dahilinde bu eserlerin bir kısmının tetkiki bittabi kalmış oldu. Yalnız bu kitapçığı neşrederken bir çok abidata tasarruf iddiasında bulunan zevata ricam şudur ki; meraklılara bin bir müşkülât çıkarmasınlar ve gene bu mebaninin muhafazasına fazlasile ehemmiyet versinler.

İstanbul hakkında bu zamana kadar pek çok eser yazılmıştır. Bu eserlerin mühim bir kısmı yabancı lisanlardadır. Bizdeki eserlerin de mühim bir kısmı İstanbuldan lâalettayin bahsetmişler veya eskiden hükümet merkezi olduğu için geçen vukuatı ve yapılan eserleri kaydetmişlerdir. Bn sebeple eski tarihlerimizin hemen hepsi İstanbul tarih ve vukuatı ile meşgul olmuşlar, Âdetler, ananeler hakkında oldukça malûmat vermişlerdir. Bir kısmı da sırf merak saikasile bu şehri tetkik ve eserlerini yorulmaksızın kaydetmişlerdir. Fakat böyle eserler pek azdır. Yalnız son yirmi sene içinde bu şekilde bazı eserler meydana getirilmiştir. Fakat bu eserlerin mühimleri de ya pek karışık, ya umumî tarihî malûmatın toplanması şeklinde veya yalnız Bizans devrine ait olmak üzere tertip edildiği gibi bir kısmı da bazı dikkatsizlik hatalarına düşmüşlerdir. Bu hataları iktidarım derecesinde düzeltmeğe çalıştım.

Ecnebi eserlerine gelince : Bu kısım çok zengindir. Bizanslı ve lâtin müverrihler, Avrupanın eski, yeni tarihçileri ve seyyahları hakkile güzel eserler vücuda getirmişlerdir. Bunları da birkaç kısma ayırabiliriz :

- 1 — Anane, âdet ve merasimlerden bahseden eserler.
- 2 — Tarihinden bahsedenler.
- 3 — Binalarından bahsedenler.

4 — Seyahat kitabı şeklinde olanlar.

Mevzî eserler hakkında, biyografi veya müteferrik şeylerden bahsedenler. Bu şekil kitaplar son 15 sene içinde bizde de görölmeğe başlamıştır.

6 — Mimarî eserler.

İşte bu gibi eserler kısmen tamamen, kısmen mühim yerleri tetkik edilerek me haz ittihaz edilmiştir. Bunların içinde, Yunan ve lâtince olanlardan bizzat istifade edemediğinden bu eserlerden bahseden muharrirlerden naklen bazı vesikalar toplanmıştır.

Yabancı lisanlarından da ecnebi dostlarımın yardımı ile tetkikatta bulunup tercüme yaptım. Bütün eserler ve âbideleri yerlerinde tetkik ederek bugüne göre; bu eserlerle karşılaştırıp en doğru vesikaları elde etmeğe çalışarak bu kitapçığımı hazırladım. Bu âne kadar yazılan kitapların hemen hepsi eserleri cinslerine göre sırayla kaydetmişlerdir. Ben ise bir mahalde bulunan binaları bir seyyah kitabı şeklinde, sırayla yazarak bir mahalleyi tetkik veya okuyana kolaylıkla toplu malûmat vermenin tarafını tuttum.

Bu şehri ilk, 2 nci ve 3 üncü inşasına göre ilah tertip ederek, sokak ve mahalla sırasile yazdım. Kitap notlardan vücuda getirildiğinden muntazam bir tahrire tabi tutulmamıştır ve ilk nazarda parça parça görülebilir. Budâ ilk tecrübenin mahsulüdür. Daha bir talebe olmam hasebile bu yazımın hatasız olduğunu iddia etmiyorum. Bu mesleğe hayatlarını vakfetmiş olan sevgili büyüklerimiz ve meraklı okuyucular bu hususta gördükleri hata ve eksikleri bildirmek lütfunda bulunurlarsa kendimi bahtiyar adederdim.

Mehaz : Türkçe — İstanbul ve boğaziçi cilt 1 —

2 — ka'riye camii. Mehmet Ziya bey merhum — Eski İstanbul, Eski Galata, Kadıköy, Türk san'atı, Mimari tarihi — Celâl Esat bey — Türkiye tarihi, Onuncu asırda İstanbul hayatı, on ikinci asırda İstanbul hayatı, Bizans karşısında Türkler, Bizans imparatoriçeleri, Mimar Sinan lâle devri. Ahmet Refik bey ilh. — Evliya çelebi seyahatnamesi 1 — 3 cilt — Fethi celili Kostantiniye. Muhtar paşa — Hadikatül cevami. Hüseyin efendi — Sultan Ahmet parkı ve asariatika atakası, Topkaba saray ve parkının tarihi, Mirâtı İstanbul M. Raif bey — Topkapusarayı, Rehberi, Yedikule, camilerimiz. Halil Etem bey — Osmanlı mimarisi — İstanbul rehberi. Müsyö Ernest Manboursy — Sicili Osmanî — Tarihi Osmanî encümeni mecmuaları — Kuru nu cedide asrıhazır tarihleri. Ali Reşat bey tarih. 4 cilt T. T. T. C. tarafından — Hamer — Ata B. tercümesi — Peçevî. İbrahim Ef. — Selânikî. Mustafa Ef. — Naima . Naim Ef. — Cevdet Pş. tarihi 12 cilt. Cevdet Pş. — Âşık Pş. zade — İstanbul mulıasara ve Zaptı. Nihat B. — Müze rehberi — Selçuk ve Osmanlı çiniciliği. Şehabettin B. — Ravzatülebrar. Kara Çelebi zade — Fatih Sultan Mehmet. Kritovlos — Enderun tarihi. Ata Bey — Yeni Mecmua ve bir çok makaleler, müteferrik kitaplar.

Ecnebi lisanlarda :

M. Dethier: Der Bosphor und Konstantinopel.

M. Dichl: Dans l'orient Byzantin.

M. » : Etudes Byzantines.

M. » : Figures Byzantines.

M. » : Byzance.

M. Marthmann: Esquisse Topographique de Constantinople .

M. Choiseul Gauffier: Voyage pittoresque dans l'empire Ottomat .

M. Bareille Bertrand: Constantinople ses cités franques et levantines.

M. Dichl: Constantinople.

Byzantine churchs in Constantinople.

M. Millingen.

M. Melling: Voyage pittoresque de Constantique et des rives du Bosphore.

Autour des murs de Constantinople.

Alt Konstantinopel: Dr. Ernest Diez ete. İlâh.

İstanbul hakkında bir manzara krokisi çizdikten sonra coğrafi mevkii, avarızı ve iklimi hakkında malûmat vereyim. Coğrafi mevkii :

Asya ile Avrupayı; Avrupa cihetinden, Balkan yarım adasile, Asya cihetinden Anadoluyu birbirinden ayıran bogazlardan; Karadeniz boğazının Marmara ile yaptığı dirsek üzerinde; Avrupa cihetinde kâindir. Şehrin en mühim girintisi Haliçtir.

Eskidenberi Alibey ve Kâhtane derelerinin teressübatile dolmakta bulunmuştur. Fakat böyle olmasına rağmen bilhassa Bizanslılar ile Osmanlı Türkler Halici liman olarak kullanmışlardı.

Şimdi dahi bir çok muhtacı tamir vapurlara iyi, mahfuz bir melce vazifesini görür. Bu sahillerde doklar, fabrikalar, tamiraneler bulunmaktadır.

Halicin tulü 9 km. kadardır; En geniş yeri Kasımpaşa ile Cibali arasındır. Galata köprüsü civarı 450 metre ara-

sındadır. Galata köprüsü 470; Unkapanı köprüsü 450 metre kadardır. Vasatî derinliği 25, en derin yeri 34 metredir.

Eski ismi rumca Hirisokeras Chryso Keras «Corne d'or» altın boynuz demektir. Haliç. Eyübe kadar ufak kıvrımlarla devam ederken birden bire şimale kıvrılır. Buradaki üç ada lahiklerle teşekkül etmiştir. Buradaki tepeden İstanbul çok güzel görünür ki; Ecnebler ekseriyetle bu tepeye Piyer Loti (Pierre Loti) tepesi namını vermişlerdir. (İstanbulda ikameti esnasında çok gezmiş). Bu civarın tepeleri baştan, başa eski mezarlıklarla mesturdur.

İstanbulu, Üsküdar'dan ayıran Karadeniz boğazı 27 km. tule malik olup; en dar yeri Rumelihisarile, Anadoluhisarı arasındır. (Tülü 550 metredir).

Eski ismi buzağı efsanesi namında ki bir efsaneden dolayı Öküz geçidi yani Bosforos — Bosphoros namını almıştır. Avrupalılar da Bosfor (Bosphore) derler.

Şimalde, Karadeniz ve cenubunda Marmara vardır. İstanbul 41 derece o dakika 16 saniye şimal arz; 26 derece, 38 dakika, 50 saniye tulü şarkide kâindir.

Avarızı; Yunan ve Romalılar tesis edecekleri şehirlerin her hususta iyi şeraiti haiz olmasından maada, Akropol ve kapitöl için tepeleri de olmasına dikkat ederlerdi. İşte Bizas (Byzas) akrapolünü, Topkapı sarayı mevkiine ve sonra Romalılar da, Beyazıt tepesine kapitöllerini inşa etmişlerdi.

İstanbulu tevsi ettikleri zaman Romanın tepeleri gibi 7 tebeyi sur dahiline almışlardı. (Diğer bir çok tepeler daha varsa da bunlar Eyüp sırtlarıdır). Şehrin dahilinde yalnız Bayram paşa deresi vardır ki, Edirnekapu ile Top,

kapı arasında şehre girerek, Langa bostanlarından Marmaraya akar.

1 — Topkapı sarayının bulunduğu tepedir ki, Sarayburnuna doğru uzar. Eskiden üzerinde Akropol (Acropole) vardı; şimdi Topkapı sarayı ve Ayasofya bulunmaktadır.

2 — Çenberli taşın bulunduğu ikinci tepedir. Evvelce, forum Konstantin ve sütunu (Çenberli taş - Yanık sütun) vardı.

3 — Beyazıt camisinin, Darülfünun ve yangın kulesinin bulunduğu 3 üncü tepe bulunmaktadır

4 — Fatih camisinin (Eskiden Havvariyun kilisesinin) bulunduğu tepedir; vadileri bir cihetten haliçte Cibaliye, diğer taraftan Aksaraya doğru hafif bir meyil takip eder.

5 — Sultan Selim ve Bonos sarnıcının bulunduğu tepedir ki, eteklerinde rum patirikanesi (Ortodoks) ve mektebi, Fethiye camisi vardır.

6 — Tekfur sarayı harabesini ve bir az daha ilerde, Edirne kapısı. Mihrimah camisini havidir. Sultan Selim tepesile yaptığı vadide; Karagümrük, Balat ve Fener mahalleleri vardır. Bu tepenin sırtında Drağman çeşmesine doğru Kariye camisi inşa edilmiştir. (Bazı kıtaplarda 6 ncı tepe üzerinde gösterilir; bir az dikkat buyurulsun)

7 — Altımermer mahallesini ve Mokyos çukur bostanın bulunduğu tepedir. Sırtları bir taraftan Koca Mustafa paşaya diğer cihetten Arkadyüs forüme; yine bir cihetten surlara doğru alçalır. Bu tepenin etekleri, Etyemez mahallesile; daha ötede Samatyayı teşkil eder.

İklimi: İklimi mutedildir. Napoli ve Nevyork ile aynı

arz derecesinde olmasına rağmen, ne birincisi gibi çok sıcak ve ne de ikincisi kadar souktur.

Kışın kar yağarsada, uzun müddet devam etmez ; Karadenizin rüzgârlarına karşı açık olması itibarile ; donları da eksik değildir. Fakat hararêt vasatî kışın + 4,8 den yazın + 22,9 a kadar yükselir. Yani farkı suhuret vasatî 18,8 kadardır ; Yağmurlar az miktardadır. Karadeniz buğazında, Karadenizin seviyesi daima Akdenize nazaran kabarık olduğundan, oldukça mühim bir akıntı vardır, Saray burununda bu akıntının tesirâtı görüldür. Şehir vaz'iyeti coğrafisi cihetinden tüccarî bir mevkie maliktir. Serbes liman, İstanbul için mühim bir kudret menbaı olabileceği gibi ; şehrin sanayî şehri olmasına da yardım eder. Manzaraları gibi suyu da hoştur, demiştim, Dünyada ki en hafif ve güzel su menbalarından bir kısmı da, buğazın her iki sahiline sıralanmıştır. Şehir dahilindeki ufak menbalara, eskiden beri Bizaslılar bir kudsiyet ad ile ayazma namını vermişler, ve onlardan şifa beklemişlerdi ; hâlâ da bu gibi mahalleri ziyaret ederler.

Şimdi İstanbul 3 mühim kısımdan müteşekkildir.

1 — Nefsi İstanbul ; 2 - Beyağlı ; 8 - Üsküdar (Anadolu ciheti.) Umum şehir nüfusu 1,000,000 a yakındır,

Eskiden ise 1 - Bizans, 2 - Galata kısımlarından müteşekkildi.

Daireler : Konstantinin (Constantin) tevsiünden sonra, İstanbul 13 daireye ayrılıyordu ve bu devrin surları 6 ve 7 inci tepeleri içine oluyordu,

Teodos (Theodose) devrinde, bir çok muhacırların

İskânı icap edince sulardan harice taşmak mecburiyeti hasıl olarak ; Vali Antemyüs) tarafından bu günkü surlar (Velaherne — Blachernes) mahalli hariç inşa ettirildi ki, bu mıntakaya eski surdaki Konstantinin Constantin sütunundan hariç manasına — Eksokinyon (Esokioni) denildi. Bir zamanlar burada Got muhafız askerleri oturuyordu. [*]

Daireler : Bu şekli alan şehir 14 kısma inkisam ettirilmiş ve yedi tepe de sur dahiline alınmış oluyordu.

1 : 1 inci tepenin şark eteklerinden Bukaleon limanına (Küçük Ayasofyaya) kadar devam ederdi.

2 : 1 inci tepenin garp cihetini yani akropolü, Ayasofya ve civarını Ogüsteon meydanını ihtiva etmekte idi.

3 : 1 inci ve ikinci daireyle, Ogüsteon meydanile hem hudut Hipodrumu dahiline alarak Kadirga - Sofyana - limanına kadar devam ederdi.

4 : 3 üncü daireyle, Divanyolundan (Eski Mese caddesi - Takriben -) hem hudut ; 2 inci daireye dayanarak Yalı köşkü civarında denize inerdi.

5 : Divan yolunun Beyazıda giden kısımdan, Babîali (Ankara caddesi) nden Bahçekapıya kadar uzanırdı.

6 : 6 ıncı daire Çenberlitaştan, Eminönüne kadar de-

[*] Eksokinyon 8 parçaya ayrılarak Bizansın 4 meşhur siyasî fırkasının askerlerine sonraları havale edilmişti. Şöyle ki:

1, 2 inci mıntaka yedi kuleden itibaren Prasinler — Yeşil partiye . 3, 4 üncü — Kırmızı parti . — 5, 6 Beyaz parti . — 7, 8 Maviler — Veneta partisine aittir.

vam ederdi. Bu daire bilhassa Venediklilerin mahallatını havi bir ticaret merkezi idi.

7 : Yedinci daire Çenberlitaştan Beyazıda kadar tramvay caddesinin cenup kısmıydı ki Kumkapıya kadar imtidadla bu sahili dahiline alırdı.

8 : 8 inci daire Beyazıt tepesini (3 üncü tepe) dahiline alarak, Yemiş iskelesinde Haliç sahiline temas ederdi.

9 : 9 uncu daire bir müselles şeklini almıştı. Bu müsellesin bir resi Beyazıt, diğeri Aksaraya ve bir resi de, Langa bostanına dayanıyordu.

10 : Bu daire Beyazıt tepesinden, Kıztaşına kadar uzanıyor ve Fatih meydanile ihata ediliyordu.

11 : Bu daire hudutları ; Fatihden Edirnekapısına ve surlar üzerinden Topkapıya kadar, oradanda Aksaraya gelerek bir şibihmünharif şeklini andırıyordu.

12 : 12 inci daire, Altımermer tepesini havi, Langa limanına kadar devam eden bir daire olup 11, 9 ve 7 inci dairelerle hem huduttu.

13 : Bütün Galata, Beyoğlu havalisini 13 üncü mıntaka kabul ederler. [1]

14 : Velaharne, Balat ve Ayvansaray mahallelerini dahiline alan bir mıntakadır.

[1] Calâl Esat beyefendinin Eski Galata namındaki eserlerinde bahsetmiş oldukları gibi 13 rakkamının uğursuzluğu yüzünden bu daireye 13 üncü daire demeleri fikrinin ne kadar doğru olduğunu bilmiyorum. Fakat Belaharne sarayına kadar surun çekilip oranın bir mahallé haline gelmesi çok sonra olduğuna göre Galataya, bundan evvel 13 üncü daire denildiği anlaşılır.

Bizans Hakkında

Kısa Tarihî Malûmat

İstanbulun tarihinden hakkile ve ilk devirlere kadar bahsetmek icap edince : Büyük muhaceretleri iyice bilmek lâzım gelir. Ortaasyada coğrafi hadiselerin (iklim) değişmesi hasabile ; garbe doğru devam eden akınların yollarını tetkik edersek, Şimal ve cenup yolu isminde iki tarik görürüz.

Bu yolların birincisi, yani şimalyolu ; Uralların altından Rusya ovalarına ; diğeri ise Hazerin alt sahillerinden ve Anadoludan geçerci.

İşte bu ikinci yolu tercih edenlerin bir kısmı Anadoludan geçerek buğazlara dayanmışlardı. Karşı sahillere geçmek için bu manıayı aşmak güç olmamış ve tabii bu insan akınlarının bazı parçaları buralarda kalmıştır.

Şimalden gelenler ise kısmen Kırım yarımadasından cenuba hicret ederlerken de bu buğazlar yolunu takip etmişlerdir. İşte bunlar Kırımdan gelen Torlar [1] olup bu yarım

[1] Tarih encümeninin tarih serisi cilt 1 —

adayada Torit denmişti. Torlar buralardan geçerek Yunanistana kadar indiler.

Buğazlar hattından geçen bu kabileler, Orta Asya medeniyet ve anelerini Avrupaya da götürmüşlerdir.

Bir müddet sonra bu torların ve bunların ihtilâtından hasıl olan Yunan kavimlerinin; diğer Akdeniz memleketleri ahalişi gibi müstemlekecilik siyasetine atıldıklarını görüyoruz.

Yunan tarihlerinin kaydetmiş oldukları bu hadîsat arasında, İstanbulun bulunduğu arazinin de bir kabilenin işgali altına geçtiğini biliyoruz. Bu kabile Yunanistanda Megare beldesinde ikamet etmekte iken, reisleri olan Bizas [1] müstemleke aramak üzere 657 de buraya getirmiş ve Bizans [2] şehrinin ilk temelleri atılmıştı.

[1] Megare (Megaris) Yunanistanda Korent - Corinthe berrahî üzerinde Isparta (Sparte - Lacedemone) idaresinde bir Dori (Dorie) şehri idi. Rivayete göre bu şehrin reisi olan Bizas kabilesini toplayıp müstemleke elde etmeğe çıkarken Delfi (Delphes) kâhinine sormuş ve (Körlerin memleketinin karşısına.) cevabını almış.

Istanbul buğazına geldiklerinde Kalkedonyalıları karşı sahillere sahip görünce; işte böyle güzel bir mahalli görmiyenler kördür demiş. Bizansın temelleri böylece atılmış.

[2] Bizansın isimleri; Burayı ele geçiren veya siyasî münasebetlerde bulunan her devlet. bir veya müteaddit isimlerle yat etmiştir, mesela; İstanbulu Bizas -Byzas - bina ettiği için Bizans Byzanca Bizantiyom, Constantin merkez yaptığı için yeni Roma Nea Roma Constantinopolis constantinople Septim Sever Setphne severe in ta'miri ve oğlunun ismine izafeten Antonie de denirdi, araplar Konstantıniye, Osmanlı Türkler de. İslanbol, Dersaadet Darahıye, Asitane derlerdi. biz de sitenpehl Stın - polis den İstanbul diyoruz.

Bizansın ve civarının bu şekilde iskân edildiğini iddia eden Yunan müverrihleri bu hususta aldanıyorlar. Bir kerre tarihi vukuat; böyle işlek bir yol üzerindeki arazinin o kadar zaman boş kalmasının mantikî olmadığını gösterir. Mutlak geçen kabilelerin bir bakiyesi buralarda kalmıştır. Sonra Yunan müstemlekeçilerinden çok evvel Finike ve adaların gemicileri bu civarı pek güzel biliyorlardı. Hatta halk arasında bu hususta bir çok rivayetler de söylenir. Bunlar hatalı da olsa bize oldukça bir fikir verebilir. (Bu da H. Süleyman zamanında. Finikeliler vasıtasile Belkisin buraya tebdili hava için gönderildiğini ve saray burnunda ikamet ettiğiidir.) Yine Yunan tarihlerine göre Kadıköyde 657 senesinde Kalkedonyalılar ikamet ediyorlardı. Onların bu sahile de sahip çıkmaları çok gayri tabiidir. Bir az da hafriyatı göz önüne getirelim.

Sarayburnu parkı tanzim edilirken çıkan Siklopene (Kiklop) devrine ait bir çok asarı atika bu tarihten daha evvel buralarda yaşandığını gösterir. Sonra burada tariblerce artık kabul edilmiş bir hakikat olan bir köy vardı ki Liğos deniliyordu.

Her ne ise bir az taharriyat ve istidlâlden sonra çok eski bir devirden beri bu arazinin iskân edilmiş olduğu pek âlâ anlaşılır; Bizas ve arkadaşları Bizansı uzun müddet iyi bir idare sistemile düşmanlarına karşı yaşattılar ve bir çok hücumlara galebe ettiler. Bu siyaset işinde bilhassa Bizas'ın zevcesi Fidali nazara çarpar. İran şarkta galip gelip Yunanıstanı da idaresi altına almak isteyince Yunan harpleri başlamıştı. İşte M. E. 600 senesinde Darâ I orduları Bizans kalesine dayanınca teslim olmaktan başka çare bulamıyan Bizanslılar şehrin

kapılarını açtılar. Bir müddet sonra meşhur Yunanistan harpleri ve Platea muzafferiyetini müteakıp İspartalı Pavzanyas 479 M. E.; Bizansı Yunan ittifadına dahil kıldı. Bir müddet sonra Atinalı Simon, bunları Atina ittifakına aldısı da Alkibiattın idaresini müteakıp Peleponnez harplerinin neticesi olan Egos Potamos imha harbinden sonra Lakedemonyalı Lizandrosun eline geçerek oligarşi bir idare sistemi kuruldu.

M. E. 390 da Trazivolos; Atinayla birleştirerek demokrasi idareyi tekrar tesis etti.

M. E. 363 de Tepli Epaminondas bu memleketi de Yunan ittifakı dairesine aldısada 10 sene sonra yeni ittifaklar vücuda gelince bu bağ koştı.

M. E. 340 da Makadonyalı Filip; Bizansı muhasare ederek hücumlar yaptısada muvaffak olamadı.

İskender Yunan ittifakına karşı cephe alınca Demostenin nutuklarına uyan Bizansı da muhasara ve zabdetti.

Romalılar; Romanın istilâ fikirlerinin önüne geçebilecek hiç bir devlet bulunmadığından; en meşhur mevki ve kıtalardan madut olan Yunanistan ve Bizansı aldatarak Roma ayaletleri sırasına soktular ve diğer ayaletlerde olduğu gibi burada da çok müstebit hareket ettiler.

İmparator Vespasiyen Bizans hakkında çok şedit davranmış isede 195 M. S. Septim Sever çok vahşiyane hareket ederek rakibi imparator Nijeri muhafaza ettiğinden şehir ahalisini kısmen katlettirmişti.

Fakat oğlu Antonya Karakallanın ricası üzerine şehri daha geniş bir sur içine alıp Hipodrum inşa ve hatta imtiyazlar vermişti. Bu sebepten Antonya şehri namını alan

Bizans parlak devirler yaşamış; fakat Sitler şehre hücum ve Üsküdarı tahrip etmişlerdi.

Roma imparatoru Klot 269 da şehre hücum eden Gotlorı mağlup ve Bizansı felâketten kurtarmıştır ki bu muzafferiyet şerefine Saray içinde yazılacak olan sütünü diktirmiştir.

306 da Roma tahtına geçen (Constantin) Konstantin rakibi Liçinyosu mağlup ve rakibine yardım eden İstanbulu zaptetti. (M: 324) İşte bu sıralarda idi ki St. Andre şehre Rusyadan hicret ederek Galata cihetinde neşri dine başlamıştı. (İstanbul ve Boğaz içi nam kitabında Ziya B. merhum St. Andre'nın buradaki Bizans mezarlığında bazı âsar bıraktığını kaydetmiştir.

324 senesinde Konstantinin eline geçtikten sonradır ki İstanbul'un mevkii coğrafi ve manzara cihetinden çok kıymetli bir mevkie malik olduğu anlaşılmiş ve Konstantin'inin evvelden beri tasavvur ettiği bir merkez olmağa lâyık görülmüştü. [1] Konstantin bütün Roma eyaletlerinin en meşhur âsarını Roma'nın servet ve zinetini, mabetlerinin zikıymet her şeyini, heykellerini yeni Romaya celbettirdi. Eski Bizans; Roma âlemi dahilindeki milletlerin meşhur âsarını kucagında buldu. Roma'nın yeni

[1] Konstantinin payitahtını değiştirmesinin sebebi Hristiyanlığın Roma ve Yunan dinlerine galebesi, hudutların karışıklığı ve şimalden Cermenlerin Roma ayaletlerine göz dikmeleri, Romanın haset ve ahlaki sukuta düçar olmasından neş'et etmişti. Konstantin, İstanbul ve civarını görmeden evvel Trovayı imar etmek ve merkez edinmek istemişti. Fakat Roma zadedânı Trovanın yükselmesiyle Romanın zeval bulacağı mülahasasını ileri sürerek Konstantinin fikirlerine set çekmişlerdir.

rakibi pek çabuk imar edilip yükseldi 330 [2]. Bu tarihten itibaren Bizans Konstantinopolis namını alarak Roma imparatorluğunun merkezi oldu. Roma zadedânı bu şehirde saraylar inşa ettirerek yaşamağa başladılar. 337 sensinde Konstantin öldü; fakat tahta geçen Konstantinyos Jülyen (Julien) gibi imparatorlar Hıristiyan aleyhtarlığı ettiklerinden kısmen Roma ve şimalden gelen muhaceretlere karşı memleketi müdafaa maksadile; hudut şehirlerinde ikamet ettiler. Jülyen hıristiyan doğmuş olmasına rağmen putpe-restliği kabul, mabetlerini ihya ile hıristiyanlara fena muamele etmişti. Bu sebeple Aposta namı verilmiştir Zamanı saltanatı da pek az sürmüş; yerine Jüviyen (Juvien) geçmişti.

364 te tahta geçen Valans I (Valens I) bir çok inşaatta bulundu.

379 da Teodos I idare makinesini eline aldı ve Bizansı bir çok mebanî ile tezyin etti. İşte bu sıralarda idi ki Hünler Tuna sahillerine gelip Bizansı iz'aç etmeğe başladılar. Teodos 395 te oğulları Arkadyüs ve Honoryüs arasında memleketi şarkî ve garbî Roma diye taksim etti. Bundan sonradır ki İstanbul şarkî Roma'nın merkezi oldu. Bu seneler zarfında dinî mücadelât ta başlamış, Patrik Aryüsün afaroz edilmesinden sonra, bu mezhepte bulunan Got askerlerine düşmanlık artarak halk tarafından katliâm yapılmıştı.

395 — 408 Arkadyüs devrinde Got reislerinden Alarik, kabileleriyle Bizans surlarına dayanmış ise de Arkadyüsün siyasi muvaffakiyeti üzerine Roma'ya nazarla-

[2] Bir çok tarihlere göre Küşat resmi M. 327 — 328 de isede hakiki resmi küşat 330 dadır

rını çevirmiş 410 da Roma ve İtalyayı zapta muvaffak olmuştu.

408 — 450 Teodos II devri: Bu devir İstanbulun tevessü devridir. Şimalden, Tuna boylarından; Hun takibinden kaçan ahalinin Bizansa ilticası ve Got muhafız askerlerinin isyanlarda ön ayak olması ve Aryen mezhebine salık olmaları, şehirden hariçte ikametlerine mecburiyet hasıl etmişse de, bu vekayi karşısında onları yine şehir dahiline almak mecburiyeti bulunması hasebile Eksokinyon kısmının da sur dahiline alınması icap etmiş ve vali Antemyüs, şimdi âsarı mevcut olan surları inşa ederek şehri Yedikuleden, Balata kadar tevsi etmişti. İşte bu surlara Teodosyos surları diyoruz.

Hun kıralı Atilla Marsiyanpol galibiyetinden sonra da Bizans surlarını tehdit etmek üzere Büyükçekmeceye kadar akıncı kuvvetleri gönderince; büyük hattı müdafaaдан gayri, tahkimat maksadile vali Sirüs Konstantin tarafından ikinci bir müdafaa hattı inşa ettirildi.

Bu harbin nihayetinde Teodosyos, aleyhinde olan Marküs sulhunu imzalamağa mecbur kaldı.

Memleketin vaziyeti ve haricî siyaseti bir hercümerç içinde iken Teodosyos öldü ve yerini, kumandanlarından Marsiyan ile Teodosun hemşiresi işgal ettiysede; 453 de Teodosun kardeşi Polşeri; 457 de de Marsiyan vefat edince Leon I, II; Zenon I ve Anastas I imparatorluk sandalyesini işgal ettiler.

518 de kumandanlardan biri olan Jüsten 527 ye kadar bu mevkide bulunmuş ve ölmeden Jüstinyene imparatorluğu temin etmiştir.

Bu imparatorlardan itibaren, yeni bir devir, yeni Romanın

2 inci bir yükselme devri başlamıştır. Bu devre Jüstiyen sülâlesi devri denir. Fakat bu devirde şarkî Roma için büyük tehlikelere ve nifaklara sebep olacak dinî vukuat geçmiştir.

527 senesinde Bizansın en meşhur abidelerle dolduğu Jüstinyen devri başlar; fakat bu devrin aşağıda bahsedeceğim veçhile çok kanlı ihtilaller görmesi yüzündendirki pek çok eski eserler tahrip edilmiş, pek azından mada; zamanımıza hiç bir bakiye kalmamıştır.

Meselâ: O zaman tahrip edilmiş olan Zoksipos hamamlarının hiç bir bakiyesine tesadüf edememekteyiz.

Harap olan binaların yerine Jüstiyenin inşa ettirmiş olduğu abidâtın en meşhurları Ayasofya, Aya Erini (Askeri müze), Aya Tekla, Küçük Ayasofya, Vasilika sarnıcı ve Bukaleon sarayının aksamıdır.

Bu Jüstinyen devri, herkes nazarında Bizans imparatorluğunun en yüksek; ilim ve san'atte en mühim eserlerin doğduğu bir devirdir.

Artık şarkî Roma imparatorluğu Bizans imparatorluğuna tahavvül etmiş oluyordu.

Bu asırdan itibaren de her ne kadar memnuiyet var idi ise de halk Yunanlılaşmış, ve bir zaman sonra da resmî dil Latince Yunancaya tahavvül etmiştir.

Bahsi geçtiği gibi bu devir en lüks, mutantan bir devirdir.

Bizansın şaşaalı hayatı imparatorluğun hudutlarındaki Gotların tamamını celbetmiş, fırsat buldukça Bizansın üstüne akmağa müheyya bulunmuşlardı.

Fakat ihtilâller de bu devirlerde facialar şeklini almış;

meselâ: Nika büyük ihtilâlinde şehir harabe haline girmiş; Hipodrumda öldürülen firkacıların miktarı bir defada 30,000 i bulmuştu. Kumandan Belizer yeşil partiyi böylece mahvetmiştir.

Bu vukuatı takip eden senelerde Bulgarların, İranlıların savletleri durdurulmuş; harap olan mebanî yeniden inşa edilmiştir. İşte bu korkulu seneler Jüstinyeni Bukaleon ve Hormizdas müstahkem saraylarını inşaya mecbur etmişti. Yine bu devir iki hristiyan âlemini yekdiğerinden münaferetle ayırmıştı. Bu devrin yükselmiş medeniyeti, ilim ve irfanı olmasaydı Avrupa bu günkü seviyesini bulamayacaktı. Sakin geçen senelerden sonra Herakliyüs cenup hudutlarında büyük bir düşmanla karşılaştı. Araplar. Hz. Muhammet zamanında başlayan ilk hücumlardan sonra Arap hükümdarlarının gözü Kostantiniyeye dikildi. Hz. Muhammedin bu şehrin fethi hakkında hadisleri de vardı. Araplar tarafından vaki olan ilk muhasara Hz. Osman devrinde 653 M. 32 H. Şam valisi Muaviye kumandasındaki askerler tarafından yapılmışsa de bir netice elde edilmemişti. 2 ve 3 üncü seferler Muaviyenin saltanatı zamanında 669 M. 48 H. — 672 M. 54 H. da vaki olmuştur. Bu seferler esnasında Araplar Kostantiniye etrafına yerleşmişler; Eba Eyyubu Ensarî bu harplerin birinde vefat etmişti. Bu muhasaralarda Arapların muvaffak olamalarına sebep Rum ateşi denen her yerde, hatta suda tutuşarak yanan bir madde olmuştu. Buna Avrupalılar (Feu Gregeoie) derlerdi. (Lebeau-Aşağı imparatorluk tarihi).

İzavri hanedanı devri bilhassa mutaassıp ve dindar bir hanedanın devridir. Haricî siyasetin bozukluğu yetmiyormuş gibi bir de dahilde put kıranlar partisi teşekkül

etmiş; hükümet mezhep mücadeleleriyle nifak ve isyanlara sebep olmuştu ki buna muhalefet eden kadın, erkek bilâistisna herkes öldürülmüştü.

Bütün 500 senelik âsarî san'at birkaç hafta içinde mahvedildi. Aizze resimlerine, mozayıklara düşmanlık o kadar arttı ki ayaklar altında çiğnendi. Fakat İren tahta geçince (İren bu fırkayı hiç sevmezdi. Kocası Leon IV İren'i aizze resimlerine ibadet ederken yakalamış ve bu cihetten araları açılmış; İren de kocasının ölümünü sabırsızlıkla beklemişti. Ahmet Refik Bey. Bizans imparatorçeleri sahife 57). İznikteki meclisi ruhaniye eski emirnamelerin hükümsüz olduğunu tastik ettirdi ve 20 sene kadar resim taraftarları rahat ettiler. Bu seneler zarfında 792 de İren oğlunu tahttan indirerek gözlerini oydu. Bir müddet için yalnız başına resikârda kaldı. Ermeni Leon devri gene mücadele devresidir. Bundan sonra gelen imparatorlar liyakat sahibi olmaktan çok uzak kimse-lerdi. Makedonyadan gelen ve Bizansta kilise köşelerinde sürünen Vasil bir çok maceralardan sonra İmparator sarhoş Mişel III e teşrifat nazırı ve saltanat şeriki olmuş ve bir müddet sonra da İmparatoru öldürterek yerine geçmiş ve Makedonya hanedanını tesis etmişti. Cinayetlerini halk haber alınca; nefret duymamaları için kiliseler inşa ve ibadeti çoğaltmıştı. Denilebilir ki Makedonya hanedanı devri 867 - 1081 Bizans imparatorluğunun üçüncü yükselme devridir.

İki asır kadar süren bu devirde civar milletler Bizansın satvet ve şevketinin tesiri altında kalmışlar, Bizanslı rahipler tarafından tebdili din ve mezhep ettirilmişlerdir. Bütün Bulgar, Rus ve diğer Avrupa hükümdarları bu debdebeli ve şaşaalı hayata hayran olmuşlar. Fakat bu

9 - 11 inci asırlar arasında Bizansa hemen hemen tecavüzde bulunmamışlardı. Leon (Filozof) VI, Konstantin Porfirojenet VII gibi âlim İmparatorlar geldiği halde; bu yüksek devrin kanlı tağallübü hükümetleri de tarihin sahifelerine geçmiştir. Meselâ: Nikefor Fokas II nin elinden idareyi 965 te «Yani» kanlı bir cinayetle almış, Nikeforun kanlı cesedi Bukaleon sarayının karlı basamakları üzerinde günlerce kalmıştı. Yine bu devirlerde hassa askerlerinin ihtilâlleri, para ile imparator nasıpları; Teodora gibi imparatoriçeler, nüfuzlu kadınlar görülür. 1081 — 1118 Komnen hanedanının icrayı hükmettikleri bir devirdir. Birinci Ehli Salip bu devirde İstanbul (Karadeniz) Boğazından geçerek Anadolu da Selçukilere mağlup olmuş; kaçan Haçlı döküntülerinin tahribinden İstanbulu kurtaran Aleksî I, in siyasi muvaffakiyeti olmuştu. Ka'riye camisinin ikinci inşası da bu devirdedir.

Balat, Belaherne civarının sur dahiline alınması; Isak Angelos Komnen surlarının inşası 1195 şe doğru ikmal olunmuştu. Birinci Ehli saliple dördüncü Ehli salip arasında saltanat süren hükümdarların en meşhurları Aleksî I; yani Komnen, Isak, Aleksî III tir. Aleksî III 1195 te Isak Angelosu hapsederek tahta geçmişti. Bunun üzerine Isakın oğlu Aleksî Dokas Konstantinopoldan firarla Alamanyaya; sonra Venedik hükümetine iltica etmiş; hareket etmek üzere bulunan dördüncü Ehli salibi bir çok vaatlerde bulunarak Bizans üzerine yürütmüştü. Ehli salip de 1203 te Venedik Düji Dandelonun idaresinde Bizansı muhasara altına alarak zabdetmişti.

Bunlar; Aleksî Dokas ile babası Isak Angelosu tahta geçirdiler. Halbuki eskiden beri Bizanslılar arasında lâtin ve venedik düşmanlığı hüküm sürüyordu. Buna tahammül edemiyerek ihtilâl çıkaran Bizanslılar, Aleksî ile babası

İsaki öldürdüler. Bunu haber alan haçlılar İstanbulu tekrar zabt ve yangınlar çıkararak ahaliyi katliam ve Bodeonu Lâtin imparatoru tayin ettiler. 1204

Bu latin istilası Bizans için her hususta büyük bir felâket oldu. Her yer hatta, hükümdar mezarları bile yağma edildi. Eski servetlerden eser kalmadı 1204.

Bütün nefis eserler, târihi abideler tahrip edildi; madeni heykeller eritildi.

Hükümdarların biriktirdiği Ayasofya ve saray hazinelerinde bir şey kalmadı. Her şey, her yer yok edildi.

Latin istilasının fecaatini birçok kitaplarımızla beraber, Avrupalı müverrihlerin asarı da bize gösteriyor. Meselâ: Celâl Esat Bey (Ayasofyanın bütün hazineleri çalındı, ne kadar kıymetli taş, altın, gümüş avanı diniye varsa hepsi sökülerek asker arasında dağıtıldı, Havvariyun kilisesindeki imparator Jüstinyenin mezarı açılarak içindeki müceherat yağma edildi) diyor. Eski İstanbul (Sa: 24) müverrih: M. Schlumbergerin dediği gibi imparatorların kemikleri kırılan lahitlerin etrafına saçıldı. Madeni heykeller ve sütun levhaları para yapmak hırsile eridildi, Yalnız Lizipin yaptığı atlar eritilmeden Hipodrumdan kaldırılıp Venedige götürüldü. Velaharne (Belaharne) sarayı askerlerin ikametine mahsus bir kışla, aşağı katları da ahır yazifesini gördü. Altın nakışlı tavanlar ve firizler isten karardı. Büyük saray (mukaddes) yağma yüzünden kısmen çöktü ve Latin saltanatı. Bizansta 57 sene sürdü 1261.

M, Charles Dichl de, (Etudes Byzantines) namındaki eserinde bu faciaları canlandırmaktadır. Bizanstaki Latin hakimiyetini kabul etmeyen diğer Bizans ayaletleri kaçan hane-dan efradını hükümdar addederek istiklallerini ilân ettiler.

Mamafi Bizanslılar eski payitahtlarını kurtarmağa, Lâtinlerden intikam almağa azmetmiş; için, için fırsat senelerini beklemişlerdi. Bizansta Venediklilerle Fransızların arası açılıp taht gürültüleri başlayınca, Iznikte hüküm süren Mişelli (Mihal) Paleoloğ 1261 senesi Agustosunda şehri zabt ve lâtin hakimiyetine nihayet verdi.

Bizanslıların bütün emelleri Bizansı yükseltmek, eski satvetini iade etmek idi. Fakat imparatorluğun mühim bir kısmı düşmanlar tarafından işgal edilmiş veya istiklallerini ilân eylemişlerdi. Bizans bir daha eski günleri görmedi.

Eski şaşaaı bulamadı; Bahusus karşısında Osmanlı Türkler gibi dinç ve mert bir düşman görünce tefessüh etmiş ahlâkile pek çabuk sukut etti, Osmanlı Türkler hükümet kurdukları zaman Andronikos II ve oğlu Mihail IX Paleolog hükümet sürüyordu. Fatih Mehmedin İstanbulu fethine kadar Bizansta yaşayan imparatorlar şunlardı: Andronikos III, Yuvanis Paleolog V, Yuvanis Kantekuzinos VI, Manoel Paleolog ile Yuvanis Paleolog VII, Yuvanis Paleolog VIII, Konstantin Dragazes Paleolog XII 1453.

Paleolog hanedanı devri Bizans için sefahat ve sefalet devri olmuştur. Türkler bu esnada İstanbulu 5 defa muhasara ettiler ve sonuncusunda muvaffak olarak Bizans için yeni bir devir açtılar.

Birinci muhasara: 1391 de Yuvanis Paleoloğun vefatı üzerine Bursa sarayında rehin bulunan Emanoel Paleologun gizlice Bizansa kaçıp babasının tahtına geçmesi Yıldırım Beyazıt I i kızdırmış ve muhasaraya sebep olmuştu. 1392. M. Fakat Macarların ve bilhassa Papanın teşvikile hazırlanan ve kendine Haçlılar süsünü veren orduların Türk hudutlarına yaklaşması üzerine muhasarayı kaldırmağa me-

Bur olan Beyazıt Nigbolu zaferini kazandıktan sonra, tekrar muhasaraya başlamıştı. (İkinci muhasara da budur) Yıldırımın gururu ve Temirin istilâ fikirleri Bizansın bir müddet daha yaşamasına sebep olmuştur. Yıldırım Beyazıt, Temire esir olunca oğulları arasında saltanat kavgaları başlamış ve kardeşler karmakarışık bir vaziyette bu fitret devrinde hükümet sürmüşlerdir. İşte bu dokuz senelik fitret devrinin en mühim Bizans düşmanı olan şahsı Musa Çelebidir.

Musa çelebi; babası gibi Bizansın amansız hasmiydi. Bunu bilen imparator Musa çelebinin Edirne sarayına hakim olduğunu duyunca; Mehmet çelebile ittifak etmişti. Musa çelebi verilmeyen vergileri behane ederek Bizans muhasaraya aldıysada Mehmet çelebinin I kıyımı Bizansın 40 sene daha can çekişerek yaşamasına sebep oldu 1423. (III üncü muhasara da budur).

(Dördüncü muhasara); Yıldırım Bayezidin mağlubiyetinden sonra Mustafa çelebide kaybolmuştu; fakat bir müddet sonra bir şahıs meydana çıkarak kendisinin Mustafa çelebi ve Murat II nin amcası olduğunu iddia etmiş, Bizans imparatoru da Osmanlı hükümeti aleyhine yardımlarda bulunmuştu. Bu sebeple Murat II İstanbulu muhasara altına aldı. Fakat küçük kardeşi Mustafa çelebi lâlâsı İlyasın fesatlarile isyan etti. Bunun üzerine muhasara kaldırılarak isyan bastırıldı. Lâlâsı Serbettar İlyas para mukabilinde şehzadeyi teslim etti ve bir müddet sonra Murat II ye hoş görünmek isteyenler zavallı çocuğu ağaca asarak öldürdüler. İsyanı bastıran Murat II Bizansı tekrar muhasara altına almak istedi isede 30,000 Duka altına müsaheha aktedip bu fikrinden vaz geçti.

Beşinci ve son muhasara: İstanbulun Fethi

Murat II 47 yaşında 1451 de vafat edince yerine Mehmet II ikinci defa cülus etti. İlk önce Emir Süleyman oğlu Orhan çelebinin Bizansta ikâmet masrafını vereceğini Bizans elçilerine söyledisede paranın verilmesi her nasılsa gecikti. İmparator Konstantin ihtiyatsızca hareket ederek Orhan çelebiyi salıvereceğini tehdit makamında haber verdi. Mehmet II ise memur rumları kovmakla iktifa etti. Konstantin başına felâket gelmeden, Papaya müracaat mecburiyetinde kaldığından Papa Nikola V Karninal İzedoru Bizansa gönderdi. Ayasofyada şark ve garp kiliseleri birleşme merasimi yapıldı. Patrik Kenadiyüs ve halk Latinlerin kardinal şapkalarını Bizansta görmekdense Türk kavuklarını görmek daha hayırlıdır diye kabul etmek istemediler. Bu sırada Rumeli hisarının inşası başlamıştı. İmparator buna mani olmak istedi isede Mehmet II; Babam sultan Muradın vasiyeti vardır, Varna seferine giderken askeri Bogazdan müşkülâtle geçirebilmişti. Ben yalnız vadimi yapıyorum diye murahasları kovdu. 1452.. Güzelce Hisarın karşısına 4 ayda inşa ettirilen Boğazkesen hisarının yapısında 5,000 amele çalıştı.

Kale 3 büyük kuleli, (Tarihi Osmani encümeninin Mecmuasında Halil Etem beyefendinin yazmış oldukları makaleye, ve Evliya Çelebiye göre; bu 3 kulenin her biri hükümetin mesela Zaganos, Halil paşalar gibi en mühim adamlarının nezareti altında inşa ve o ricalin isimlerle izafe olunduğu görülür). Duvarının enliliği 35, kuleleri birleştiren duvarların kalınlığı 25 kademdi. Herbiri 600 librelük taş gülle atan arbaletlerle kuvvetlendirilerek 400 muhafızla Firuz ağa dizdar tayin edildi.

Bu sıralarda Bizanslılar Macaristanlı top mühendisi Urben ile uyuşmamışlar, o da Osmanlılara müracaat etmiş: bu hadisede Bizans için bir ikinci acemilik olmuştur. Osmanlıların hazırlandığını gören Bizanslılar şehrin sivil kapılarını örerek anbarları zahire ve sarnıçları su ile, bilhassa techizat depolarını silahla doldurmağa çalışıyorlar ve bir taraftan da, Avrupadan, Papadan istimat ediyorlar, bilfiil harbe hazırlanıyorlardı. Fakat manevi kuvvetleri kırık, kardinal şapkalarını Bizansta görmeleri hasebile imparatorlarına kırgındılar. Notaras Dokas ve diğer kumandanlar da birbirleriyle mücadeleden geri kalmıyor, bedbaht millettaşlarına yardım etmiyorlardı.

İmparatorun da para cihetinden sıkıntıda olmasına rağmen, zengin Bizans asilzadeleri paralarını saklamaktan utanmıyorlardı.

Bizans böyle bir fecaat devri geçirirken; Türkler Edirne de muhasaraya hazırlanıyorlardı. Mehmet II İstanbulun plânlarını hazırlatmış, hücum hakkında paşalarile müzakerede bulunuyordu. Hazırlanan topların tecrübeleri muvaffakiyetle bitince en büyük topa Şahî denildi. (ufak toplar askerî müze önünde teşhir edilmektedir. Bir müddet Çanakkalede de kalmış ve sonra İstanbulla nakl ile Askerî Müzeye konmuştur.) Şahî denilen bu muazzam havan topu 10,000 kişilik bir muhafız kuvvetile Karaca Bey emrinde; yol inşasile meşgul ameleler tarafından 2 ncikânun iptidasından Marta kadar iki ayda 60 öküzle çekilip surların önüne getirildi ve Topkapı önüne tabye edildi. Bu mühim toptan mada pek çok ufak çapta toplardan müteşekkil bataryalar da vardı.

Bu hazırlıklardan sonra Mehmet II, Mart sonlarına doğru Edirnedeki takriben 150,000, asker vesaire ile ha-

reket etti. Hayrullah efendi tarihine göre 80,000, Barbaroya göre 160,000, Franciskoya göre 295,000 kadar asker orduda mevcuttu. Mehmet II cephe kurduktan sonra da arkasında 100,000 lik bir suvari ihtiyatı bırakmağı da ihmal etmemesile ordunun 250,000 e yakın asker ve amele malik olduğu anlaşılıyor. Mehmet II İstanbul surlarının önüne gelince, karargâhını Eyüp ve Ayvansaray harici sırtlara kurdu. Maiyetinde 15,000 güzide Yeniçeri hasas askerî bulunmakta idi. Yedikuleden Edirne kapısı civarına kadar Anadolu; Edirne kapısından, Halice kadar Rumeli ordusu cephe almıştı. Top bataryeleri 14 tane, bilhassa üçü o zamana kadar hiç görülmemiş büyük toplarla kuvvetlendirildikten başka; Beyoğlu, Galata sırtları üzerinde mevki alan Zaganos Paşanın ordugâhında da endirect ateş etmek kabiliyetinde olan yeni icat havan top bataryaları vardı. Türk ordusunun İstanbul surları önüne yerleşmesinin ikinci günü donanma da 280 gemiden mürekkep olarak deniz cihetinden Bizans muhasaraya aldı. Anadolu ordusuna kumanda edenlerden serdar şair Ahmet Paşa, Isfendiyar oğlu Ves'adi Paşa en meşhurlarından idiler (M. Ziya Bey merhuma göre Hersek zade Ahmet Paşa da bu orduya kumanda edenlerdendi; fakat Ziya Bey merhum Hersek zadenin İstanbulun fethinden sonra ihtida edip Osmanlı ricali arasına girdiğini unutmuşlar ve ya dikkat etmemişler; yani Hersek zade Ahmet paşanın İstanbul fethinde bir vazifede bulunmadığı tarihçe malûm bir hakikat oluyor.) Türk donanması da şehri muhasara edince, Bizanslılar Halicin tarihî zencirini gererek, iç limana Türk gemilerinin girmesine ve bir hatti müdafaadan ibaret olan liman surlarına hücum etmesine mani oldular.

Bu suretle 26 Bizans gemisi iç limanda sessiz kaldı

- 2, Nisan, 1453; Mehmet II hemen harekâta başladı. Zağanos paşa Galatada, Cenevizlilerin Bizanslılara yardım etmesine mani olmakla beraber; Haliç surlarını da az çok tehdit altında tutuyordu. Topların en mühimleri ilk önce Egrikapıya tevcih edilmişken, sonra Topkapıya çevrildi. Zaten Murat II, 30 sene evvelki muhasarasında bu sahadan hücum etmişti. Çünkü Edirnekapısının bulunduğu tepenin yamacında; yani nisbeten çukurda olduğu için, şehrin dahili güzelce görülür ve burada Teodos II surları da okadar kuvvetli değildir. (İşte o zaman da top endahtları burada muvaffak olarak Topkapıdan Edirnekapıya kadar Bayram paşa deresi civarını alt üst etmişti). Bu tevizattan başka 4 harp kulesi de hücumla başlamıştı, Top bombardımanları okadar şiddetli idi ki, mütemadiyen ateş etmekten, şahı çatlayarak atışları idare eden Urbeni öldürdü. Yıkılan her sur parçası bir daha top ateşine maruz kalıncaya kadar, epey tamir ediliyordu. Zira en büyük topu ateşlemek için, en aşağı iki saat lâzımdı. Yani günde 8 defa ateş etmek kabiliyetinde idi. Bu kaza da olunca toplar daha çok zıttan kalmağa, soğuyuncaya kadar beklemeğe ve yağlamağa mecbur kalındı. Yıkılan surlar hendekleri doldurmağa başladığı gibi asker tarafından çalı çırpı ve taş ile dolduruluyor; üzerinde harp kuleleri yürütülerek duvarlar üstüne asker çıkarılıp, surlar tahrip edilmeğe çalışılıyordu. Fakat bu sıralarda 4 düşman gemisinin Çanakaleden Marmaraya girdiğini Bogaz muhafızları haber verdiler. Ertesi gün, bu 4 gemi Türk donanmasını ansızın bastırarak bir kaç gemiyi yaktı. Türkler ne kadar güzel harp ettilerse de gemilerin şehrin harici limanlarından birine girmesine mani olamadılar. Gelen gemiler Sicilyadan Bizansa erzak ve asker getiriyorlardı; bunlar yüksek bordalı, toplarla teviz edilmiş gemilerdi. Halbuki bizimkiler alçak kenarlı ve u-

fakca idiler. Mehmet II in gemileri demir ve kurşun zırhlarla örttürmesine rağmen, Bizansa gelen cenubi gemileri tarafından atılan Rum ateşine mani olamadı. Kaptanlıktan, bunun üzerine, Balta oğlu Süleyman paşa azil ve yerine Hamza Pş. tayin olundu. Bu muvaffakiyet Bizanslıların manevî kuvvetlerini yükseltti ve mücadeleye daha kuvvetle atıldılar. 27 Nisan 1453 te Topkapıdan hücum eden kulelerden birini de yaktılar. Türk ordusu bu sebeple oldukça zayıf verdi. Mehmet II kara surlarını müdafaa eden 100,000 askeri, diğer surlara çekmek maksadile Halici zapt karar verdi.

Peşiktaş sirtlarından, Kasımpaşaya kadar kalaslar döşetti; üzerine zift ve yağ sürüldü. Bir gecede 70 parça ufak gemi, Halice nakkareler, davullar çalınarak indirildi. O gece bütün Bizanslılar korku ve heyecanla bu gürültülü sevinci dinlediler. Ertesi sabah donanmanın bir kısmını Haliçte görünce dehşette kaldılar. Mehmet II Zağanos paşanın emrindeki havan bataryalarile Haliçteki düşman harp gemilerini tahrip ve kısmende zapt ettirdi. Artık projeler muvaffakiyete doğru gidiyordu. Müdafiler can havlile liman surlarını muhafaza için, bu tarafa imdat gönderdiler. Topkabi, Suluklule ve Edirnekapısı surları yıkılmağa başlamış; alelacele yapılan duvarlardan hayır kalmamıştı. Türk askerleri bir taraftan merdivenlerle surlara çıkmağa çalışırken, yukardan yağın oklar, kızgın yağlar, taş parçalarile şehit oluyorlardı. Muharebenin 40 inci gününü idi. Boğuşma okadar şiddetle oluyordu ki, Bizanslılar nevidane uğraşmanın hiç bir şey hasıl etmeyeceğine kanaat getirmiş gibi düşünceye daldılar. Haliç cihetindeki surlar, yapılan köprü sayesinde sıkıştırılıyor; Zağanos paşa kuvvetleri Cibali civarından akmağa çalışırken, vezir No-

terasin askerleri tarafından mukabele görüyordu. Hatta Sarayburnu surları Emir Süleymanın Bizansta olan oğlu, Orhan çelebinin idaresindeki efrat tarafından muhafaza olunuyordu. 40 günden beri devam eden bombardıman; İmparatoru, Cenevizlileri, Katalanları, Papanın Kardinallerini ve hatta meşhur Ceneral Jüstinyaniyi heyecanda bırakmıştı. Halk ümitsiz, İmparator askere verecek para bulamıyordu. Bütün zenginler, hatta Noteras Dokas dahi keselerini sımsıkı kapamışlardı. Lebeau'nun dediği gibi zengin Bizanslılar alçakça hareket ederek talihsiz İmparatorlarına, aç vatandaşlarına yardım etmiyorlar; paralarını utanmadan saklıyorlardı. İşte bu sıralarda sulh fikri ortaya atıldı. Bizanslılar, İmparator ve hatta Sadrazam Halil Paşa buna razı idiler. Halbuki Mehmet II buna şu cevabı verdi: Ya, ben İstanbullu alırım; ya İstanbul beni!. Nihayet 27 Mayıs Pazar günü, hücum günü olarak tayin edildi. Fakat Halil Paşanın çıkarmış olduğu şayia, (Bu sözün ne kadar doğru olduğu malûm değildir) Hücuma mani oldu. Gelecek düşman ordusunu karşılamak üzere vaziyet alındı isede; Rumeli tarafından hiçbir imdat kuvveti görünmedi. Halil Paşanın ihaneti aşikârdı [*]. Şayianın Rumlara vakit kazandırmak için uydurulmuş olduğu anlaşılarak Halil Paşa hakkında şüpheler uyanmağa başladı. En nihayet hücum günü kat'i olarak kararlaştırıldı: 29 Mayıs, 1453. Salı sabahı şafaktan 2 saat evvel hücum başladı. Kat'i hücum Bayram Paşa (Lycus) deresinden yapıyordu. Burası mahşer gibi kalabalıktı. Tekbir sadaları göğe çıkıyordu. Elllerinde palaları; yakılmış meş'aleler altında harp eden Gaziler, inleyen yaralılar, topların, kılıçların sesleri,

[*] Eski tarihler bu şekilde kaydederler. Ne dereceye kadar olduğu malûm değildir, Çünkü Fatihin Halil paşaya garazı vardı.

boğuşanların hırıltıları, ezilenlerin feryatları, davul ve nak-karelerin sesleri birbirine karışmış, korkunç bir manzara gösteriyordu. Açılan gedikler 1200 kadem kadardı. Asıl ordu sabahleyin buradan girecekti.

Şehir karmakarışıkta. Bizanslıların bir kısmı kiliselere kapanmış, bir kısmı da saklanacak yer arıyor, kiliselerin çanları mütemediyen çalmakta devam ediyor, feci bir sahneyi canlandırıyor. İşte bu sırada meçhul bir ok, surlar üstündeki İtalyan cenaralı Cüstinyani yi göğsünden yaralayınca, müdafaanın kuvveti kırıldı. Ceneral, İmparatorun müdafaada sebat etmesini rica etmesi üzerine, red cevabı verdi. İmparator bunun üzerine, nereden şehri terk edebileceğini sorunca; Allahın Türklere açmış olduğu yoldan, cevabını verdi. Bu esnada Uluabatlı Hasan nam asker surlar üzerine Türk bayrağını dikerken atılan taşlarla şehit oldu. Hücum Topkapıya doğru olduğu için Egrikapı tarafında muhafız az bulunmaktaydı. Bu fırsattan istifade ederek 50 kadar yeniçeri orada hücum için açılmış ufak bir askerî kapıyı bulunca, hendekler bulunmaması hasebile; hamen içeri girdiler. Bunları gören bir çok asker; arkalarını takip etti. Bizanslılar arkalarının Türkler tarafından çevrildiğini görünce şehir gitti diye feryada başladılar. Silâhını atan kaçmağa başladı. Türk bayrağı Evdemon sarayı civarındaki kulelerden birine dikildi. 50 askeri takip edenler doğruca Topkapıya, İmparator ve kumandanlara hücum ettiler. İmparator ve arkadaşları, oğulları, Paleoloğ hanedanının efradı adı bir nefer gibi çarpışarak öldüler ve bir kısmı da İmparatorla beraber atlarını mahmuzlayarak şehir dahiline kaçtılar. Burada çarpışan meşhur şahıslar şunlardı: İmparator, Francesko Toletino ve Teofilos Paleoloğ ve aile

efradı, Dalmaçyalı Yuvanis, Kantekuzinos. Edirnekapıda da aynen böyle vak'alar cereyan etmişti. Burada ölenlerden Teodor Haristenis, Brozardi kardeşler en meşhur kumandanlardan idiler. İmperator bir kısım arkadaşlarıyla Zeyrek yokuşuna kadar gerilediği sırada bir manga kadar azap askerine tesadüf etti. Buradaki sokak muharebesinde alınandan, ayaklarından akan kanlara bakmıyan İmparator bir azap askerini öldürürken, yetişen arkadaşı tarafından, arkasından vuruldu ve öldü. Türklerin şehre girişi bütün surlarda bir panik tesiri yapmıştı. Herkes canını kurtarmak için bir bucak arıyor, Ahırkapı ve Kumkapı taraflarına, gemilerle firar etmek maksadile, kaçıyorlardı. Cece ikide başlayan büyük hücum dört buçuk saat sürdükten sonra muvaffakiyetle neticelenmişti. Diğer burçlar da birer birer teslim oluyorlardı. Yalnız ufak tefek sokak muharebelerinden sonra ordunun mühim kısmı Bahçekapısında, Vasil burcunda durmağa mecbur oldu. Çünkü saatler geçtiği halde burasını müdafaa eden Giritliler ne kaçmışlar, ne de teslim olmağa yanaşmışlar; şiddetle çarpıyorlardı. Türklerin hücumu akamete uğrayordu. En nihayet, hiç bir zarar gelmemek üzere gemilerine binmeleri ve İstanbulu terk etmeleri söylenince çar naçar razı oldular; vazifelerinin başından şerefle ayrıldılar. Artık İstanbul alınmıştı ve ikinci Mehmede bu şeref Fatih lakabile verilmiş oluyordu. Fatih Mehmet II Mayısın 30-uncu Çarşamba günü, ikinci defa şehre girerek idare işleri ile meşgul oldu. Şehir halkına bir çok in'tiyazlar verildi; esirler affedildi. Noteras ta kendi hazinesini Fatih'e bağışladı. Fatih Ayasofyaya giderek halkı teskin ve bir papazın gösterdiği kilisenin hazinesini aldırttı. Tersane bahçesinde ganaim toplatılıp kısmen askere ve kısmen hükümet hazinesine kaydedildi. İmperatorun ve Orhan

Çelebinin ölülere bulunarak başları getirildi. Tetkikattan sonra İmperatorun başı Oğüsteon meydanında bir gün teşhir ve sonra hürmetle, hükümdarlara mahsus merasimle gömüldü isede mezarı malûm değildir. Fatih İmperatorun sarayına gitti. (Hayrullah efendiye göre Tekfur sarayıdır) her tarafı harap görünce şu şiiri söylemekten kendini alamadı :

*Bivmi niobet mizinet ber tarim efrasiyap
Perdedarı mikinettir kasrı kayser ankebut.*

Hayrullah Efendi tarihi; bize bazı garip tesadüflerden bahsetmektedir. Müessis Konstantinin annesinin ismi Elen ve son İmperator Konstantinin annesininki de Elendir. İstanbul Salı günü alındığı için Rumiar Salı gününü uğursuz addederler.

Fatih üçüncü cuma günü Ayasofyada cuma namazını kıldı. Bir iki hafta sonra Süleyman Bey isminde biri muhafız tayin olunarak şehirde bırakıldı ve Padişah Edirneye avdet etti. Bu sıralarda Beyazıtta Fatih için bir saray inşasına başlanmıştı. Fatih ertesi sene İstanbula 1454 gelince ilk işi Rum patriğine Havvariyyun kilisesini patrikhane yapmak için vermek olmuştu. Tabii yaptırmış olduğu sarayda ikamete başladı. Sarayın etrafı yüksek duvarlarla çevrili olduğundan Galatadaki Ceneviz ve Venedikliler Fatih için; padişah korkusundan surlarla çevrili sarayında oturuyor, dediklerinden; Çinili köşk yaptırılarak Topkapı sarayının ilk aksamının inşasına başlandı. Eski saray civarında 1465 te bedesteni inşa ettirdi. Çinili köşkün

kapısı üzerindeki Acemce kitabeden 1472 senesinde yapısının nihayet bulduğu anlaşılır. En meşhur Türk eserlerinden madut olup, şimdi müze olarak kullanılmaktadır (Tetikat bahsine müracaat). Bu sıralarda vezirler ve diğer hükümet adamları bazı Bizans kiliselerini camiye tahvil ettiler. Fatihin Patrikhane için vermiş olduğu harap Havariyun kilisesi istimplâk edilerek yerine, Fatih camisinin temelleri atıldı 1463. Yeni sarayın surları da bu esnada inşa edilmiştir 1467.

İstanbulda bu hâdiseler olurken Türk askerleri hudutları genişletmek ve her tarafı emniyet altına almakla meşgul idiler. Fatihin ölmesi Türk muvaffakiyetlerini bir müddet durdurmuş, tahta geçen Beyazıt II ile kardeşi Cem arasında taht kavgaları çıkmıştı. Beyazıtın galibiyetinden sonra İstanbul mimar Hayrettin gibi Türk mimarîsini yükselten mimarlar tarafından imar edildi. Yavuzun galibiyetleri İstanbulu bir kat daha Türkleştirdi. Her taraftan san'atkârlar, âlimler gelerek ilmen de bu şehri yükselttiler. Bir çok yeni Türk mahalleleri vücuda getirildi. Süleyman I devri İstanbulun en parlak ve ihtişamlı devri idi. San'at ta bu devirde son haddini bulmak üzere idi. Koca Sinan ve talebeleri durmadan şehri abideler ile süslüyorlar, ordular sınırlarda ganimet topluyorlardı. Sinan ve çırakları bir asra yakın imar ile meşgul oldular. Zaten bu devirden sonra isyanlar, ehliyetsiz padişahlar ve devlet adamları birbirini takip etti. Sokullunun ölümünden sonra saraydaki kadın nüfuzu hükümete de karıştı. Yeniçeriler öz Türk evlâdı sipahilerle daima uğraştılar. Yeniçeri isyanları, sadrazam katillerinin birbirini takip etmesine; ordunun intizamını kaybetmesi, fitne ve idaresizlik sebep oluyor ve buna birde; padişah katli, veya hal'i, gibi cür'etkârlıklar

lar ilâve olunuyordu. Meselâ; Osman II nin katli Yeniçerilerin ne kadar fena nizam ve ülkülere bağlı olduklarını gösterir. Bu devrin padişahları ya timarhanelik deli veya çocuk idiler. Mustafa I ile İbrahim I i Yeniçeriler tahta geçirdikleri halde bir müddet sonra hal'e mecbur kalmışlardı. İbrahim I devrinin samur ve amber iptilâsı İstanbul halkını sefalet ve açlığa düşürmüştü. Bu da yetmişiyormuş gibi senelerce ocak ağalarının tahakkümü ve halkı bir çok vergiler ile soymaları devam etmiş ve en nihayet Kösem (Mali Peyker) sultanın tevaşiler tarafından Turhan sultan emrile öldürülmesi, bu saltanata da nihayet vermiş; bir müddet sadarete bulunan sadrazamlar, arasında Boynu yaralı Mehmet Pş. gibi bazıları, Çanakkale boğazını kapatan Venedik donanmasını korkutmak ve kaçirtmak için bir tedbir çaresi olmak üzere şehrin Marmara surlarını badanalatan manasız; veya Siyaviş Paşa gibi; bu Sadrazamlık değil harem ağaları elinde oyuncak olmaktadır diyen akıllıları, Tarhuncu Ahmet Paşa gibi maliyeciler de bulunuyordu. En nihayet Köprülü Mehmet Paşa İstanbulu sefaletten vatani istilâdan kurtararak bir müddet devletin sürüklendiği uçuruma düşmesine mani olmuştur. Fakat bu muvaffakiyetler muvakkat idi. Yine felâketler, harpler ve idaresizlik devam etti. Böylece ric'at eden devlet ilk islahat teşebbüslerine kadar mütemadiyen gerilemiştir. Ahmet III devrinde İstanbul için on üç senelik bir islahat ve neş'e devresi vardır. Dahilî ve haricî siyaset yine bozuktur. Eski Fransız dostluğu devam ettirildiği gibi; 28 Çelebi Mehmet efendi ve oğlu Sait Mehmet efendi tarafından getirilen yeni fikirler üzerine; yeni tarzda hayat ve safa hat başlamıştır. Bu devir bir dereceye kadar mes'ut bir devirdir. Lâle Devri denen bu zamanda edebiyat, san'at, mimarî yükselmiş ve kıymettâr meyvalar vermiştir.

Senelerden beri geri kalınan Avrupadan bazı ilim ve san'atlar alınmış, Kâhtanede köşkler, saraylar ve her taraf çeşmeler, bir çok nefis binalarla süslenmiş, kağıt fabrikaları matbaa inşa ve tesis olunmuş, askerî işlerde değişiklikler görülmeye başlanmış ve bilhassa topçu kısmı terakki ettirilmeğe çalışılmıştır. (Meşhur Humbaracı başı Ahmet Paşa Fransadan gelerek bu işlerde çalışmıştır.) Nedim gibi şaheserler yaratan şairler yetişmiştir. Fakat 1730 ihtilali halkın alıştığı rahatı bozmuş, dahili karışıklıklar, yine fazlasile; baş göstermiştir. En nihayet bu fesatlara en büyük alet olan yeniçeri ocağının kaldırılmasını tasavvur eden Selim III. Nizami cedit askerini tesis etmiştir. Bu sırada İngiliz donanmasının, İstanbulu işgal ile Rusya tarafına Osmanlı hükümetini çevirmek maksadile; Çanakkale boğazını geçip İstanbul önlerine gelmesi; hükümet adamlarının ve bilhassa saray baş tercümanı olan Hoca İshak efendinin siyaseti sayesinde, sonra da tehdit ile Marmaradan kovulması vaki olmuş bazı mühim vukuattandır 1807. Nizamıcedidin lağna 1808 ve daha sonra Alemdar Mustafa Pş. vak'asına ait ihtilaller yeniçeri ocağının kaldırılmasına bir sebep teşkil etmiş ve Et meydanındaki kışlaları topa tutularak 800 kadar yeniçeri öldürülmüştür 1826.

Mehmet Ali Pş. vukuatı, Hünkar iskelesi 1833, Londra 1841 muhadeleri memleketi sarsdığı gibi İstanbul'da ki hayata da tesir etmişti. İstanbul bu tarihlerden sonra mühim hadiseler gördü. Gülhane hattının ilânı 3 - Teşrin sani 1939, ilk meşrutiyet 1876, ikinci meşrutiyet 1908-24 Temmuz, 31Mart vakası 13 Nisan 1909, Hürriyetin ilânı 1909 - 23 Temmuz.

Balkan harbinin aleyhimize neticelenmesi, ve en ni-

hayet 1914-16 Çanakkale harbinin mühim taarruzları, İstanbulu uzun müddet heyecan ve tehlikede bıraktı ise de Ulu Gazinin Anafartalar galibiyeti vatanı olduğu gibi İstanbulu da tehlikeden kurtardı. Fakat 1920 de memleket hainleri, son Padişah Vahdettin ile beraber, Avrupanın Emperyalist milletlerine; vatanla beraber İstanbulu da işgal etmelerine müsaade ederek Sevr paçavrasını imzaladılar. Böylelikle İstanbul İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan asker ve donanmasının işgali altına girdi. Bu kara günlerde memleket ateşile yananlar, onun uğrunda ölmeği vazife bilenler, Anadoluya geçerek Gazi hazretlerinin etrafına toplandılar. İşte o Türk evlatlarının kuvvet ve kudretidir ki bizi refah ve saadet getiren Cumhuriyete kavuşturdu. 1923, 1 inci Teşrin 29. Asırlardanberi taassup ve gaffletle; son zamanlarda tahtını muhafaza etmek için vatana hiyanetle, yaşayan Osmanlı hanedanı efradının fesatlarından İstanbulu ve bilhassa vatanı kurtardı. Vatanı kurtaran aziz Türk evlat ve şehitlerine her fırsatta minnet ve şükranını arzetmek istiyen Türk gençliği vatanı kurtarmakta, ilimde ve her hayırlı inkılâpta rehler olan muhterem büyüklerine de minnetlerini arzetmeği bir vazife addeder.

Yapıların Tarihi

BİZAS DEVRİNDEKİ ŞEHİR : Tarihi vak'alarda bahsedildiği gibi Megaryeli Bizas 657 M. E. de Sarayburnunda ki Ligos köyünü işgal eyledikten sonra, bu mahalde bir şehir inşasını tasavvur ederek; fikrini mevkii tatbika koymak üzere, şehrin ilk surlarının inşasını emretmiş ve pek çabuk Bizansın temelleri buraya atılmıştı. Bu sur sonraları Septim Sever tarafından tahrip edilmişse de hududu oldukça muayyendir.

Bizansın ilk surunun deniz cihetindeki kısımlarının yerini; Gülhane parkının nihayetinden, baktığımız zaman görülen Hasbahçelerin dahilindeki dahili sur parçaları kaplamaktadır. Karadenizden, Akdenize geçen deniz ceyanı, asıllarla buraya bir kum tabakası bırakarak sahili ilerletmiş, ve bu suretle; zamanla surları denize doğru almak icap etmiştir. Bu suretle ilk surun mahalli en dahilde olmak icap eder.

Son 300 sene zarfında da bu sahillerde surlarla deniz arasında 15 - 20 metrelik bir kum tabakası hasil olarak; bu sahili kumsal haline koymuştur. Bu kumluk Ahırkapı fenerine kadar tedricen azalarak devam eder. Aya Sotiri, bir az daha ötede, Aya Lazaros manastırının harap kapuları önünde nihayet bulur.

Eski sur da deniz cihetinden buraya kadar devam eder ve Sinan Paşa köşkü civarında sahil surile birleşirdi. Yani deniz suru Yalıköşkü kapısından, Sinan paşa köşküne kadar devam ederdi. Kara suru ile, Sinan Paşa köşkü civarında ki — Balıkane kapısı civarında denir — denizden

İtibaren Ayasofyayı hududu dahiline alarak yine Yalıköşkü kapısına inerdi.

ABİDELERİN TARİHİ: Surun Sirkeci tarafındaki kısmı tiren yolunun inşasile Abdülâziz devrinde tahrip edilmiştir. Buradaki en meşhur kapı Yalıköşkü kapısıdır. Septim Sever suru üzerine açılmış olan bu kapı (Evyeni-Teori) namını taşırdı.

İşte bu civarda Bizas suru üzerinde bu namda bir kule vardığı; Halici kapatan zincir buna raptedilirdi. Buna Öjeni-(Evyeni) kuleside denirdi. Bu kapı imparator Zenon devrinde şehiremini Cülyanüz Filokozmos tarafından tamir ettirilerek bir de Lâtince kitabe kazılmıştı. Evvelce burada misafiraneler, fakirlere ait hastaneler bulunmakta imiş. Şimdi Sirkeci gümrük ve antrepolarile bazı meşhur tarihî bina vardır.

Kanunî Süleyman zamanında bu kapı civarında iki köşk inşa edilerek; bunlardan biri donanma alaylarının seyri için saray kadınlarına tahsis olunmuştu. Bu köşke Sepetçiler köşkü derlerdi ve şimdi antrepolar arasında sıkışıp kalan taş kemerli pilipayelerile anlaşılır. Ziya bey merhum bu binanın bir zamanlar ilâç deposu olarak kullanıldığını kitabında kaydediyor.

Abdürrahman Şeref bey de Tarihi Osmanî encümeni mecmuasındaki yazılarında: Bu köşk Osmanlı türk san'atının en güzel nûmunelerinden biridir diyor.

M. Grelot-Relation nouvelle d'une voyage de Constantinople namındaki eserinde; bu köşkün Sinanpaşa köşkü olduğunu iddia ederki; bunun sebebi, buradaki kayıkanenin yanında olupta Beyazıt II köşkü yerine Murat III e Sinanpaşanın hediye ettiği Ahırpapı civa-

rındaki köşküne bir örnek olmak üzere yaptırttığı İnciliköşktür ki bazı muharrirler bunları birbirine karıştırmaktadırlar.

Yine burada; Beyazıt II köşkünün yerine, bütün masrafı Sinan Paşa tarafından verilmek üzere; Murat III, kendisine Sinan Paşa tarafından hediye edilen köşkün örneği olmak üzere bir köşk inşasını Mimarîhas Davut Ağaya emretmişti. (M: 1591-H: 999) Bu köşk ancak 2 sene sonra sura yaslanmış bir vaziyette inşa edildi. (Alimler ve san'atkârlar)

Bu köşkün yanındaki kayıkanede de Padişahların saltanat kayıkları durmakta iken, meşrutiyetten sonra harabe haline giren bu bina yıktırılarak; saltanat kayıkları Halicteki tersaneye nakledildi. Halâ orada bulunmakta isede Deniz müzesinin bahçesinde hazırlanan mahalle nakledilerek halka gösterilecektir. Bu kayıkane bir zamanlar, hele türkların denizlere hükmettikleri bir devirde; pek meşhurdu. Bayram günlerinde, burada kurbanlar kesilerek esir kürekçilere dağıtılır; dualar okunurdu. 1585 de Kılıç Ali Paşa bu binayı yeniden inşa ettirdi. (Selânikî tarihi).

Burada tek katlı birköşk daha olup Cebeciler köşkü denir ve donanma manevralara veya harbe hareket etmeden evvel kaptan paşalar, burada Padişahları ziyaret ederlerdi.

Yine Abdülâziz devrinde bütün diğer köşkler gibi bu köşk te yıkıcı ellere bırakıldı.

Bu binalardan başka, yine burada, Abdülmecidin inşa ettirdiği kışla vardır. Bir zamanlar tıbbiye mektebi olarak kullanılmıştır; kapısının üzerindeki tarih bize; hicrî; 1255 - Milâdî: 1839 da yapıldığını gösterir:

Kışladan sonra duhuliye ile girilen Sarayburnu parkı

görülür. Bahçenin ortasında son senelerde dikilen Gazi Hazretlerinin bir heykeli vardır. Tabii burada sur görülemez, çünkü duvarlar yıkılarak bir rıhtım inşa olunmuştur. Buradan geri dönerek Gülhane parkının üst setinden bakarsak; bir biri arkasına devam edegelen Bizas ve Septim Sever surlarının yerlerini görebiliriz, Buradaki deniz suru bütün Marmara ve Haliç duvarları gibi bir hattı müdafaadan ibarettir. Tiren yolu üzerinde olması tetkikini güçleştirir. Evvelce rıhtımın bulunduğu yerde Aya Barbaro (Varvaro) (St. Barbe) yani Topkapı namı verilen ve iki tarafı da sağlam iki kuleyle korunan bir kapı vardı. Mahmut II buraya ahşap bir saray yaptırmıştı; bu saraya, bu kapıdan dolayı Topkapı sarayı namı verilmiştir.

Fakat bu saray Abdülâziz devrinde; 1862 senesinde bir yangınla tamamen harap oldu.

Buradan itibaren surlar oldukça muhafaza edilmiştir. Araştırmamıza devam edersek, ilk tesadüf edilen kapı değirmen veya fırın kapısıdır ki Türkler tarafından inşa edilmiş bulunması muhtemel olup ve yapılış tarzı da bu fikrin ileri sürülmesine sebep olmaktadır.

Bu kumsal sahada biraz yürürsek; bir çok kapı ve bodrumlara rasgeliriz. Bu mahzenlerin en büyüğü Aya Sotiri manastırına aittir ve içinde pek çok bölme vardır. (M. Manboursy 1920 - 1923 hafriyatında bulunduğunu kitabında yazmaktadır.)

Biraz daha ötede, yukarda bahsi geçen Sinanpaşa köşkü vardır. Bu köşk bir mermer ayak üzerinde oturtulmuş olup eskiden çok güzel idi. Sinan Paşa tarafından Davut ağaya yaptırılarak Murat III e hediye edilmiştir.

Sinan Paşa bu bina için pek çok para sarfetmiş, kubbelelerine altın yaldızlı alemler, tavanlarına mücevherler, kıymetli top avizeler koydurmuştu. (Selânikî tarihi sah : 291)

Şimdi kalan ayakların yüksekliği 9, genişliği 10 metredir. Bu ayakların arası 2 kemerlidir ve bu kemerlerin ortasında zarif, fakat yıkık bir çeşmecik vardır. Az ötede 1056 tarihli bir çeşmeye tesadüf olunur. Tarih mısraı şudur :

Bina olundu labi deryada bu aynı hayate feza

Daha ötede gene örülmüş kapılara tesadüf olunur ki bunlar da Aya Lazaros ve Aya-Marya Ödüktriya manastırlarına aittir. Burada, zaten birinci şehrin suru biter ve Konstantin'in inşa ettirdiği sur başlar. Yani eski şehrin kara suru da burada nihayetlenir.

Bu sur 12 — 13 m. irtifada devam eder. Zelzele ve fırtınalardan ve bilhassa 763 senesindeki buz hücumunda harap olmuş; muhtelif imparatorlar tarafından tamir ettirilmiştir.

Türkler İstanbula sahip olduktan sonra, çok meşhur olan 1509 zelzelesini müteakip Beyazıt II tarafından (Edirnenin imarile beraber), 1635 de Revan seferini takiben Bayram paşanın öncülüğüyle [*] Murat IV tarafından; 1723 de de Ahmet III emrile tamir yaptırılmıştır.

Sarayburnundaki binalar : Buradaki en meşhur abide, Klot II tarafından, Sırbistanda Gotlar üstüne kazanılan

[*] Evliya Çelebi cilt 1 sahife 56—57

Beşinci fasılda kaydedildiği üzere surların harabiyeti nazarı itibara alınarak tamirat yaptırılmıştır. Hicrî 1044

muzafferiyet (M. S. 269) üzerine dikilmiş olup; takriben 15 metre yüksekliğinde, bir parça granittendir. Bu direge Gotlar sütunu denir.

Oturağın (kaide) Şimali şarktaki (Bugazici tarafı) yüzünde; (Baht ve tali, mağlup olan Gotların tarafına sevketti — Fortuna reduci obdevictos Gothos) Cümlesi kazılmıştır. Fakat çok zar okunabilmektir. (M. Ziya bey merhum, bu direge Teodosyos sütünü adını da kullanıyor. Bu şekilde, yalnız « Guide bleu » de bahsediliyor. Başka hiç bir yazıya raslamadım. Kolonun üstünde bir korenti-yen başlığı vardır.

Bu direğin biraz aşağısında, haçlarla süslenmiş bir harabe varsada; neye ait olduğu tamamen bilinmiyor. (M. Ernest Manboursy bu binanın Teatron minör olduğunu ve Septin Severin yapılarından bulunduğunu kitabında yazıyordu; ben hiç bir yerde, buna tesadüf etmediğim gibi, bu yıkıntı hakkında sahifalarca yazı yazmış ve araştırmalar yapmış olan Ziya Beyden de duymadım. Buraları kazılarak epey aranmış ve yine Ziya Bey merhum bu abidenin böyle bir tiyatro olamayacağını da bana anlatmıştı.

Bu harabe, olsa olsa, bu civarda bulunan Aya Dimitriyos manastırına veya Arkadyos hamamlarına aittir. Bunu direk başlıkları ve haçları da ispat eder. (Setim Sever devrinde yapılan bir yapıya, hiç haç konabilir miydi? Hıristiyanlık daha Romaya bile tamamen girmemişti. Nasıl olurda mimariye girebilir. Sonra başlıklar düz ve işaretli, Bizans tarzındadır. (İstanbul ve Buğaziçi - sahi : 460 - 461 e bakınız).

Osmanlı türkler zamanında en mühim rollerin oynadığı bir yapı da bu civarı tamamen kaplar. Bu esere, Yeni saray denir. (Eski saray Beyazıttaydı). Bu yapı yığınının

bir kısmı yanmış, bazıları tiren yolu yapılırken yıkılmış; yalnız bize, Osmanlı Türk san'atının en güzel nümunesi olarak, en mühim kısmı kalmıştır.

Bu bina yığını dikkatimizi üstüne çeker. Çünkü en meşhur nümuneler ve Osmanlı san'at tarihinin her yaprağı, burada pek güzel görülür.

Bu yığının yıktırılan kısmının bir parçasını yazmıştım. Geri kalanlarını araştıralım.

Serdap köşkü (Şevkiye = İncil kasrı) : Bu eseri Ata Bey kitabında yazıyor. (Ziya bey de naklen kitabında anlatmaktadır).

Bu köşk şadırvanlı, sağ ve sol cihetlerinde birer geniş odalı imiş. Manzarası gayet hoş olduğundan, Selim III annesi Mihrişah sultan için yaptırtmış.

Topkapı sarayı : Temelleri Fatih Mehmet II tarafından atırılan bu saraya Yeni saray denilirdi (1463).

Evvelce de şehrin birinci tepesi olan burada, Akropol ve Arkadyos hamamile demin anlatılan eserler vardı.

Hasbahçeler cihetinden saraya bakılırsa Akropolün kalın temel duvarları görülür.

Saray bu zamana kadar bir çok değişikliğe uğramıştır. Zaten bütün saray, birden yaptırılmamıştı.

Fatih ilk kısımlarla, 1478 (883) tebiten saray duvarlarını başlatmıştır.

Evliya Çelebi saray surunun kapılarını şöyle yazar : Kireçcibaşı kapısı, Yalı köşkü kapısı, Topkapı (St. Barbe).

Uğruk kapı, Balıkçılar (Balıkane - Vezirler idama mahkûm olurlarsa burada öldürülürlerdi.) kapısı, İçahır kapı, Beyazıt Han kapısı, Babıhumayun (Ahmet III çeşmesi

karşısında ki kapı - Fatih açtırtmıştır), Selvi kapısı (Bu kapı tepdile mahsus idi — Bu gün sura bitişik evlerin arasında kalmıştır). Sultan İbrahim kapısı (Soğuk çeşme kapısı — İbrahim I açtırtmıştır — Cemil paşanın şehireminliği zamanında yanlara iki geçit daha açılmıştır). Sokullu Mehmet paşa kapısı (Alay köşkü dibindedir), Babı Süleyman Han (Makbul İbrahim paşa için küşade idi.

— Posta telefon ve telgraf fabrikasının kapısı), Demir kapı (Timür kapı — Bostancılara ve hademelere mahsustu).

Bu sarayın bir kısmı 1574, 1664, 1863 yangınlarında harap olarak yeniden yaptırılmıştır.

Bir zamanlar, bu saray hakkında, halk arasında hiç bir doğru malûmat yokken; şimdi feyizli Cumhuriyetimiz, Türk mal ve parasile yapılan bu binaları herkese açmıştır.

Saray dört avluludur ve iki mühim kısma ayrılır.

Birinci avlu : Askerî müze (Aya Erini), Darpane, müzeler ve Gülhane parkı, eski Bizans saraylarının yıkıntılarını, Hasbahçeleri içine alır.

Bu avluda Yeniçeri çınarı denilen kurumuş bir ağaç, Jüstinyen sarnıcı denilen bodrum, Cellât çeşmesi ilâh vardır. Bu avlunun en başlıca kapısı Babıhumayundur. Bu kapının üstünde, bir zamanlar, bir köşk varmış (Topkapı sarayı sah : 13 — Halil Etem Bey ef. — Alt Konstantinopel — Dr. Diez — Allum İstanbul'a ait resimler.)

Babıhumayundan birinci avluya girilince, sağda bir tümsek vardır ki M. Manboury buna, Konstantinin bazı eserlerinin bodrumlarile Ebovolos sarnıçları namını veriyor.

Gülhane hastanesine giden yolun sol tarafında su

ile dolu bodrumlar ve sağda da bir ayazmayla, mahzen vardır. Bu civarda pek çok harabe ve sarnıç görülür. Bunların bir kısmı buradaki manastırlara, bazıları saraylara aittir,

Eskiden burada Mangana sarayı denen bir bina vardı.

Jüstinyen sarnıcı denilen bodrum : Askerî müzenin yanından, Ayasofyanın altına kadar uzanır. Jüstinyen sarnıcı denilen bodrum, esasen sarnıç olarak yapılmıştır. Fatih'in surlar üstüne yaptırttığı su yollarından, zamanla sızan sularla dolmuş olan bodrum; Askerî müzedeki koruyucu askerler tarafından 1929 senesinde bulunmuştur.

Üç koridordan ibarettir. 47 direk ve 73 kubbesi vardır. Ayasofyadan gelen bir yolla birleşmektedir. Şimdi bu yolun başı, bir demir kapıyla kapalıdır ve eser Jüstinyen zamanında yapılmıştır.

Askerî müze (Aya Erini kilisesi). — İstanbulun fetminden sonra saray suru içine alınan bu yapı, camiye çevrilmemiş; depo olarak kullanılmıştır.

Bu kilise, Bizansın ilk mabetlerindedir.

Büyük Konstantin tarafından dördüncü asırda yaptırılmış, Nika ihtilâlinde yandığından, Ayasofya ile beraber, tekrar yapılmıştır. Sekizinci asırda zelzelelerle harap olduğundan İmparator Leon tarafından tamir ettirilmiştir.

Bina uzunluğuna mustatil şeklinde, istikameti, garptan şarka yapılmıştır.

Bizans mimarîsinin en mühim karakterlerinden olan kasnak üzerine ufak bir kubbe oturtulmuştur. Kasnağı (Tanbur) nda 20 pencere açılmıştır.

Cenup cihetinde üç sıra pencere açılmış olan iki ya-

rım daireden vücuda gelmiş duvarlar görülür. Absit (Mihrap) kısmının kubbesinde, büyük bir haç vardır. Garp cihetinde, yani narteks kısmı arasında, ufacık bir avlusu vardır. Buraya da taş mezarlar, taşlar konmuş ve sonra Arkeoloji müzesine götürülmemiştir. Bu lâhitler St. Apuatr kilisesi mezarlığından getirilmiştir. Binanın dış dayanma duvarları sonradan yapılmıştır. Pencerelelerin bir kısmı da sekizinci asırdaki tamirde örülmüştür.

Absit cihetinde günah çıkarma yeri vardır ki dikkati çeker. Şimdi Askerî müze olan binada çok kıymetli koleksiyonlar vardır. M. Gurlit, eserinde bu yapı hakkında güzel malûmat verir.

Bu kilisenin yanında, Darpane ve onun sağında (yokuşumsu yoldan aşağıda) müzeler vardır.

Burada birinci büyük bina, Arkeoloji (Archeologie) müzesidir. Güzel san'atlar akademisinin ilk yapıcısı ve müdürü olan (İstanbul mebusu, eski müzeler müdürü Halil Beyefendinin büyük kardeşidir.) Ressam Hamdi B. merhumun ricasile Abdülhamit II yaptırmıştır.

Bu müzelerin arasında, gene müze olarak kullanılan Çinili köşk vardır. 1472 (877 H.) de Fatih tarafından yaptırılmıştır. 14 ince direk tutturulmuş bir ön örtüsü (sakaf) vardır. Tam ortadaki salon kubbeye örtülmüştür.

Bir zamanlar her tarafı çiniyle kaplıymış. Mozaikların damgalarının Ya Ali adını taşıdığını bir çok kitaplarda gördüm. (Mimar Şehabettin Bey Selçukî ve Osmanlı çiniciliği hakkındaki eserinde mozaik çini tabirini kullandığım kakma çiniler ve bilhassa Çinili köşk hakkında malûmat vermektedir.) Binanın arka tarafı yuvarlak ve çıkıntılıdır. Yapının mimarı malûm değildir. 1590 da Murat III tarafından tamir ettirilerek, içeriye bir de çeş-

me koydurtmuştur. Asarî nam şairin tarihleri çeşmenin aynasına kazılmıştır. Bu tarihlerden birini alalım:

*Seyredüp asarı daiden bir ilhamla
Tarihi pakü rana çeşmei şahı cihan*

Müzelerimizin içindeki eserler çok meşhur ve kıymetlidir. Bu müzelerden biri Arkeoloji, ikincisi Eti, üçüncüsü ise (Çinili köşk) şark eserleri müzesidir.

Bu binaların altında bir çok mahzenler vardır. (M. Ziya B. İstanbul ve Boğaz içi, sah: 460—461)

Arkadyos hamamına ait olmaları muhtemeldir.

Sarayın 2 nci avlusunun kapısından (Orta kapı — Babısselâm) girilince, sarayın mühim kısımları göze çarpar.

Orta kapı (Babısselâm) nın iki tarafında ortazaman kuleleri şeklinde üstleri külâhlı kulelerle, kapı kitabeleri vardır ki (H. 1172 - M. 1758), (H. 1273 - M. 1856) da yapılan tamirleri gösterirler. İçeri girdiğimizde Sarayın müteaddit kısımlarına giden 4 yol görülür. 1 inci, Haremin araba kapısıyla, yeni açılan kitabeler dairesine, 2 nci, kubbealtına kadar uzanır. Kubbealtı iki salonla önündeki açık sofadan müteşekkildir. Salonlardan birincisinin sol tarafı camlı olup ikinci salonla, ufak bir kapıyla alâkadardır. Açık sofanın duvarlarında büyük kitabeler vardır ve tamirleri gösterirler.

1 inci kitabe:

Selim Han (III) yaptı mümtakı felek bu cayı divanı

2 inci kitabe:

Müceddet eyledi divan yerin Mahmud Hanı vâlâ.

(H. 1207 - M. 1792)
(H. 1235 - M. 1820)

Padişahlar, Fatihe kadar divanda hazır bulunurlardı.

Fatih Istanbulu zaptettikten sonra, bu adeti kaldırarak kafes arkasından toplantıları dinlemeğe başladı. İşte o günden sonra, bütün toplantı salonları kafesli yapıldığı gibi, Kanunî zamanında yaptırılan bu binada da Sadrazamın sediri üzerinde bir kafesli pencere bulunmaktadır, Hareme bağlı bir yolu da vardır. (Çocuk padişahların yerine, cahil valde Sultanlar toplantıyı idare ederlerdi. Böyle idareden ne kadar fayda geleceği düşünölsün !)

Kubbaltının yanında İçhazine (şimdi kıymetli silâh müzesidir) vardır.

Hazinenin önündeki nişan taşları, Murat IV ün attığı güllerin aralıklarını gösterir. Diğer yollar ise mutfaklarla, Akağalar kapısına gider.

Mutfaklar 1574 yangınından sonra Sinan tarafından yapılmıştır. Akağalar kapısından 3 üncü avluya girilir. Bu avludaki Arz odasını Fatih yaptırmış ve sonra yanarak, Mahmut II tarafından tamir edilmiştir.H. 1222. Köşedeki taht Fatih devrinden kalmadır. Bu yapının içinde bir de çeşme vardır ki gizli konuşmalar da bu çeşme açılır ve dışardan kimse ses işitemezdi.

Üçüncü Ahmet kütüphanesinin içinde de çok kıymetli kitaplar vardır. Bu yapıyı Ahmet III yaptırmıştır. Şekli dört köşe ve yapısı mermerdendir

Yenikütüpane (Ağalar camisi) Sarayın idare yeridir. Evvelce çok harap bir haldeydi. Fatih'in yaptırttığı zanlonunuyor. Kubbesi mustatil şeklinde ve basıktır.

Şark cihetinde, yani sağda, Çini dairesi vardır. Eski den seferli odası denilen koğuş olduğu kitabeden anlaşılıyor :

Kitabe :

Seferli odasını Sultan Ahmet (III) eyledi mamur.
(1131 H- 1719 M.)

Diğer kitabesi de 1335 - 1919 da hazineye ilâve olduğunu göstermektedir. Bu dairede gösterilen çini eşya ve Çin porselenleri koleksiyonu çok zengindir.

Yanında Selim II nin hamamı vardır. Kapının yanındaki kitabeler 1151 - 1737 ve 1206 - 1791 tarihlerindeki değişiklikleri gösterir. Şimdi kıymetli madenî eşya koleksiyonları saklanmaktadır. Hazine de yanı başındadır.

Bu dairelerde çok kıymetli tarihî mücevherat ve eser bulunmaktadır.

Hazinedeki en meşhur eserler Şah İsmailin, Sultan Ahmedin, Murat IV ün ve Bayram tahtları, [dinî emanetler, bir çok eser, padişahların elbise ve kılıç, hançer ilâh eşyalarından müteşekkildir. Bu Avludan, dördüncüye bir geçit ve bir kapı ile geçilir.

Bir cihetten sarayın şark terasaları üzerindeki Abdülmecit köşküne (Yeni köşk), diğer taraftan Hekim başı odası, Mustafa Paşa ve bir merdivenle Bağdat, Revan köşklarine, İftariye kameriyesine, bir taraftan da geniş lâle bahçelerine gidilir.

İşte bu anlattığım Kısım, sarayın 1 inci kısmını, Harem de, ikinci kısmı teşkil eder.

Şimdi Şark terasaları üzerindeki Abdülmecit köşkünü görelim.

Köşkün manzarası hiç bir yerde yoktur. Bir taraftan Kadıköy, Üsküdar ve Buğaz, bir taraftan Adalar, diğer cihetten Beyoğlu, Haliç görülür. Köşkün içinde 3 salon ve müteaddit odalar vardır. Bn salonları süsleyen hereke halı, kumaşları ve çok kıymetli eşya vardır. Yağlı

boya resimler, portreler, çok nefis biblolar, güzel masalar ve bilhassa Romadaki Trayan sütununun nümunesi (Teodosyos ve Arkadyos sütunlarının aynıdır.) ilâh göze çapar.

Hekim başı odasına döndüğümüzde, köşkün salunda (Hazinein sağında) ki mescit sarayın camisidir. (Tarihi Osmanî encümeni mecmualarında, Abdurrahman Şeref Beyin Topkapı sarayı hakkında ki yazısı çok kıymetli olup benim göremeyipte kitabelerini ve kendilerini yazmadığım kısımlardan çok güzel bahsetmişlerdir.

Hekim başı odası yüksek duvarlıdır. Buna Baş lala kulesi namı da verilir.

Tavana yakın ufak, bir sıra penceresi vardır. İçerisinde ilaçların bulunduğu raflar, bilhassa göze çarpar.

Binanın ön tarafı Bağdat köşküne kadar büyük bir bahçe olup, buraya eskiden Lâle bahçesi derlerdi. Çünkü, eskiden her cins lâle burada yetiştirilirdi.

Bu binanın yanında, Mustafa paşa (Sofa) köşkü vardır. Bu da iki kısımdan ibarettir. Birinci, çok geniş ve ahşap bir salon olup her tarafı camlıdır. Odanın ortasında ki manğal XV inci Lüi tarafından Mahmut I e hediye edilmiştir.

Piye Loti bir müddet burada oturmuş?... Bu köşkün ne zaman yapıldığı malûm degilsede 220 sene evvel tamir edildiğini memurlar söylüyorlar. Bu köşkün Ahmet III tarafından yaptırıldığını Yeni Mecmuanın 1 inci cilt sah : 288 inde geçmekte olan Ahmet Refik beyin makalesinden gayrı, hiç bir vesikaya tesadüf edemedim.

Biraz daha ötede, Bağdat köşkünün bulunduğu sete çıkarken, sol tarafta bulunan Camlı köşk; Revan (Sarık-

Sünnet odası) köşküdür. Şimdi kapalı olduğundan içeri-sini bilmiyorum. Kütüphanesinde Hünername gibi meşhur eserlerin bulunduğunu Ahmet Refik Beyefendi eserlerinin birinde kaydediyorlar.

Bağdat köşkü, Murat IV tarafından 1638 de, Bağdat fethine giderken başlattırılmış ve bir senede bitmiştir. Revan köşkünün bulunduğu setin üstündedir. Etrafı terasa şekindedir. Şekli, çok güzel işlidir. Köşkün şimali garp cihetinde İbrahim I in yaptırtmış olduğu altın yıldızlı kameriye vardır. Köşklerin arasında da dört köşe bir havuz olup çok güzeldir. Evvelce saray eglencelerine mahsus olan bu kısım çok mühimdir.

Bağdat köşkünün içi traz şeklinde yazılarla ve gayetle nefis çinilerle süslenmiştir. Çok sanatkârane işlenmiş pencere, dolap kapakları, raflar ve mobilyesi, dahilinin kıymetini bir kat daha arttırmaktadır. Haricen ince direklerle tutturulmuş olan kurşunlu damında zarif bir kubbesi vardır. Böyle nefis eserin mimarı maalesef meçhulümüzdür. Köşkün kapısında bir kitabe vardır. Yazıları yazan. Hattat Mahmut çelebidir.

Harem sarayın ikinci mühim kısmıdır. İlk büyük harem kapısından girdikten sonra, kösem sultanın boğulduğu yer görülür. Bu daire içinde Valde Sultanın yatak ve yemek odası, Abdülhamit I, Selim III, ün yatak odaları, Ahmet III yemek odası, Ahmet I kütüphanesi ve diğer odalar, taht Salonu, hünkâr hamamı, Babüssuade ağasının odası, Şehzadeler mektebi, harem ağaları koğuş ve Camisi (Haremın yukarı kısmile bazı tarafları kapalıdır), ilâh çok mühim ve görülecek eserlerdendir. Harem bilhassa müteaddit defalar yandığından karmakarışık bir şekilde ve her san'atın bir nümunesini teşkil etmekte olup; sanki

bize Osmanlı mimarî tarzının mütemadî değişen unsurlarını gösteren canlı bir kitaptır. Burada ilk devrin Türk ruhunu taşıyan eserlerle beraber, Rokoko ve Barok tarzlarını, Osmanlı inhitat devresinin ruhsuz eserlerini, hep bir arada bulabiliriz. Buradan dışarı çıkarak, (Araba kapısından) saraydan, geldiğimiz yollardan avdet ederiz.

Alay köşkü: Soğuk çeşme kapısile Sukullu Mehmet paşa kapısı arasında, saray surununun bir kaim zaviye yaptığı köşede, sur üzerinde, Mahmut II tarafından Ampir tarzında 1810 da yaptırılmıştır. Kubbesi sivri bir külâhı andırır. Pencereleri üzerinde kitabeler vardır. Bina kâmil mermerdendir. Evvelce burada ahşap bir köşk vardı.

Şimdi güzel san'atlar birliği binasıdır. Sokullu Mehmet Paşa kapısının sağ cihetindeki ilk evin altında bir ayazma vardır ki her pazar Hiristiyancılar ziyaret ederler. İsmi Aya Tetrapondur.

Alay köşkünün karşısında tıbbî adli binasının yanındaki Cami, Zeynep Sultan Camisidir. 1770 te Ahmet III ün kızı Zeynep Sultan tarafından inşa olunmuş ve harap olduğundan 1917 de tamir edilerek, önündeki mezarlık geriye alınmıştır. Bahçesinde Alemdar Mustafa Paşanın mezarı vardır. [Alemdar Mustafa Paşa isyanda kendini berhava ettikten sonra Yeniçeriler ölüsünü sürüklemişler ve Samatyada bir çukura atmışlar; bu mezarlık düzeltilirken, Samatyadaki mezarı açılarak kemikleri buraya taşınmış ve üzerine kendi serpuşunu havi bir taş diktirilmiştir.]

(Bu vak'ayı kendi ailesinden bir zatten duydum.) Cami tuğla ve kesme taştan yapılmıştır. Yanında bir de med-

resesi vardır ki şimdi mektep olarak kullanılmaktadır. Evvelce bu mahalde Aya Marya Halko Pratyta manastırı vardı. Alemdar sinemasının yukarı kısmında kaldırım kenarında görülen temel bu manastıra ait olması ihtimali olduğu gibi Ayasofyaya ait olduğunu da iddia edenler vardır. Caminin 1917 tamirinde toprak altında, bir çok kemerli odalar meydana çıkmış ve bu kemerlerin tuğlaları Yunanca işaretliymiş.

(Sütun başlıklarında Evrominos ismi yazılıymış. M. Ziya Bey. İstanbul ve Boğaziçi) Bu da bize bu kilisenin temellerinin harabelerinin ve sarnıcının üstüne, caminin inşa edildiğini gösterir.

Bu caminin köşesinde Abdülhamit I in sebili vardır. Evvelce Bahçekapıda olan bu sebil 4 üncü Vakıf hanı yapılabacağı zaman oradan kaldırılmış, buraya getirilerek yeniden yapılmış ve Abdülhamit I in diğer eserleri olan mektep, imaret yıktırılmıştır.

Yerebatan (Vazilika = Bazilika) sarnıcı : Şehirde bulunan kapalı sarnıçların en büyüğüdür. Konstantin, bazı iddialara (M. Dichl) e göre; Jüstinyen devrinde inşa olunmuştur. Müstatil bir şekilde olup 113X61 metre genişlik ve uzunluğundadır, Yüksekliği 13,5 metre kadar idise de kısmen dolmuştur. 336 korent başlıklı sütuna dayanan tuğladan kemer ve kubbelerle örtülmüştür. İçinde 1—0,5 metre su olduğundan kayıkla dolaşılabilir. Arada sırada üstündeki evlerin deliklerinden sarkıtılan kovalar esrarengiz sesler çıkarır ve insana çok tatlı bir korku verir. Şimdi içi elektrikle aydınlatılmaktadır.

Zoksipos hamamları: İmparator Septim Sever bu ha-

hamamı Hipodrumdan sonra yaptırmıştı. Şekli Romadaki Karakalla hamamlarına benzemektedir. Konstantin de bu binayı tamir ettirip süsletti.

Soğukluk ve sıcaklıkları, havuzlarla mermer ve Tunç heykeller bulunan çok süslü bir hamam idi.

Saraya da yakın olması, bir çok zadedânın bu hamama devamına sebep olmuştur. Fakat Jüstinyenin devrindeki Nika ihtilâlinde yıkıldı. Hipodrum, Ayasofya ve Ogüsteon meydanı arasınada olduğu halde, yeri temamilen malûm değildir.

Ogüsteon meydanı, Jüstinyen, Odoksiya heykelleri ve Senato :

Ayasofyanın önündeki meydana da Ogüsteon forumu deniliyordu. Jüstinyen heykeli bu meydanın ortasında bulunmaktaydı. Bu abide yekpare porfir bir sütun olup üstü pirinç levhalarla kaplı idi ve üzerine de resimler işlenmişti.

Jüstinyenin gümüşten, at üzerinde bir heykelini taşıyan bu sütun, 7 basamak üzerine dikilmişti. 16 ncı asırda bu abide yıkılmıştır. 1204 deki Lâtin akınında levhalar ve heykel sökülerek para yapılmak maksadile eritilmiştir. M. Gur-lit'e göre yüksekliği 43 metre kadardı.

Odoksiya heykeli : Odoksiya, Arkadyusun zevcesi olup zamanında çok nüfuzu vardı. Bu sebeple heykeli Somakiden bir sütun üzerine Manyora sarayı önünde ; şehir valisi (Şhremini) Sempliyos tarafından dikilmiştir. 90 sene evvel bu sütunun kaidesi adliye dairesi tamiredilirken, temelleri arasından çıkmıştır. Şimdi arkeoloji müzesinde 3215 numarada kayıtlı olup, kürsünün üzerindeki yazıların tercümesi şöyledir: *İmparatorların payitahtlarının mahkemelerinde*

icrayı riyaşet ettikleri bir mahalde İmparatoriçe Odoksiyanın somakiden mamul müzehhep heykeli işte budur.
(M. Ziya B. İstanbul - cilt 2).

Bu mahallin evvelce de mahkeme dairelerinin yeri olduğu da kitabeden anlaşılmaktadır.

Manyora sarayı ve Senato da burada idi. Harabelerine olsun tesadüf edemediğimizden malûmat sahibi degiliz.

Ahmet III çeşmesi : Ayasofyanın cenubu şarkisinde olan bu abide, türk san'atinin en ince nûmunelerindedir. Babıhumayuna karşı olan bu sebil ve çeşme ince işlenmiş parmaklıklarile, zarif mineli mozayık ve çinilerile, göz alıcı renklerle, güzel beyitlerle süslenmiş, murabba şeklinde, sebilleri taşkın dairevî bir vaziyettedir. Ahmet III bu çeşmeye tarih düşürmek istemiş, fakat 4 noksan geldiğinden Sünbülzade Vehbi Efendi aç kelimesini ilâve ile tarihi tam düşürmüştür. Lâle devrinin yegâne hatıralarındandır. Bu eserden başka, Tophane, Azepkapı ve Bereketzade çeşmelerile Sa'dabat kasrı kalabilmiştir. (Mahallinde bahsedilecektir).

Tarih beyti şöyledir :

*Tarihi Sultan Ahmedin cari zeban lüleden
Aç besmeteyle iç suyu Han Ahmede eyle dua
1141—1729*

Abide bir büyük, 4 küçük kubbe ve kurşun sakaflla kapalıdır. Manzarası çok şirindir.

Üzerindeki süs Tophane çeşmesinde de bulunduğundan orada izahat verilmiştir. Çok kıymetli nebati tezyinatı vardır. Eski şeklini muhafaza eden yegâne abidedir.

Ayasofya: Bizans san'atının en meşhur eserlerinden biri olan bu bina, harici manzarası itibarile biraz kaba ve ruhsuz görünürse, dahili çok müzeyyendir. Büyük konsantin tarafından 325 de inşa olunan mabet, 404 de Arkadyüs zamanında ki isyanlarda yanarak; 415 de Teodos II tarafından tekrar yaptırıldı. Fakat Nika ihtilâlinde tahrip edildikten sonra bazilka şeklinde olan bu binayı, kabbeli ve muazzam bir surette yaptırmak tasavvurunda bulunan Jüstinyenin, saltanat devrinde, 532 de Tırhallı Antemyüs ve Miletli, İzador, binanın inşasına memur olundu. 537 senesinde inşaat bitti. Ve küşat resminde Jüstinyen merasimi diniyeye itaat etmeden kiliseye girip, Süleymanın mabedinden daha büyük mabet inşa ettirmeği bana sen nasip ettin, diye allaha şükretti. 1453 e kadar pek çok defa tamir gördü. Fatih, İstanbulu zaptının ertesi günü, bu mabedi ziyaret ve ilk cuma da cuma namazını kıldı. Bir de ahşap minare yaptırttı. Beyazıt II de bir minare ilâve ile camiye sağlamlaştırmak için, minarenin altına payende yaptırttı ki bu minare cenubu şark cihetinde olandır. Selim II, Sinana garp cihetindeki 2 minareyle payendeleri ve kendi türbesini inşa ettirdi. Süleyman I mihrabın iki cihetindeki şamdanları hediye etti. Murat III de müzeyyen mahfillerle, mermer küpleri koydurttu. Ahmet III topkandille hünkâr mahfilini yaptırttı. Mahmut I tarafından mektep, imaret, şadırvan, kütüpane inşa ettirildi. Dış kapılar tunçtan olup üzerlerinde haçların izleri bulunmaktadır. İki büyük narteksi vardır ki ikincisinden üst kata çıkan yokuşlu bir yol vardır. Mozaikler cam ve

taş olup, kısmen örtülmüş ise de, Amerikalı bir mütehasıs tarafından temizlettirilmektedir. 2 nci nartekte İsa ve Jüstinyenin mozaikleri oldukça belli olmaktadır. Bütün kemer ve tavanlar yaldızlı nakışlar ve mozaiklerle kaplıdır.

Duvarları kaplıyan taşlar, ortasından ikiye bölünüp, tabii damarlarile bir takım şekiller vücude getirilmiştir. Kral kapısı denen en büyük ve orta kapının üstünde geniş tabuta benzeyen bir korniş vardır ki; bir çok efsanelere sebep olmuştur.

Kapıların, askıların üzerinde, melek ve azizlerin mozaikleri da kısmen görülür. Meyilli yoldan yukarıya çıkılır ve ikinci katta Dandolonun mezarı ve Cennet, Cehennem kapıları vardır.

Bu muazzam mabedin 107 sütunundan 8 yeşil porfir sütunu Selçuktan, Diyana mabedinden getirilmiştir. 8 kırmızısı ise Baalbekteki güneş mabedinin sütunlarıdır. Duvarlardaki yeşil taşlar serpantin namı verilen taşlardandır.

Mihrap müslümanlar tarafından inşa olduğundan bir az eğridir. Binanın altı sarnıç olması hasebile mesamatlı sütunlar suyu çeker ve işte terleyen taş bu sebeple ıslaktır. Cahiller ondan şifa beklemekte, parmaklarını sokarak gözlerine sürmektedirler.

Lâtinler 1204 de İstanbulu hücumlarında Ayasofyaya da girerek en kıymetli mukaddes eşyayı ve milyonlar kıymetinde ki orta kapı perdesini çaldılar.

Lâtin istilâsında mabedin tiyatroya çevrilip, mihrapta oyun oynandığından, Ahmet Refik Bey bir makalesinde yazmaktadır.

Bizanslılar zamanında mabedin dört tarafı damla (Revak) örtülü sütunlarla güzelleştirilmiştir . Bu sütunlara misal, Ahmet III çeşmesi karşısındaki kapının yanlarındakilerdir .

Ayasofya haricinde bir imaret, medreseden maada türbeler de vardır ki Selim II türbesinin bilhassa çinileri ve şekli çok güzel olup, Koca Sinan'ın eseridir (985-1577) .

Murat III türbesi, Mehmet III türbesi ve Şehzadeler türbesi Mimarîhas Davut Ağanın inşa ettiği binalarındandır. Ayasofyanın deposunda da (Vaftizane) Mustafa I, İbrahim ile 13 sultan gömülmüştür. Babühümayuna açılan arka kapıya merasim kapısı namı verilirdi.

SEPTİM SEVERİN İNŞA ETTİRDİĞİ ŞEHİR VE ŞİMDİ O HUDUTLAR DAHİLİNDE BULUNAN ESERLER

Septim Sever, Bizasın şehrini harabeye çevirdikten sonra, oğlu Karakallanın tavsiye ve ricası üzerine şehri yeniden inşa ile, yeni bir çok binalar yaptırmıştır. İşte bu şehrin surları Bizansı dahiline alıyor ve fazla olarak ta, Yalı köşkü kapısından (Orea pili = güzel kapı) Bahçekapısına kadar devam ediyor; şimdi ki Babîali (Ankara caddesine) yakın bir mevkiden, 2 nci tepeye doğru tırmanıyor; sonra bir kavisle Atmeydanını (Hipodrum) ve kısmen Bizans İmparatorluğunun mukaddes sarayı olan Büyük Sarayı içinde olarak, Senato ve Ayasofya civarında eski Bizas surile birleşiyor; böylece şehrin sınırlarını tayin ediyordu. Bu gün Bizas dahilî suru gibi, Septim Severin yaptırdığının da eseri yoktur

Şehrin bu şekli, bir kısmının tekrar mütaleasına ihtiyaç hissettirmez. Yani eski şehirden maada kalan kısmını okuyacağız demektir.

Septim Severin geri kalan deniz suru :

Yalı köşkü kapısından itibaren, Neoriyon kapısına (Bahçe kapı yani Sirkeci gümrüğü mahalli) kadar devam eder. Oradan itibaren Konstantin surunu inşa ettirmiştir.

Yalı köşkü kapısından Neoriyon kapısına kadar eskiden hep tüccarî yapılar mevcuttu. Burada ki mahallelerde ecnebilere (amalfililer, pizalılar, ceneviz ve hatta araplar sakın idiler) mahsus tüccarî bir kısım; hayvan, eşya pazar ve depoları bulunuyordu .

Bahçe kapıya; bazan buradaki tersaneden dolayı Tersane kapısı da denirdi. Şimdi bu mahal, kâmilan istasyon, gümrük ve depolarla kaplıdır. Surdan eser kalmamıştır.

Evvelce, şehrin ortasından en mühim bir cadde geçer ve buna Mese caddesi denirdi. Şimdiki Divanyolunun 5-6 metre şimalinden geçen bu cadde direkli idi .

İmparatorların merasimle geçtiği bu cadde; İmparator sarayının büyük demir kapısının bulunduğu; Ayasofya meydanından başlar ve Konstantinin inşa ettirdiği şehri hemen ikiye ayırırdı.

Bu cadde eski direkler arası gibi, iki tarafı direkli, dükkânlarla, en mühim binalar ile çevrilmiş; Ayasofya meydanında da en meşhur başlanğıç kapısı (Miliyer) vardı.

Şimdi Mese caddesinin cenup kısmını tetkik edelim :

Ayasofya ile Sultan Ahmet camileri arasında meydanlıktaki Ayasofya hamamı, Koca Sinan tarafından yapılmış, çifte hamamlara güzel bir nümunedir. Şekli muntazam olup, ortada çifte hamamın dahili kısmı bulunmakta; iki ciheti yüksek kubbeli; aydınlık, geniş taşlıkları ihtiva etmektedir .

Şimdi depo olarak kullanılan binanın cümle kapısı mermer sütunlarla tutturulmuş bir çatı ile örtülmüş, şekli çok güzel ve mütenazırdır .

Bu meydanlığı 1913 e kadar Kabasakal mahallesi kap-

lamakta idisede, Ayasofya yangını her tarafı silip süpürmüş, aşağı taraflara doğru geniş viraneler bırakmıştır. Eskiden Sultan Ahmet camisinin yerinde, Büyük saray bulunmaktaydı. Bu sarayı bütün kısımlarile beraber Konstantin yaptırmış değildir. Her İmparator arzusu üzerine daire ve saraylar yaptırmıştır. Bilhassa mühim olan kısım, Teofilin yaptırdığı arap üslubundaki kısımdır.

Ayasofyanın arkasından başlayan ve Bukaleon limanında nihayet bulan ve garben Hipodroma dayanan bir sur ile çevrili olan bu saray; bahçeler dahilinde inşa olunmuş. Saray ve köşklerden ibaretti. İmparatorların ilk ikametgâhları burası iken; sonraları bakımsızlıktan harap olmaya başlamış, 1204 deki Lâtin işgali bu harabiyeti fecaat haline getirmiş; yaldızlı kapılar, duvarlardaki altın kakmalar ve saire sökülerek, bu kıymetli eserler bir yığın toprağa çevrilmişti .

Türkler İstanbulu fetihlerinde, her tarafı olduğu gibi, burayı da taşlar, temeller ve bodrumlarla kaplı bir harabe halinde buldular.

Ahmet I de 1609 - 1616 da Mimar Mehmet Ağaya Sultan Ahmet camisini inşa ettirtti.

Cami çok yüksek ve şirin, düzgün minareleriyle (Ayasofyanın karşısında) çok zarif durur.

Ortada geniş bir kubbe ile, etrafında ki yarım kubbeler haricî duvarları süsleyen firizler çok zayıf ve kibar dır .

Mimar Mehmet Ağa, mimarî tarihimizde meşhur olan Sinan mektebinden ayrılarak; geniş ve çok pencereli, ziyadar Sultan Ahmet camisini vücuda getirmiştir. Cami, san'at tarihimizin en meşhur eserlerindedir. Kapıları bilhassa, cümle kapısı bir tak gibi yüksek olup, çok güzel

tezyinatla çerçeveselenmiştir. Büyük bir dış avlu dahilinde 2 nci, etrafı kubbe ve direkli bir avluyu havi; yanlardaki geniş merdivenlerden yan kapılara, orta kapıdan da ikinci avluya girilir. Kubbesini 4 büyük ayak tutar. Kapı cihe-
tindeki pilipayelerde ufak, zarif çeşmeler vardır. Yazıları yazan Seyit Kasım Gubarî Efendidir. (Hadikatülcevami). Kubbesi oldukça yüksek, çinileri, tezyinatı, minber ve mihrabı, Hünkâr mahfili, camları bilhassa çok san'atkârane ve güzeldir.

Fakat zamanla, renkli camların çerçeveleri çürüyüp bozulmuş, tamirden sonra camî, eski ruhanî loşluğunu kaybetmiştir. 2 nci avluda ufak, direkli, fakat yüksek bir şadırvan varsada nakış ve tezyinatı tamir ile kaybolmuştur.

1826 senesinde Vak'ayı Hayriyede camiin altındaki odalarda, Yeniçeri elebaşlarından bazı usta ve zabıtlar idam olunmuştur. Bu cami 6 minareli ve 16 şerifelidir. (Rivayetlere göre 14 diye bazı kitaplar kaydederlerse de eski tarihî eserler eskidenberi 16 olduğunu yazmaktadırlar.) Etrafında Ahmet I tarafından yaptırılan türbe, imaret, medrese ilh bulunmakta olup, türbede Ahmet I, Osman II, Murat IV ve Kösem valde ile bir çok Şehzade yatmaktadır. (Hadikatülcevami) e göre türbe 1619 tarihinde yaptırılmıştır.

Büyük sarayın bazı kısımları: (Nakilbent) sokağında, yangın yerine doğru bir çok harabe ve mahzen vardır ki en güzel görülebilen yanık cami yanındaki mahzen olup, sütunlarla tutturulmuştur. Belki mukaddes sarayın sarnıçlarından biridir. İçi çöplerle dolmuş, yalnız yıkık pencerelerinden içerisi görülür. Hipodrum: Nakilbent sokağında yüksek tuğladan inşa edilmiş bir set görülür. Bu set Bizans şehrinin Hipodrumunun Sfondone tabir olunan

yuvarlak nihayetidir. Sfondone duvarındaki pencereler (şimdi kapalıdır.) dahili yollarının ziya almasına mahsus pencerelerdir. Bizans şehrinin tahribinden sonra oğlunun recasile Septim Sever, şehri tamir ve bir çok binalar ile Hipodrumu da inşa ettirtmişti. Konstantin şehri büyültüğü zaman, Hipodrumu da genişleterek, basamakların en üstüne direkli yollar ve heykel koymak için gözler inşa ettirtmiş; 120 metreye yakın genişlik vücuda gelmişti. Uzunluğu da 2 Stat, yani 370 metre kadardı. Umumiyetle Hipodrumların merkezlerinde bir Sipina duvarı, üzerinde de heykeller ve kolonlar bulunur. İşte Konstantin İstanbula bir çok âbideleri getirtince bir kısmını da Sipina ile basamakların üstünde ki örtülü yola koydurtmuş. Böylece Hipodrumun esas şeklini çizmişti. Bu değişikliği İmperator localarının inşasında daha mühim olarak körüyoruz. Büyük Teodosyos, Jülyen zamanında getirilmek istenen Mısır sütununu getirterek Sipina duvarı üzerine dikdirtmiş; ufak tefek değişikliklerden sonra da Konstantin Porfirojenet, mıknatıslı sütunu diktirterek üzerine tunç levhalar kaplatmıştı. İşte Hipodrumun tamamlanmış hali bu idi.

Tarihi vak'aları: Bizans imparatorlarının tahtlarını tehlikeye koyan ihtilâllerden birisi ki, en mühimlerinden olan Nika ihtilâlidir. Bir arabacı yüzünden çıkmış olan bu ihtilâl, yeşiller ve maviler namı verilen partilerin mücadelesini, sonra da halkın ve hatta kadınların müdahalesini intaç etmiş olup, az kalsın Jüstinyenin tahtına mal olacakken imparatoriçe Teodoranın soğuk kanlılığı ve kumandan Belizerin cesareti sayesinde söndürülmüştü. Bu ihtilâlin kurbanları bir günde 30,000 kişiyi bulmuştu. Bu sebeple Nekra (yani ölümler kapısı namı verilen) denilen

garp kapısı yanına bu ölüler gömülmüştü. 2 nci kânun 532 (Byzance. M. Dichl.) Bu tarihten sonra pek çok ihtilâl ve facialara sahne olan bu mahalde; Sent Etiyen kilisesinde öldürülen Ermeni Leonun cesedi teşhir olunduğu gibi; Andronikos Komnen dahi burada, işkenceyle öldürülmüştü. M: 1185 [1]

Türkler devrinde (Hipodrum) Atmeydanı ihtilâllerin hazırlandığı bir mahal olarak görülmekteyse, asıl hareketler Etmeydanında hazırlanırdı. Meşhur vak'aları ise yeniçerilerle sipahilerin bazı mücadelelerinden ve Vak'ayı Hayriyeden ibarettir.

1826 da Yeniçeriler ortadan kaldırılırken Sultan Ahmet camisi önü ve altında bazı ocaklı usta ve zabıt öldürülmüştür.

Hipodrum ve sirklerde; Hıristiyanlık Romaya girinceye kadar vahşi hayvan güreşleri ve koşular yapılırdı.

Hıristiyanlıktan sora, koşular mühim bir mevki tuttu. İşte ilk zamanlar Gilâtyatör güreşlerinin facialarını gören Hipodrumun basamakları altında; bu hayvanların kafesleri bulunmakta iken; burası koşu meydanı olduktan sonra kapatılarak, duvarları sağlamlaştırmak maksadile kapıları örülmüş ve bir müddet sonra da sarnıç olarak kullanıldı.

[1] Rakibi İsak, Andronikosu tahttan indirdikten sonra, Bebekte, deniz kenarında bir elini kestirmiş ve bir gününü oydurtmuştur.

Nihayet Anema kulesinde 3 gün hapsedtikten sonra envai işkence ile Hipodrumda astırtmıştı. Böyle faciaları yaptıran İsakın da Lâtin istilâsı esnasında 1204 oğlu ile beraber katledilmiş olduğunu gözden kaçırmamalıdır.

mağa başlanmıştır. Şimdi bu sarnıca Soğuk Sarnıç namı verilir ve San'atlar mektebinin altına düşer.

Hipodruma şark ve garp kapılarile, İmparator locasının (Katizma) altındaki direkli yollardan girilirdi. İmparator locasının meydanla alâkası yoktu. Bu suretle koşu meydanındaki taşkınlık ve nümayişlerden kurtulmak mümkündür.

Locanın altında müzikacılara mahsus bir mahal vardı. (Teodos sütununun mermer kaidesi üzerindeki kabartmalar buna iyi bir fikir verir.)

Ahaliye; yarış günleri evvelden haber verilirdi. Ertesi günü binlerce halk, basamaklara hücumla yer kapmağa çalışırlardı. Bu yüzden kavğalar bile olurdu. İlk devirler de fırkacıların mevkileri ayrı ayrı idi. [*]

Lâtin istilâsı; şehrin en işlek ve hayatî, siyasî sahnesi olan Hipodrumu harabeye çevirince; madenî levhalar, sökülmüş direkler, kopmuş mermerler yavaş yavaş parçalandı. Paleoloğ hanedanı devrinde de tanzim edilemedi. Türkler şehre girdikleri zaman, Mukaddes Saray gibi, burayı da kısmen dolmuş olarak; acıklı bir halde buldular. Yeni inşaat için burası iyi bir malzeme deposu vazifesini gördü. 17 inci asırda üzerine evlerin bile yapıldığını görüyoruz. Buradaki mermerlerle yapılan en mühim bina, 16 nci asırda inşa olunan İbrahim Paşa sarayı idi. Mevkii şimdiki Defterhane ve Kadastro dairelerinin yeri

[1] Bizansta idarî, ictimai fırkalar çok idise de en meşhurları Beyazlar, Kırmızılar. Yeşiller ve Maviler idi. Fakat bir müddet sonra Beyazlar mavilere, Kırmızılar da Yeşillere iltihakla iki mühim parti vücade getirdiler. Mavilere Venet, Yeşillere prasinler tabir ederler.

idi. Sinan da bu civardaki bir sarayda yetişmiş, yapıları idare etmeği burada öğrenmiştir.

İbrahim Paşa sarayın önünü tanzim ettirdikten sonra Budinden getirttiği Hergül, Diyana, Apollon heykellerini diktirtmişti.

Bu hal halk arasında dedikoduya sebep olmuş ve ahali arasında İbrahim Paşa için şu mısralar söylenmişti :

*Bir Halili evvel gelüp esnamı etmişti şikeşt
Sen Halilim, şimdi geldin, halkı kıldın bütperest.*

Bu saray ve eserleri zamanımıza kalmadığından mühim malûmat sahibi değiliz.

Dikili taşlar, Yılanlı sütun ve Alman Çeşmesi :

1 — Mıknatıslı sütun (veya örme sütun) : Konstantin Porfirojenet VII tarafından inşa ettirilmiş olup, üstünde halka ve makaralar, kaplama kabartmalı pirinç ve bakır levhalar bulunmaktaydı. Lâtinler 1204 te İstanbulu yağmalarında bu levhaları sökerek para yapmak için eritmişler, sütünü şimdiki hale sokmuşlardır. Üstündeki makaralara ; sabahtan akşama kadar koşuları ve müsabakaları seyreden halkı güneşten korumak için tenteler ve çadırlar takarak çekerlerdi ki; bu tentelere Völüm derlerdi. Sütun evvelce Spina duvarı üstündeydi.

Yılanlı sütun : İran harplerinden biri olan Platea harbinde, 31 Yunan şehrinin galibiyeti üzerine, dinî bir hatıra ve galibiyet işareti olmak üzere, İran karargâhında bulunan altın ve tunçla, bu âbide üzerine, bu 31 beldenin

ismi yazılarak yaptırıldı ve Delfi'deki Apollon mabedine takdim edildi.

Şekli : eski resimlerden ve malûmattan anlaşıldığına göre üç yılan biribirine sarılmış vaziyette olup, başları üzerinde 3 ayaklı bir altın sehpa taşımaktaymış.

Konstantin bütün Roma vilâyetlerinin en meşhur tarihî eserlerini İstanbul'a getirtince, bu da Delfiden alınarak getirilmiş ve irtifai başlarla beraber 8 metre kadarmış. Bunun gibi Sipina duvarı üzerinde pek çok meşhur eser olduğu halde, Lâtinler hepsini tahrip ettikleri gibi bu sütun nasılı kurtulmuş ; bu meçhulümüzdür.

Asırların ilerlemesile parçalanan başlardan biri kaybolmuş, biri, her nasılsa çalınarak Biritiş müzeomda meydana çıkmış, bir parçası da Arkeoloji müzesine nakledilmiştir.

Bu sütunun çeşme olarak kullanıldığı düşünceleri ne kadar doğrudur bilinemez.

Teodosun sütunu — (Mısır Obeliski) : Eski zamanın İstanbul'da olan en eski abidesidir.

Bu abide yekpare granitten 30 metre irtifaındadır. Büyük, kabartmalı bir kürsü üzerine oturtulmuştur.

Tarihi: M. E. 1450 senesinde Mısırda Hiliyopolis şehrine Totmozis III ; Amon Ra'nın namına bu sütunu diktirtmiş, üzerine de kendi zafer ve harplerini yazdirtmişti. (Tercümesi Türkçe yazılmış olan bir Hiyeroğlif kitabında talaffuzlariyle beraber kaydedilmiştir. İstanbul hakkında yazılmış olan eserlerde de bu kitabeler mevcuttur. (Mufassal malûmat almak isteyenlere tavsiye : Mısır Hiyeroğlifleri — Mehmet Muhsin B. 1311 Kahire).

Kitabenin tercümesinin özü :

Amona ibadet eden Horüsün kudretine malik olan taşlar sahibi, güneşin muhibbi, muzaffer Totmozis memleketinin hududunu Mezopotamyaya kadar büyüttü. Bu taşı, pederi Amon Ra için yaptırdı. Askerlerinin önünde Akdenizden geçerek, Mezopotamyaya kadar geldi. Büyük muharebelerde bulundu, Bu taşı 30 uncu seneyi saltanatında diktirtti.

361 senesinde Jülyen bu taşı getirtmek için yerinden kaldırtmış, fakat 362 de yerine Jüviyen geçtiğinden abide Bizansa getirilmemişti. 29 sene yerlerde süründükten sonra, 390 da Teodos I bu sütunu getirterek 32 günde mermer kürsiye, mikâp ayaklarla yerleştirtti. Alt kaideye de kabartmalar yapıldı.

Kürsünün alt kısmına bir lâtince, bir de Yunanca kitabeyle Hipodrumun sipina direğinin resimleri kazıldı.

Latince kitabe :

DIFFICILIS QVONDAM DOMINIS PARERE SERENIS.

IVSSVS E[S]T EXTINCTIS PALMAM PORTARE TYRANNIS.

OMNIA THEODOSIO CEDVNT SVB OLIQVE PERENNI.

TER DENIS SIC VICTVS ECOD [1] MITVSQVE DIEBVS.

IVDICE SVB [PROCLO](2)S SV[3.:]SELATVSA-DAVRAS.

Kavislerin dahilindekiler : [S] harfı kitabede eksiktir. [1] kerresindeki harf noksandır. Çünkü taş kitabe çatlamış

ve kırılmıştır. (2) Burada kitabe kazılarak PROCLO ismi sonradan yazılmıştır. Yani kitabe tahrif edilmiştir, [3.] kırıktır.

Tercümenin özü :

Bu sütun Teodos tarafından, Vali Proklosun yardımı ile 30 günde diktirilmiştir.

Proklos isminin yerinde evvelce got reislerinden Gaynasın adı varmış. Proklos bu kelimeyi bozdurop kendininkini yazdırmıştır.

Üstte imparator Teodos ve maiyeti diğer cihette oğulları Honoryos ve Arkadyos görülmekte ve koşularını seyretmektedirler.

Alman çeşmesi : Takriben imparator localarının bulunduğu mahallededir. Abdülhamit II devrinde dostluk nişanesi olarak Alman imparatoru Wilhelm II tarafından yaptırılmıştır.

Çeşmenin kısımları, Almanyadan getirilmiştir. Haznenin üstündeki Almanca kitabe şöyledir :

Wilhelm II Deutscher Kaiser Seietete Diesen Brunnen In Dankbarer Erinnerung an Seinen Besuch Bei Seiner Maiestaet Dem Kaiser Der Osmanen Abdul Hamit II im Herbst Des Jahres 1898.

Kubbedeki mozayıklar çok güzeldir. Kâmilten altın yıldızla işlenmiştir.

Yapılan hafriyat : 1918 de yapılan hafriyatta Hipodrumun hudutlarını tayin edebilmişlerdir. 1928 de yapılan hafriyatta, bir netice elde edilememiş ve bu sene (yani 1931)

müzenin yaptığı hafriyatta oldukça mühim esaslar meydana çıkarılmıştır. (Sultan Ahmet camisinin sağındaki ufak bahçede yapılan bu hafriyatta tünel şeklinde uzanan dar bir yol bulunmuştu.)

Fiyruz Ağa camisi: Beyazıt II nin haznedar başısı Fiyruz Ağa tarafından (896 H) 1494 de inşa ettirilmiştir. Tarihi kıymeti mühimdir. Sade, fakat çok güzel olan kapısı bir şaheser denebilir. Cami çok basit, fakat tenazur cihetinden emsalsizdir. Mimarî tarih noktasından oldukça mühimdir. (Türk san'atı. Celâl Esat B. sah: 150) Bursa devri bu binada nazara çarpar.

Mesenin cenubunda ve Septim Sever suruna en yakın olan meşhur abidelerden biri de Binbirdirek (Filoksenos) sarnıcıdır.

Mahmut II türbesinin karşısındaki sokakta, Fazlı paşa meydanı namı verilen ve 10—12 sene evvel Çarşamba pazarının kurulduğu mahallin altını, tamamen bu sarnıç kaplamıştır.

Sarnıcın üstü ufak kubbelerle örtülü olup, iki parçadan ibaret olan sütunlarla tutturulmuştur. Dahilindeki sütunların 224 tane olması lâzım gelmekte ise de; bir kısmı üstüne yapılan temellerin arasında kalmış ve sarnıcın şekli bozulmuştur.

Evvelce 16 sıra üzerine 14 sütüandan ibaret dizide olan kolonlar, düz başlıklarla nihayetlenmiştir. Evvelce 18 metre yüksekliğinde olan direkler, sarnıcın dolması ile; 5 metreye yakın kısalmıştır. Sarnıç 64 metre uzunluk, 56 metre genişliğinde ve aslen, müstatil şeklindedir. M. Dichl'e göre Jüstinyen yaptırmıştır. Fakat diğer tarihî eserler, Konstantin I zamanında Filoksenos namındaki

senator tarafından, bir sarayla beraber yaptırıldığını kaydederler. Bu civarda bir de Lavsos sarayı denen bir bina var idise de şekli ve tarihi hakkında malûmatımız yoktur.

Köprülü kütüphanesi: Mahmut II türbesinin karşısındadır. Köprülü Mehmet ve Fazıl Ahmet Paşalar tarafından yaptırılmıştır.

Yanında medrese, türbe ve camisi de vardır.

Camiyi Köprülü Mehmet Paşa yaptırtmıştır. Plâni sekiz dilimli bir mudalla, kubbesi dilimli ve sağırır. Minaresi yoktur.

Mese caddesinin şimal kısmına geçelim: Eskiden Fiyruz Ağa camisinin karşısına düşen mahalde, Sen Jan Havvarî kilisesi vardı. Fakat bugün harabeleri kalmamıştır. Yalnız İncili Çavuş sokağındaki evlerin altına tesadüf eden bazı kemer ve bodrumlara rasgeldim ki, bu binaya ait olduğunu zannetmekteyim.

Babîali: Hükümet dairesi.

Osmanlı tarihinde oldukça mühim bir rol oynayan bu daire, birçok defa yanmış ve tahrip edilmiştir.

En mühim tarihi vak'ası Alemdar vak'ası denilebilir.

Eskiden bu mahalde, Stratekyon namında bir bina bulunmaktaydı. Fatih devrinden itibaren sadrazamların konakları bu mahalle yaptırılmıştı. Alemdar Mustafa Paşa; Mahmut II yi tahta geçirdikten sonra 1809 senesinde çıkan ihtilâlde, Yeniçeriler Babîalideki konağında bastırıp, öldürmek istemişler; uzun bir mücadeleden sonra, Yeniçerilerin kubbeyi delmeğe başlamaları üzerine; Alemdar intihara mecbur olmuş ve kendini berhava etmişti.

1912 senesinde de İttihat ve Terakki, İtilâf fırkalarının

mücadelelerine sahne olmuştur. Şimdiki bina Mahmut II devrine aittir.

Arka sokakta, Şengül hamamı yanında, Fatma Sultan sokağındaki Hadım Darüssüade Ağası Elhaç Beşir Ağanın yaptırmış olduğu sebül ve çeşme vardır. Bu eser sade ve zariftir. Tarihi kıymeti mühim değildir.

Çeşmenin ve sebilin tarih mısraları :

Gel gel iç bu çeşmei dilcudan Allah aşkına

H: 1157 M. 1744

Gel iç mai hayatı dilküşayı fisebilillah

1157 — 1744

Mahmut II türbesi: Ampir tarzında olan bu bina Abdülmecit tarafından; babası Mahmut II nin vasiyeti üzerine yaptırılmıştır. Eskiden bu mahalden Mese caddesi geçtiği gibi Esma sultan sarayı da vardı. İçinde Mahmut II, Aziz ve Hamit II ilâh. yatmaktadır.

Nuruosmaniye sarnıcı: Nuruosmaniye caddesinde, Evliya zade apartımanının yanında garaj olarak kullanılan bu eser; eski bir Bizans binasına aittir. Caddeye nazır olan cephesindeki deliklerden dahili görülebilir.

Batonyat sarayı ve sarnıcı: Anknra caddesinde, Akşam gazetesi matbaasının sokağında, (Acımusluk sokağı) yapılışından eski bir eser olduğu anlaşılan bir bina vardır ki, Batonyat sarnıcı diyorlar. Bölmeli bir bina imiş. (Bu iki sarnıcın da sahipleri olduğundan tetkik edilememiştir.) Bu sarnıcın üstünde yine bu namda bir saray blunmaktaymış. Bu eserin 6—7 nci asırlara ait olduğu zannedilmektedir.

Hubyar Bey camisi: (878) 1473 de Hoca Hubyarül-emir tarafından inşa ettirilmiştir. Minberini koyduran Çorlulu Ali Paşadır.

Postahane yapılırken, burası da tamir ve Kütahya çinileriyle süslenmiştir. Üst sokakta Nevşehirli İbrahim Paşanın mektebi bulunmaktadır. Kapısı üstünde de kitabesi vardır. Eskiden, Yeni Postahanenin yerinde Kalaman sarayı namında bir saray varmış.

Hamidiye türbesi: Abdülhamit I tarafından burada türbe, imaret, medrese, kütüpane, bir de sebül yaptırılmış ve bir kül teşkil etmekte bulunmuştu. 4 üncü Vakıf hanını yapmak için imareti yıkmışlar ve sebilini Soğukçeşme kapısına nakletmişlerdir.

Bu abidelerin hepsi Rokoko tarzındadır. Evvelce, bu mahalde Apologotedon, (Aiyos Sotiri = Sen Sover) kilisesi bulunuyordu.

Eskiden, yine bu civarda mühim binalardan, sahilde Kopariya denilen kürek imalâtanesi, Mandila manastırı, Metohiyon, Mihail kiliseleri, Teodos sarayı, Sen Jan Kalibit namındaki Ceneviz kilisesi vardı. Fakat bu saydığım eserlerin yerleri malûm değildir.

Burada, Bizans devrinde, Pizahlılar oturduğundan; ticaret iskeleleri şimdiki Hidayet camisi yerinde idi. (Galata tarihine müracaat)

KONSTANTİNİN İNŞA ETTİRDİĞİ ŞEHRİN GERİ KALAN KISMI

Konstantin şehrini inşa ettirdiği zaman, Septim Severin yaptırmış olduğu şehir neveyi teşkil etmekteydi. O hudut dahilindeki tetkikatımız bittiğinden geri kalan kısmı kaydetmekteyim.

Konstantinin şehrinin hududu Samatyadan, Ayakapıya kadar devam etmekteydi. İlk önce Marmara surunu tetkik etmekle işe başlayalım.

Ahırkapıya kadar bu surlardan bahsetmiştim. Buradan itibaren devam edelim. Evliya çelebi bu surun kapılarını ve aralarında ki mesafeyi şöyle kaydediyor. (İçahır kapıdan, Ahırkapıya kadar 200, buradan Çatladıkapıya 1300, ondan Kumkapıya 1200, andan Langakapısına 1400, andan Davutpaşa kapısına 1600 — ondan Samatya kapısına kadar 800 adım).

Bu surlar denize kadar uzanan dik duvarlar halinde, 13 — 15 metre yüksekliğinde devam eder.

Şimdi sahili deniz cihetinden takiple, surları tetkik edelim : Burada cereyan çoktur. Bu sebeple kayıkla gezmek te güçtür.

Deniz fenerini geçtikten sonra Ahırkapıya gelinir. Ahırkapının eski ismi Porta empiryalidir. Büyük, mukaddes

sarayın sahildeki kapısıydı. Bu mahallin burclarında kitabeler varsada yüksekte olduğundan okunamaz. Daha ileride eski fener burcuna tesadüf edilir. Bu harabe dahilden de görülebilir. (Sarmaşıklar arasında kalmıştır.) Biraz ileride Bukaleon sarayının harabeleri vardır.

Büyük Teodos namı verilen imparator tarafından ; Konstantinin inşa ettirip, bir İran Prensine ikametgâh olan Hormizdas sarayının şimaline ve aynı tarzda, fakat sahilde surların üstüne kadar devam etmek üzere yaptırılmıştı .

Jüstinyen, amcası İmparatorken burada, Marmaranın şairane manzaralarını seyre dalmış ve letafetine doyamıyarak sarayı genişletmişti. 7 nci asırdan itibaren başlayan karışık devirlerde bu saray, oldukça mühim vak'alar görmüştür. İmparator Nisefor burada öldürülmüş, Aleksi Komnen saltanatı zorla aldıktan sonra burada oturmuş, Lâtin İmparatorlarından Bodoen, yine burada ikamet etmiştir.

Bu sarayın arkasında Çikarnisteryon denen oyun ve koşu mahalli vardı. Burada prensler, zadegân oyun oynar, müsabakalar yaparlardı. Konstantin Porfirojenet VII bu meydanda çok oynamıştı.

Bu sarayın önünde 30 metre zaviyesi (Eski Bukaleon) limanı vardır. Muhteşem İmparator kayıkları bu limana gelirlerdi.

Bizansa gelen Kırallar, hürmeten bu limanda istikbal edilirdi. Saraya ; Genç Teodos veya Jüstinyen sarayı denirdi. Şimdiki harabelerinden bu binanın, iki katlı olduğu anlaşılıyor.

Bu sarayın harabesi, diğer saray harabelerinden, nisbe-

ten iyidir. Ortada, deniz cihetinde, balkonlar bulunmaktaymış.

Bu balkonlar direklere dayandığından, sütunlar zelzele ve dalğaların tesirile yıkılınca, konsollar düşmüş ve balkonlar da çökmüştür.

30 metre zaviyesini teşkil eden Belizer kulesi, diğer cihetten 60 metre zaviyesini de teşkil ediyordu. Bu limana da Hormizdas sarayının alâkası vardı. Buna da Yeni Bukaleon limanı denirdi.

Bu limanın kapısı Çatlakapıdır. Bu isme sebep 1532 zelzelesile çatlamış, buradaki Bukaleon (Öküzüboğan aslan) heykeli de denize yuvarlanmıştı. Kapının üstündeki yazılı mermerler Jüstinyen heykelinin kaidesinden alınarak tamir esnasında kullanılmıştır.

Buradan itibaren bazen harap olmuş, ekseriyetle sağlam surlardan ve yıkık rıhtım parçalarından başka bir şey görülemez. Biraz ötede Kadirğa (Sofi) limanı bulunmaktadır, Kumkapı civarında sur bir mustatil şeklinde içeri doğru girinti yapar. Kömür ve odun kayıklarının yanaştığı Kumkapı iskelesini, biraz ötede de Kumkapıyı (Kontoskali) teşkil eder.

Kumkapıdan sonra Lanğa (Vlanğa = Blanğa) limanı ve kapısı bulunmaktadır.

Lanğa limanı, Bizansın en büyük sun'î limanı idi. Fakat Bayrampaşa deresinin getirdiği topraklarla; 10 asırdan fazla bir zaman zarfında dolmuştur.

Davutpaşa (Aiyos Emilyanos) kapısından itibaren surlar harabe halinde olup, (Psamatya) Samatyakapısında kısmen yıkılmıştır.

Samatyakapısı önleri kumluk olduğundan, kumluk manasına bu nam verilmiştir. İşte buradan itibaren Teodos II nin Marmara suru başlar.

Konstantinin Haliç surları :

Evliya Çelebi bu surun kapıları arasındaki mesafeleri şöyle kaydeder. « Babışehitten Yenicami kapısına 300, ondan Balıkpazarı kapısına 300, ondan Zindan kapısına 400, ondan Hatap (Odun kapısı) kapısına 300, Ayazma kapısına 400, Unkapanına 400, Cibali kapısına 400, Ayakapısına 400 adım » dır. Konstantinin inşa ettirdiği bu sur Bahçekapıdan başlardı. Bu kısımlar antrepoların, ticaretanelerin inşası için yıktırılmış, yalnız Vasil kulesi namı verilen sur parçası kalmıştır. Fetih esnasında öğleye kadar Türklere dayanan yegâne istihkâmdır. Yenicaminin önündeki mağazalar arasında, caddeye doğru çıkık ucu yontulmuş bir vaz'iyettedir.

Yeni köprünün (Galata köprüsü) önündeki meydanlıkta evvelce Yenicamikapısı (Porta Ebraiki) bulunmaktaydı. Yenicamikapısından, Balıkpazarı (Porta Piskariya) kapısına kadar surdan bir eser görülemezse de buradan itibaren Keresteciler caddesinde, dükkânların ve binaların arkasında eserleri görülmeğe başlar.

Bu surda açılmış olan Zindan ve Odun kapıları yıkılmış bir vaz'iyettedir. Türkler tarafından açıldığı bütün müelliflerce kabul edilen Ayazmakapısı çok güzel ve sağlamdır. Yenicamikapısından buraya kadar olan mahal Zoğma, daha sonraları Prema tabir edilmiştir. Çünkü Galataya kayıklarla, buradan geçilirdi. Bu isim de geçit manasına gelir.

Unkapanına kadar sur, muntazaman görülemez. Unka-

panından, 2 cihetten yükselen 3 ve 4 üncü tepe arasından Şehzadeye çıkılır. Bu vadi, ortada bulunduğu ortadaki düzlük manasına (Platea - Messa) namı verilmiştir. Surlar, sahile muvazi ve önünde Gemilerin yanaşmasına, pazarlar kurmağa mahsus düzlük bırakılarak yapılmıştır. Biraz ileride Cibalikapısı vardır. Bu kapıya Porta Alpazo denirdi. Denizden bakılınca Tütün inhisar fabrikası duvarları ve binalarının buradaki sura dayandığı görülür ve surlarda oldukça iyi bir haldedir. Daha ileride de Yeni Aya ve Aya (Teodosya) kapıları vardır. Ayakapıya Teodosya ve ya Deksiyokratos namının verilmesine sebep, kapının biraz gerisinde olan Gülcamisi, yani Aya Teodosya kilisesidir. Haliç surunun tetkiki burada biter.

Şehrin binalarını okumak için, kalmış olduğumuz mevkiden tekrar başlayalım.

Büyük sarayın geri kalan kısmı: Sultan Ahmet meydanından, küçük Ayasofyaya doğru yangın yerine inelim. Tiren yolunda ve Akbıyık mahallesi arasında, bir çok mahzen, bodrum ve kemerlere rasgelinir ki, hepsi Mukaddes ve Bukaleon saraylarının müştamilâtı ve bunları şehirden ayıran duvarların temelleridir.

Küçük Ayasofya: Bina ettiren imparator Jüstinyendir. Bu kiliseyi eski ilâhlardan Serej ve Baküse nezrinden dolayı inşa ettirmiştir.

Kubbesi diğer kiliselerinkine benzemez. Basık ve dilimli olan kubbe, 8 ayak üzerine oturtulmuştur. Sütunları, şekli ve fizizleri çok zariftir. 1 inci ve 2 nci tabakalar arasındaki silmelerin ortasında Rumca bir kitabe vardır. (Traz şeklidir.) 34 kırmızı ve renkli sütun, gayet zarif başlıklarla süslenmiştir. Beyazıt II zamanında, camiye

tahvil ve kapısının önündeki sütunlarla bir minare ilâve edilmiştir.

Plânı eğri ve zarafette Bizans mimarisine güzel bir misaldir.

Sokullu Mehmet Paşa camisi: Aya Anastasya kilisesinin bulunduğu mahalde, Sokullunun vefatından sonra refikası Esmâ - Esmihan Sultan tarafından bu cami inşa ettirilmiştir. 1572. Mimarı Sinandır. Çinileri, pencereleri, mihrabı, minberi (Külâhı çok nefis çiniden yaptırılmıştır.) çok zarif ve kıymetlidir. Mabet yüksekte ve setvari kaide üzerindedir. Medresesi, şadırvanı kapısının şekli çok güzeldir. Yüksekte olan avlusunun etrafı direkli ve ortasında da şadırvanı vardır. Bina, Hipodrumun şarkı cenubüsindedir. Kilisenin Konstantin devrinde inşa edildiği zannedilmektedir. Bina zelzelelerden müteessir olmuş ve tamir için bazı taşları sökülmüş ve öylece kalmıştır. Bu sebeple, bu nefis eser çirkinleşmiş, harap olmağa başlamıştır. Böyle ihmaller teessüfe şayandır.

Sofi sarayı: Jüsten I tarafından, refikası Sofi için inşa ettirilmiş ve yerine, Esmâ sultan da bir saray yaptırtmıştır.

Önündeki limana Sofyana limanı ismi verilmişti. Şimdiki ismi (Katergon) dan gelmekte olup Bizansın son devirlerinde bu nam verilmiştir. Şimdi bu liman dolduğundan Kadirğa ve Cinci meydanları burayı kaplar. Burada (Veli-saryos) kulesi namında bir kule vardı. Meydanın ortasında kitabesinden Mahmut I devrine ait olduğu anlaşılan sada bir çeşme olup, yaptıran Esmâ (Ahmet III ün kızı) sultandır. Kocası Muhsin zade Mehmet paşa namına yaptırtmıştır. Çeşme mermerdendir. Üstü eskiden namazgâhmış.

Tarih mısraları :

Bu zibâ çeşmeden iç besmeleyle afiyet bâda. 1193-1784.

Dilküşa kıldı bu nev çeşmeyi Esmâ sultan. 1193-1784.

Teodos sarnıcı : Kadirğa meydanından yukarı, yokuşa doğru çıkarken Fuat paşa caddesi cihetinde, bir evin altında bulunan bu sarnıç ; evsahibinin müsaadesi olmadığından tetkik edilememişse de 32 mermer sütunlu ve büyükçe olduğu komşulardan öğrenilmiştir. Jüstinyen hanedanı devrinin mahsullerinden olması muhtemeldir.

Bu civarda Fuat paşa türbesi ve camisi vardır. Abdülâziz devrine ait ruhsuz bir eserdir. Yine yokuş yukarı, bakteriyolojihane arkasından, Çenberlitaşa çıkalım. Bu meydan Bizansın en meşhur forumu olan Konstantin sütunu havi meydanıydı. Çenberlitaş (Yanık sütun) Mese caddesinin ve forumun ortasında ; Konstantin tarafından Romadan getirtilerek diktirilmiştir.

Üstünde, Konstantinin heykeli bulunmaktaydı. Zلزeler ve yangınlar, sütunu bu hale koydu. Tabiatın tesirâtı kırmızı porfiri parçaladı. Bu sebeple 1701 senesinde Mustafa III tarafından, kaide duvarla sağlamlaştırıldı ve çenberler geçirildi. Sütun yekpare olmayıp çelenkli yerlerinden eklidir. 7 parçası görölmekteyse de 2 parçası da duvarın içindedir. (Eski İstanbul — Sah ; 218). Sütun takriben 40 metredir. Sütunun karşısında Etem Pertev fabrikası Osman Bey matbaası yerinde ; Elçihanı bulunmaktaydı. Bu han 60 sene evveline kadar harap bir vaz'iyetteymiş. Sonraları yıkılmış.

İstanbul'a gelen sefirler burada ikamet ederlermiş. Burada bazen sefirlerin muvakkaten hapsedildikleri de görülürdü .

Caddenin karşı tarafında eski hanlardan Vezir hanı vardır.

Bu binayı Köprülü Fazıl Ahmet paşa yaptırtmıştır. Kapısının üstünde tamirata ait kitabesi de olan binanın kapı ve cephe tezyinatı çok güzeldir. Hele hendesi şekiller ve renkler dam altlarında hiç bozulmamıştır. Cephe tek katlıdır. Burada eskiden, muharremde acemler döğünürlerdi.

Atik Ali paşa camisi : 1497 de Sadrazam Hadım Ali paşa tarafından yaptırılmış olup, Bursa tarzı göze çarpar.

Basit bir planı vardır. Kapısının etrafı porfir sütunlarla tezyin edilmiştir. Caminin şekli caddeye nazaran eğri olup avlusu da gayri muntazamdır.

Daha ileride, Çarşıkapı denilen mahalde de 3 mühim eser mevcuttur.

Kara Mustafa paşa darülhadişi : H. 1095 — M. 1684 te idam edilen Kara Mustafa Paşanın inşa ettirdiği medrese, türbe ve sebilden mürekkep olan kül, caddenin solunda bir çıkıntı teşkil eder.

Kapısındaki kitabe 1684 M. tarihlidir.

Karşı cihette, köşede ; Sinan Paşanın türbe, sebil ve medresesi vardır. Mimarının Davut Ağa olduğunu söylerler. Türbe 1004 — (1591 M.) da yapılmıştır. Bu gün bu eserler haraptır. Yanındaki bina hey'eti de Çorlulu Ali Paşanıdır. İnşa tarihi 1120 (1708 M.) dedir. Ön taraf mezarlık olup, parmaklıklar çok güzel san'at nümunesidir.

Nuruosmaniye camisi: Türk san'atının inhitat devrine ait olan bu eser, Mahmut I tarafından başlatılmış ve Osman III devrinde nihayete erdirilmiştir. Eskiden, yerinde bir mescit varmış. İçi murabba şeklinde olup iki yan duvarlarında kat kat pencereler bulunmaktadır.

Dahili çok aydınlıktır. Sade bir üslûpta isede ruhumuzu okşamaz, çünkü mimarı Türk olmadığı gibi, Fransız, Rokoko tarzı göze çarpar.

İki minareli ve 4 şerefeli ise de çok büyük bir cami sayılmaz.

Avlusu da, mihrabı gibi yuvarlak ve çıkıktır. Cami mermer bir set üstüne inşa edilmiştir. Çarşı tarafında, avlunun altına dükkânlar yapılmıştır. Türbesinde yalnız Şehsüvar kadın yatmaktadır.

Sebili Çarşı kapısının karşısında ve Rokoko üslûbundadır.

Çarşı: Çarşayı kıymet ve inşasına göre ikiye ayırabiliriz:

1 — Bedestendir ki eskiden kıymetli eşya saklanır ve satılırdı. Bu bina çok eskidir. Şimdi de içerisinde antika eşya satılmaktadır. Bizans devrinden kalmış olduğu kapısının üstündeki kartal armasından anlaşılmaktadır. İnşa tarihi ve ne işlerde kullanıldığı meçhuldür. Bazı kimseler tarafından kütüpane olarak istimal edildiği iddia olunmaktadır.

Bina murabba şeklinde, duvarları çok kalın ve altında ufak, mahzen gibi odacıklar vardır. Bu bina, eski devrin faizsiz bankası ve emin bir kasasıydı. 2 — Etrafında Fatih Mehmet devrinde M: 1461 başlanıp, Kanuninin tamiri

neticesinde epey zaman dayanabilen Çarşı bulunmaktaydı. 1894 deki büyük zelzelede harap olduğundan 4 sene sonra tamirat başlamış; Kürkçüler ve Sandal Bedesteni bu esnada ilâve edilmiştir. Kuyumcular içinden Mahmut Paşa yokuşuna inerek biraz aşağıda Mahmutpaşa hamamına ve camisine tesadüf ederiz. (Cami sağ tarafta ve mahalle içindedir. Çenberlitaştan da gidilir.)

Mahmutpaşa Camisi: 1464 de Mimar eski Sinan tarafından, sadrazam Mahmut Paşanın emrile yapılmıştır. Civarında medresesi ve karşı cihette de çifte hamamı vardır. Evliya Çelebi; bunun Çukur hamamdan sonra şehrin ikinci büyük hamamı olduğunu söylüyor. Caminin içi mavi çinilerle eskiden kaplı ve sade imiş İstanbulun ilk camilerindendir.

Cami şimdi haraptır. Bir minaresi varsada, onun da külâhı yıkılmıştır. Bina 2 büyük ve birçok küçük kubelerle örtülmüştür.

Şekli, cephesi sade fakat güzeldir. Bursa tesiri hemen görülür. Cümle kapısının üstünde, çiçekli Kûfi bir kitabe vardır.

Kapının yanlarındaki kitabeler de tamiratı gösterir.

İmamı ahdolan Sultan Osman eyleyüp imdat
1169 H. — 1756 M.

digeri:

Kıldırı mabedi Mahmut Paşa yümniile imar
1169 H. — 1756 M.

Hanlar : Çakmakçılar yokuşunda Valde hanı, gene bu civarda Yeni ve Kürkçüler hanı mühimdir.

Valde Hanı, Kösem valdenin emrile yapılmıştır. İçi ve avluları pek büyüktür. Eskiden, Acemler Muharremde burada toplanır ve döğünürlerdi. Bugün üst kısımları yıkıktır.

Valde hanının karşısında Yeni Han vardır. Ötekenden daha eski olduğu söylenmektedir. Yaptıran malûm değildir. Yeni büyük hanın arka tarafında Mahmutpaşa yokuşuna nazır olan hana; Kürkçüler Hanı denir. İki büyük avlusu vardır. Arka avlunun etrafındaki odalar çok haraptır. Kiracıları kâmilen kürkçü olduğundan hana bu nam verilmiştir. 16 — 17 nci asırlara ait olan bu eserler tetkike değer. Fincancılar yokuşunda, sağ koldaki sokakta, Nasip Ali hanı namında bir han vardır ki, binanın ortasında Bizans inşaatını andıran bir duvar görölmektedir. Fakat bu kule hakkında hiç bir malûmata muttali olamadım. Kulenin üstündeki ufak pencerelerin yapılma tarzı dikkati çeker.

Mısır Çarşısı : 1072 — 1662 de Yenicami yapıldıktan sonra Mehmet IV emrile yaptırılmış olup, evvelce burada Makron Emvolos namında bir cadde, (daha doğrusu Fındık tabir olunan ticaret pazarı geçidi) vardı.

İmparatorlar Belaharne sarayına giderken buradan geçerlermiş. Şimdi iki uzun koridordan ibaret olan Çarşı, darcadır. Dahildeki göz tabir olunan dükkânları çok güzel ve süslüdür. Dahilî kitabeleri tamiratı göstermektedir. Bu çarşıda baharat, mobilye gibi şeyler satılmaktadır.

Yenicami : Mehmet III ün valdesi Safiye Sultanın emrile 1006—1598 de Mimar Davut Ağa tarafından inşasına başlanmışsa da, bir sene sonra Davut Ağa vebadan vefat

edince ; yerine Dalğıç Ahmet Çavuş mimarınas intihap olunmuştu 1007 — 1599. Fakat 1604 de Mehmet III ün ölümü ve Safiye Sultanın Eskisaraya gönderilmesile bina yarıda kalmıştır. 1071 senesi yangınında temel ve duvarları hasara uğradı. Turhan valdenin yangından kurtulan hâlka, verdiği ianeleri teftiş ve ahalinin muhabbetini kazanmak için, yangın yerlerini dolaştığı esnada; caminin pencere kemerlerine kadar yapılmış bir vaz'iyette olduğunu görünce; Mimar Mustafa Ağaya tamamlamak üzere havale etti. Kapısı üzerindeki meşhur tarih şöyledir.

Sali itmamına tarihi murat etmiştim

Biri kalkıp dedi ki kâ'bei ehli takva

1704 — 1663

2 sene sonra da küşat resmi yapıldı. Rebiülâhırın 5 inci günü bütün devlet erkânı, Turhan Sultan, Mehmet IV, Fazıl Ahmet Paşa caminin açılma merasiminde bulundular. Mevlutlar okundu; kurbanlar kesildi. Cuma namazı kılındı. Bütün memurlara hediyeler dağıtıldı

Caminin plânı, tezyinatı, çinileri, avizeleri (kandil kümesi) halıları, minberi, mihrabı ve hatta 3 çer şerefeli minareleri hepsi, birer şaheser, çok kıymetli şeylerdir.

Bu eser Türk san'atının son eseridir diyebilirim. Eskiden bu mahalde St. Antuvan kilisesi vardır. Bu mahal ve civarı hep Pizahlıların, Amalfilerin mahalleleri olup asıl şehirden birer duvarla ayırdılar. Biz şimdi, bu duvarlara tesadüf edemiyoruz.

Rüstem paşa camisi ve civarı : Bu caminin yerinde, eskiden bir Venedik kilisesi olduğu ve bu kilisede hakiki

ölçü makyası bulunduğu söylenmekte olduğuna göre, caminin yanındaki Balkapanı hanı denilen binanın bu kiliseye ait olduğu ve kilisenin de; burada bulunduğu kanaatı çok kuvvet bulur.

Yine bu civarda venediklilerin (Santa Marya Karpiyano) manastırı da vardı. Yukarıda ismi geçen ve Mısır çarşısının yerinde bulunan Makron Embolos caddesi de buradan başlar; Çarşıkapı civarında Mese caddesile birleşirdi.

Rüstempaşa camisinin tarihçesi: Evvelce bu mevkide Halil Ağa mescidi bulunmaktaydı. İşte bu mescit istimlak olarak yerine, mermer bir set (Altta da depo, mahzen ve dükkânlar vardır.) üstüne bu cami; Rüstem paşanın vefatında, vasiyeti üzerine; refikası Mihrimah sultanın arzusu ile Mimar Sinana yaptırtılmıştır. (M: 1561 — H: 968) Mabedin iç ve son cemaat yerinin duvarları çok nefis ve kıymetli çinilerle süslenmiştir. Binanın üst katı güzel sütun ve ayaklara oturtulmuştur. Mihrap ve cephe çinileri fevkalâde birer san'at nümunesidir. Kürsüsü, pencereleri her şey'i dikkati celbeder. Haricinde de kapı ve pencerelerinin etrafı kâmil çinile kaplanmıştır.

Balkapanı hanı (Balyüz kapanı hanı): Bizans devrinde kalma bodrumlar kayda şayandır. Bu binanın civardaki Aiyos Ekindino kilisesinin aksamından olduğu zannolunmaktadır. Bu inşaatı yapan Venediklilerdir.

Biraz ileride Tahtakale (Aslen Tahtelkal'adan gelmektedir) caddesinde, eski hanlara ve Bizansın sivil inşaatının farikalarını taşıyan harabelere tesadüf edilmektedir.

Süleymaniye camisi: Kaydettiğim eserlerin yukarı cihetinde, yamaçta bina olunmuş olan mabet; Süleymaniye'dir. Üçüncü tepenin Haliç cihetindeki yamacında bulunan ca-

mi 4 minareli ve 10 şerifelidir. 1549 da Süleyman I emrile Mimar Sinan tarafından mabedin inşasına başlanmış 897600 Florin sarf ile 1557 de bitmiştir. Mabedin açılma merasimini, o zaman oldukça ihtiyar olan Sinan şerefle yapmıştı. Caminin iki avlusu vardır. Birincisi, iç avluyu ve mabedi içine alır. Diğerleri ikinci ve mihrap cihetinde türbelerin bulunduğu küçük avludur. Birinci avlu, kubbeler ve direklerle çevrilmiş olup ortada da çok san'atkârane işlenmiş bir şadırvan vardır.

Avludan mabede açılan kapının üstündeki stalâktitler çok güzeldir.

Üç mühim kapısı vardır. Caminin içerisi 181 kadem uzunluk ve 192 kadem genişliğindedir. Dört büyük fil ayağı üstüne bindirilmiş olan kemerlere azametli kubbe oturtulmuştur. Dahilde, sağ cihetteki parmaklıklar, çiniler, yazılar, mihrap ve minberi, mahfilleri, renkli camları, sedef kürsü ve kapılar ilâh. birer san'at eseri ve çok kıymetlidir. Camideki aksi seda tertibatı hayret edilecek bir kutrettedir. Mihrabın önündeki avluda Süleyman I, Hürrem sultanın türbeleri bulunmakta ve her ikisi de çok kıymetli eserleri ihtiva etmektedir.

Camiden başka Kütüpane, imaret ve medreseleri de güzel plânlar üzerine inşa edilmişlerdir. Kütüpanede bir çok eski eserler vardır.

İmaretinde Evkaf müzesi açılmıştır. Müzede islâm eseri, tahta lâhitler, eski halı kolleksiyonları, kur'anlar, minyatürlü kitaplar ve pek çok kıymetli eser bulunmaktadır.

Caminin arka tarafında Müftülük dairesi karşısında

Koca Sinanın ufacak türbesi vardır. Yan köşede de bir sebircik yapılmıştır.

Bark (Türbe) ın kitabesinin son beyti :

Gicdi bu demde cihandan piri Mimarın Sinan

Ruhiçün fatiha ihsan ede pirü civan. H; 996-1588 M.

Kitabedeki şiir Şair Saî çelebinindir. İlmi ve san'atı daima himaye eden Cumhuriyet hükümetimiz, asırlarca bakes kalan ve unutulmuş Dahînin mezarını tamir ettirmektedir. Gençliğin her sene yaptığı tezahürat ta çok heyecanlı olmaktadır.

İlk devirlerde 3 üncü tepenin üstünde, Bizans ; Roma idaresindeyken inşa olunan Kapitol bulunmaktaydı. Sonraları, Bizans şehrinin tanziminde Tori forum yapılmış ve heykelli sütunlar dikilmişti. Bu meydanın şimalinde, Nemeom Maksimum namında ki sarnıç bulunmaktaydı ki, buraya sular, Bozdoğan kemerlerle gelirdi.

Fatih İstanbulu aldıktan sonra(1454)Beyazıt meydanına sarayını yaptırttı ki buna Eskisaray denir.

Kanunî devrinde Süleymaniye'nin inşasında, arsasından bir kısmı kullanıldı.

Saray ahşap olduğundan bir müddet sonra yangınlarda harap oldu. Yerine Abdülâziz Seraskerkapısı namındaki sarayı inşa, meşrutiyetten sonra Harbiye nezareti olarak kullanıldı. Şimdi de Darülfünun binasıdır.

Yangın kulesi: Eskidenberi bu mahalde ahşap bir kule varmış. Mahmut II, 1828 senesinde (kulenin cenubu garp yüzünde bir kitabe vardır) mermerden 60 metre

kadar yükseklikte olarak inşa ve içine köşklü denilen memurlar konuldu. Üst katlara kadar ahşap bir merdivenle çıkılır. Kulenin manzarası çok lâtiftir.

Teodos sütunu: 1 inci Teodos tarafından, üzerine heykelini koydurmak üzere diktirilmiştir. Şimdi mevkii malûm değildir. Aynen Arkadyos sütunu şeklindeydi. Üstündeki heykelle yüksekliği 50 metre kadardı.

Bundan başka bu civarda, Kıztaşı denilen bir kolon daha bulunmaktaydı ki Süleymaniye'nin inşasında kullanılmıştır.

Halk arasında devam eden rivayetler; sütuna bu namın verilmesine sebep olmuştur. Üstünde de Afroditin heykeli vardı.

Gene bu civarda 2 nci Teodos sarnıcı denilen bir su deposu bulunmaktaymış.

Beyazıt camisi: 2 minareli ve İstanbulun en güzel ve eski camilerinden olan bu mabet; 1501 — 1506 da Beyazıt II nin emriyle, Mimar Sinanın hocası Mimar Hayrettinin yaptığı en kıymetli abidedir.

Stalaktitli ve köşeli sütun başlıkları, ilk defa bu camide kullanılmıştır. Kapıları Selçuk tarzında ve yüksektir. Bursanın mimarî tarzı bu binada görülür. Avlusu ve şadırvanı güzeldir. Döşemeleri mermer, kırmızı ve yeşil porfirdendir. Dahilen; ortası murabba, iki tarafı kubbeli koridorlar şeklindedir. İstanbulun en kalabalık camisidir. Yanında ve sağ cihetinde bir kütüpane ve türbeler vardır.

Mabet çok san'atkârane yapılmıştır. Caminin önündeki geniş meydana, Beyazıt meydanı denilir ve ortada büyük bir havuz vardırki 7 sene evvel Şehremini Haydar Beyin zamanında yaptırılmıştır.

Bu meydandan aşağı Marmaraya kadar, büyük bir esere tesadüf edemiyoruz. Yalnız sahildeki Kontaskalyon ve daha ilerideki Kesaryüs limanlarını kaydetmek icap eder. Bunlar da Kadırğa ve Langa limanları gibi dolup. üzerlerine evler inşa edilmiştir. Şimale dönerek istikametimizi değiştirirsek ; Koska caddesine kadar ilerlemiş olan yangın yerlerine rasgeliriz. Yalnız caddeye yakın ve Lâleli camisinin karşısında Bodrum camisi, Beyazıt cihetinde Rağıp paşa kütüphanesi, Hasanpaşa hanı, Simkeşane ve Zaferkapısı gibi abideler vardır.

Simkeşane ; Hasanpaşa hanının sırasında ve Aksaray Koska caddesinin cenup cihetindedir. Eskiden bu binada, gümüş ve Altın tel çekerler; kıymetli eşya yapılmış.

Bir müddet evvel; bu binanın bahçesinde yapılan arkeolojik araştırmalar neticesinde, Yedikuleden gelen caddenin buradan geçtiğini gösteren Zafer kapısı (Takızafer) bulunmuş ve bu yolun, yine bu civarda Mese caddesile birleştiği anlaşılmıştır. Simkeşanenin yanında bir de sebil vardır. Binanın kapısı üstündeki kitabe 1294 dür.

Biraz aşağıya inelim ; Hasanpaşa hanını görürüz.

Hasanpaşa hanı : Seyyit Hasan paşanın yaptırmış olduğu bir handır. İnşa tarihi kapının iki cihetindeki çeşmelerin kitabelerinden anlaşılmaktadır. Büyük bir avlu etrafında, iki kattan müteşekkil bir bina iken ; şimdi bir kat kalmıştır. Kapı direkleri zarif, köşeli başlıklarla süslenmiştir.

Rağippaşa kütüphanesi : 1175 (1762) de Koca Rağıp paşa tarafından inşasına başlatılmışken, ansızın binanın kubbesi çökmüş ve bu sebeple, kütüpane, bir sene sonra

yani, 1763 de bitmiştir. Halk kubbenin çökmesini uğur saymadığı gibi ; bina bittikten bir ay sonra, Ramazanda Rağıp paşa da ölmüştür. İçerisi bir mabet hissini verir.

Duvarlar çini kaplıdır. Bu çiniler 2 renkli ve sade zariftir.

Sokak kapısından girilince, ufak bir taş avlusu vardır.

Rağıp Paşanın kendi eserleriyle beraber, elyazması tarihî, ilmî kitaplar bulunmaktadır. Binanın sol tarafında paşanın açık türbesi vardır. Bu yapı Koca Şair Rağıp paşanın biricik eseridir. Kütüphanenin ortasındaki parmaklıklı kitap dolapları çok mahfuzdur.

Bodrum camisi : Bu eser ; şimdi yangın yerinde ve harap bir haldedir. Altında yüksek bir Bodrumu olduğundan, binaya bu nam verilmiştir. Eski ismi Mirleon kilisesi ; camiye çevrildikten sonra da Mesih Ali paşa camisi adı konmuştur.

Yüksek kasnaklı kubbesi dikkatimizi çeker. 7 nci asır binalarındandır. Bu bodruma bir çok imparator gömülmüştür.

Aksaray yangınında yanan bina, her gün biraz daha harap olmaktadır.

Lâleli camisi : 1763 de Mustafa III tarafından bir ecnebi mimara yaptırılmıştır. Şekil ve tezyinatı ; inhitat devrinde mimariye musallat olan Fransız (Rokoko) tarzındadır. Bina, bu mahalde bulunan eski bir eserin temelleri üstüne yapılmıştır. İlk yapılışında bir minareli imiş ve sonra 1769 da, ikincisi ilâve olunmuş.

Mabedin etrafında imaret, sebil, çeşme ve türbeler

vardır. İçerisi kasvetli ve karanlıktır. Mihrabı çıkıktır. Kapının iki cihetinde müezzin mahfilleri vardır. Avlusu mustatil şeklinde ve kubbelidir.

Bu sene (1932) yapılan tamirden sonra, mabet sağlamlaşmış ve harap olmaktan kurtarılmıştır.

Buradan Şehzadeye doğru yürüyelim.

Direkler arası: 14 sene kadar evvel yıktırılarak geniş bir cadde açılmış olan Direkler arası, evvelce iki sıralı dükkânlar ve önleri direklerle tutturulmuş, kubbelere örtülmüştü. Ramazan geceleri eğlence yerleri bu civarda bulunduğundan, çok kalabalık olurmuş. Bu şekle, eskii Mese caddesinin bir nümunesiymiş. Buraya evvelce Filadelfiyom derlermiş. Buradan da Mese Megalos geçmekteydi bu cadde Tori forumdan, Amistiryanon (Fatih meydanı) foruma ve oradan da, Havvariyun kilisesi önünden Konstantin suruna kadar devam ederdi.

Yani bu cadde, Tori forumda Mese ile de birleşirdi.

Diyakonissa (kalenderane camisi) kilisesi :

Şekli muntazam olmayan bu bina ,9 uncu asırda inşa olunmuştur. 2 ufak narteksi vardır. Mermerleri ve tezyinatı Bizans san'atını pek güzel gösterir. Fatih Mehmet II camiye çevirtmiş ve kızlarağası Beşir Ağa tamir ettirmiştir. 2 sene evvel yıldırımla yıkılan minaresinin yerine yenisi yapılmaktadır.

Binanın bir kubbesi ve yüksek tanburu vardır.

Biraz ileride de İbrahimpaşa Darülhadisi ve Şehzade camisi vardır.

Şehzadebaşında, köşedeki sebil, ve Darülhadisi Ahmet

III ün sadrazamı ve damadı Nevşehirli İbrahim Paşanın-
dır. Kapısı sokak içinde ve çeşmenin yanındadır. Bu kü-
lün umum tarihi bu kapının üstündedir. 1133—1721.

Kütüphanenin tarihini Arapzade Abdurrahman Efendi yazmıştır. Avlunun ortasında bir şadırvan, sağda (cadde tarafı) da bir haziresi olup, İbrahim Paşa ve ailesi efradı burada yatarlar. Çeşme ve sebilin tarih beyitleri :

Zebanı lülesi der teşneye tarih için Raşit

Su iç bu çeşmei damat İbrahim paşadan 1132 — 1720

Reşidâ müjde edip teşnegâna söyle tarihin

Sebili aynı İbrahim paşadır için Seha 1132 — 1720

Şehzade camisi : Kanunî Süleyman tarafından 949—1542 de Manisada ölen Şehzade Mehmet için, Mimar Sinana yaptırılmıştır.

Mabedin şekli ve teferruatı çok zariftir. 2 minaresi ve 2 şerden dört şerefesi vardır. Binanın içerisi çok güzeldir. Pencere kapakları, minber ve mihrap, süsler hepsi çok nefis ve kıymettardır. Sinan, bu camiye yaparken acemi olduğunu, Süleymaniye kalfalığının, Edirnedeki Selimiye ustalığının eseri olduğunu söyler ki bu nefis eserden çok daha mühim olan diğer abidelerinin kıymetinin ne olacağı düşünülün!. Binanın yapılmasının bitme tarihi 1549 dur. Büyük kubbe direklerle tutturulmuştur. Yanındaki türbeye Şehzade Mustafa, Mehmet ve Cihangir gömülmüşlerdir.

İmaret, medresesi, kütüphanesi vardır. Avlusu 2 tane

olup iç avlunun ortasında çok zarif bir şadırvan vardır. İlk topkandil Şehzade camisinde kullanılmıştır.

Bozdoğan (Valans) kemerleri : Edirneyi tesis eden İmparator Adriyanos(Adrien)un inşa ettirdiği iddia olunan bu su kemeri ; 3 üncü tepeyle 4 üncü tepeli birbirine bağlayan künkleri taşımaktadır.

Diğer rivayetlere göre de İmparator Valans, Kadıköy surlarını yıktırarak bu kemeri yaptırmıştır (364—378). Uzunluğu 622 ve yüksekliği 20 metre kadardır. Unkapanı cihetinde ; bu kemerlere bitişik Kovacılar caddesindeki Gazanfer Ağa medresesini de Sinan yapmıştır. Yanında türbeyle güzel bir sebil vardır.

Şehzade camisinin arkasında ve yine kemerlere bitişik Şehit Ali paşa kütüphanesi vardır. Binayı 1122—1710 da Şehit Ali paşa yaptırmıştır. Bu su kemerinin suyu Beyazıt meydanından bahsedilirken, adı geçen Nemfeom Maksimum'a akardı. Kemer, ortada 2 katlı gözlerle yükseltilmiştir.

Vefa kilise camisi : Bu kiliseyi inşa ettiren malûm değildir. Camiye çevirten ise Şeyhislâm Molla Güranîdir. Binanın 4—5 inci asra ait olduğu tahmin edilmektedir.

M. Dichl gibi mütehasşsılar da 10—11 inci asırda yapıldığını iddia ediyorlar. Plânı haç şeklindedir. Ortada bir büyük ve yanlarda 2 küçük kubbesi vardır. Narteksi bir tanedir.

Biraz ileride Şeyhi Vefa camisi ve Atif Efendi kütüphanesi vardır.

Şeyhi Vefa camisi : Bu gün mabetten eser olarak yalnız temellerle, mihrap ve mermer minber kalmıştır. Mihrapın dayandığı duvar ve mihrabın içindeki kapı ; öndeki hücrenin, duvar ve methalidir.

(Bunu kaydetmemdeki maksat, böyle mihrabından bir hücreye girilmesi ve eski binalardan olması dolayısıyledir. Yoksa kıymeti fazla olmasından değildir). Binayı Beyazıt II yaptırmıştır.

Atif Ef. Kütüphanesi : 1154—1741 de inşa olunmuştur. Kütüpane, okuma salonuyla, kitapların saklandığı bir odadan ve üst kattaki vakıf binadan mürekkeptir. Kitapları zengindir. Haricî levhada ki tarih 1289 dur ; yani sonradan konmuştur. Vakfiyesi, kütüphanenin iç kapısı yanında, duvara yazılmıştır.

Bu vadiden aşağı inersek, Mese Platea yani düzlük caddesi — Orta düzlük namı verilen Unkapanına gelirizki buradan yukarı doğru giden caddeye Mese Platea ve Unkapanı kapısına Porta Platea denirdi.

İstikametimizi değiştirerek tepeye çıkalım :

Eski İmaret camisi (Pontepepto) : Aleksi komnen zamanında, yani 11 inci asır sonlarına doğru inşa edilmiştir. Lâtin istilâsında katolik kilisesi ve türkler zamanında da imaret olarak kullanılmışsada yine Fatih devrinde (Fatih imareti yapınca) camiye çevrilmiştir. 2 Narteksi ve 4 sütuna dayanan alikalı kubbeli ve planı da haç şeklindeki Mabet bugün harap bir halde olduğundan içerisini göremedim. Yüksek gerkeli kubbesi ve haricî şekliyle, hemen Bizans eserlerinden olduğu anlaşılır.

Abisit cihetinde ve binanın altında; kemerler ve bodrumlar varsada hepsi dulmuştur.

Ziya Bey merhumun yapmış olduğu tetkiklerden biri de bu civardaki Konstantin hamamlarına dairdir. Yeni

mecmuadaki yazılarından birinde, 1333—1915 senesinde M. Hanri namındaki bir zatla, bu hamamın temellerini ve külhan deliğini keşfettiklerini ve mahallini bildiriyor. Temeller Fatih'in arka cihetindeki Haraçımuhiddin mahallesindeymiş.

Ozamandan beri bunlar da harap olmuş olacak ki bu civarda böyle bir esere tesadüf edemedim.

Bu hamam Zokzipos hamamından sonra, Bizansta en meşhur bina imiş. Bu hamamı inşa ettiren Konstantin I dir. O zamanlar Bain des Numères veya Bain de Constantin le grand namı verilmekteymiş.

Kilise camisi (Pontokrator kilisesi): 1125 de Yani Komnen'in karısı Erini tarafından yaptırılmıştır. Emanoel Komnen. Prenses Bert ilâh gibi, imparator ailesinden mühim kimseler gömülmüştür. Lâtinler, yağma esnasında mukaddes eşyayı elde ederek İtalyaya gönderdikleri gibi, binayı da dinî merasimlerine (Katolik) ayırdılar. Biri büyük ve ikisi küçük, 3 kilisenin eklenmesinden hasıl olan binanın 2 uzun Narteksi (Son cemaat mahalli) vardır. Ortadaki mabedin kubbesi büyükçe olup, cami, 3 büyük ve bir de küçük kubbe ile örtülmüştür.

Duvarlarında kırmızı porfir ve mermerler bulunmaktadır. 16 ncı asrın başında camiye çevrilmiştir. Kapısının önünde yeşil porfirden bir mezar (lâhit) vardır.

Yine bu civarda, Haliliyye mescidi denilen eski bir Bizans binası olup, şekli sekiz köşeli ve damı eski kiremitlidir. (Bu eser bakışlarımızı kendine çeker)

Bu yapı hakkında bir şey öğrenemedim.

Demirciler camisi (Aya-Teofano): Tramvay cadde-sine doğru, Demirciler mescidi denilen bir mescit, evvelce

bulunmakta idise de; 6 ncı Leon zamanında yapılmış, Fatih devrinde Cerrahbaşı Ahmet Efendi tarafından mescide çevrilmiş, ve zelzelelerle harap olmuştur. Bu civardaki çifte hamam da kıymetli binalardandır.

Havvariyun kilisesi (Sen Zapatr = Aya Apostoli): Bu bina şimdi yoktur. Yerinde Fatih camisi bulunmaktadır. Jüstinyen zamanında 536—545 de yaptırılmıştı. Aya-sofyadan sonra, şehrin en büyük kilisesiydi. Lâtinler, şehri 1204 de elde edince; hemen Jüstinyenin mezarına tecavüzle, talana başlamışlardı

Türklerin İstanbulu almasından sonra, Patrikane olarak kullanıldıysa, çok harap olduğundan yıkılarak yerine, Fatih camisi yapıldı. 875 — 1471 tarihi mabedin kapısında bulunduğu halde şimdiki bina; Mustafa III zamanında zelzeleyle yıkılan eski yerine 1181 — 1767 de yapılmış başlanarak 4 sene sonra, yani, a771 de bitmiştir. Fatih'in 1471 senesinde yapılan camisi, 1 er şerefeli, iki minareli idi. Oğlu Beyazıt hünkâr mahfilini tahtadan işletmişti. Eski caminin plânı, şimdikine nazaran daha darıymış. Çünkü kubbeyi tutan 4 büyük fil ayağı mabedin içini darlatmış. Şimdiki çok ince ve mustatil şeklindedir ve bu sebeple içerisi genişlemiştir. Minareler 2 tane isede, 2 şer şerefeli olarak yaptırılmışlardır.

Önünde 18 direkli bir avlu vardır. Etrafında 2 türbe, imaret ve medrese yapılmıştır.

Fatih kütüphanesi: Fatih camisinin yanında olup Millet kütüphanesi namı verilen binadan başka, burada da bir okuma mahalli vardır. Bu bina da türbelerin yanında, camiye bitişiktir. 1155 de inşa olunmuştur. İçindeki kitap-

lar eskidir. Bu eseri aşağıdaki Millet kütüphanesile karıştırmamalıdır.

Millet kütüphanesi: Medreseden çevrilmiştir. Çok güzel bir binadır. Ön taraftaki iki salonundan birinde çok kıymetli kitap koleksiyonları müzesi bulunup diğeri de okuma salonu halindedir.

Yine Fatih camisinin yanındaki hüyük türbe, Rokoko üslubuna güzel bir misâldir.

Bu civarda, eskiden, Lip manastırı adında meşhur bir mabet vardı. Fakat, şimdi hiç bir eseri görülüyor.

Marsiyan sütunu ve Amistiryanon forumu: Kıztaşı denilen meydanımsı dörtyolağzına gelirse yolun ortasında bir kolona rasgeliriz. Bu abidenin bulunduğu mahalle de Amistiryanon forumu namı verilirdi ki; Bizans devrinde bu meydan, Mese Megalos namı verilen caddenin üstündeydi. Halk, bu esere Kıztaşı adını vermiştir. Üzerindeki yazılardan İmparator Marsiyana ait bir heykelin sütunu olduğu anlaşılıyor.

Kitabe şöyledir: PRİNCİPIS HANC STATUAM
MARCIANI CERNE TORUMQUE, DECİUS TER
VOVIT QUOD TATIANUS OPUS,

Marsiyan bu sütunu 450 — 457 senetleri arasında, yani saltanatı zamanında diktirtmiştir. Sütun granittendir. Üstünde mermer bir başlık ve altında da kürsüsü vardır. Bu oturak (kaide) in üstünde kabartmalar vardır. Başlık korent şeklindedir. Yüksekliği 11 metre kadardır.

Millet kütüphanesinin hemen yanındaki harap cami, İskender Paşa camisidir. Bu bina eski ve bir minareli

mabetcik; eski bir san'at eseri olduğundan mühimdir. Hadikatülcevami bu esere Terkim mescidi adını vermekle beraber; yapıldığı tarihi yazmıyor. Kapısı üzerinde de kitabesi olmayan mabedin, yalnız İskender Paşa tarafından (Kanunî devri) yapıldığını biliyorken İstanbul n.ebusu Halik Beyefendinin araştırmaları neticesinde 911 — 1505 senesinde inşa edildiğini öğreniyoruz. (Halil Bf. vakfiyesinden bu tarihi bulmuştur.) Bir sağır kubbeli olan binanın son cemaat mahalli 3 kubbeli ve 4 direklidir.

Biraz ötedeki Rokoko tarzında yapılmış olan Mahmut I çeşmesi, harap bir haldedir. 1161 — 1748 (Aynı sokaktadır.)

Bovis (Aksaray) forumu ve Valde camisi : Marsiyan sütununun yanındaki Sofular caddesinden doğruca, Aksarayaya inelim. Şimdiki Yedikule - Topkapı tramvay yollarının ayrıldığı yerde, bir forum vardı ki buna; Bovis forumu denilmekteydi. Şimdi hemen hemen içine düşen mahalde Valde camisi görülmektedir. 1288 — 1871 de Abdülâzizin anası Pertevnihal kadın (Mahmut II nin kadını) yaptırtmıştır. Dışarısı işlemelere boğulmuş, bir mabet olmaktan ziyade bir saray ruhunu taşıyan bu bina; dahilinde çok aydınlık ve Türk san'atını canlandırmaktan çok uzaktır.

Artist, bu eserinde aynı senelerde yapılan Çırağan ve Beylerbeyi saraylarındaki ruhu yaşatmak isteyerek, bize Avrupanın mukallitliğini yapmıştır. Mimari, tarih nazarından mühim bir kıymeti yoksa da Osmanlı hükümetinin ölmeğe yüz tutmuş san'atına ve kuvvetine bir misal olması itibarile mühimdir.

Murat paşa camisi: Topkapı caddesinin başındaki iki

kubbeli, Bursa tarzının karakteristik şekillerinde olan cami, Fatih devri vezirlerinden (Uzun Hasanla yapılan Otlukbeli harbinde, 879 da şehit olan) Murat paşa tarafından 870 - 1466 tarihinde yaptırılmıştır. Bina çok güzeldir. Şekli Bursa abidelerine benzer ve İstanbulun eski abidelerindedir. Şadırvanı, Osman II nin katili Davut paşa yaptırmıştır. Fakat bir kıymeti yoktur. Ölüsü buradaki türbede gömülü iken; yol açmak için türbeyi yıkmışlar ve kemiklerini de bir kenara koymuşlardır. Caminin önündeki mezarlıkta bu mezarı bulamadım.

Langa (Vlanga = Blanga) limanı: Bu limanın yukarı tarafları Cerrahpaşa ve Davutpaşa sırtlarıdır. Liman, Osmanlılar devrine kadar kalmıştır. Belki, İstanbulun fethi esnasında Zeytinburnu açıklarındaki muharebeden sonra gelen gemiler buraya sığınmıştır. [1]

İki (Mendirekler) ciheti kulelerle muhafaza edilmekte ve içerde de çok mühim bir tersane bulunmaktaydı. Bu tersaneye Elfetriyo (Elöteryüs) tersanesi adı verilmesine rağmen, Teodos tarafından inşa edildiği malumdur. (İlk tersaneyi Konstantinin yaptırdığı kanaatini besleyen muharrirler bu hadiseleri yukarıdaki gibi kaydediyorlar).

Liman Bayrampaşa deresinin getirdiği çamurlarla asırlardan beri dolmuş ve şimdi de bu dolma kısmın üzerinde mahalle ve bostanlar meydana gelmiştir.

Bu civarda bulunan başka hiç bir mühim eser görülemez

[1] Bir çok kitaplar bu gemilerin Halice girdiklerini iddia ederlensede Haliçi kapatan zinciri açmak lâzım geleceğinden bunun imkân haricinde gibi bir şey olduğunu ve gelen gemilerin Langaya girebilmesi daha kolay olduğunu söylemek isterim.

yalnız Cerrahpaşa tepesindeki cami, çok kıymetli bir abidedir.

Cerrahpaşa camisi; Murat III devrinde yaşayan sadrazamlardan biri olan Mehmet paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu paşanın, Cerrah lâkabına sebep, Murat III ün oğullarının sünnetlerini yapmasından dolayıdır. Bu sebeple terfi ederek vezir; Bir müddet sonra da sadrazam olmuştur. Bu camiyi de kendi türbesi ile beraber 1002 — 1594 de yaptırmıştır. Caminin içi müstatil şeklindedir. Plâni ve şekli Sinan mektebinin san'atkârlarının uslubundandır. Önündeki avluda granit ve porfir sütunlar vardır. Minaresi güzeldir. Şekli ruhumuzu doyurur. Minberi çok eskidir. Caminin yolunu takiebn sağdaki ilk fırının sokağında rasgeleceğimiz abide Arkadyos sütunudur.

Arkadyos sütunu: Şimdi bir evin bahçesiyle sokak arasında sıkışıp kalmıştır. Yangınlar, zelzeleler bu abideyi yavaş yavaş harap etmiş, kısmen parçalanmış, mermerleri çatlamaş, ve kabartmalar yok olmuşlardır.

Sütun Arkadyos tarafından 395 — 408 arasında aynı namdaki forumun ortasına diktirilmişti. Üstünde İmparatorun kabartmalarla zaferleri gösterilmiş ve heykeli konmuştu.

Bir müddet sonra zelzelelerden sütun da, heykel de yıkılmıştır. Romadaki Trayan sütununa benzemektedir.

Trayan sütununun bir modeli, Topkapı sarayındaki Abdülmecit köşkündedir).

Abidenin yüksekliğinin; eskiden 50 metre olduğunu tahmin edebiliriz. eski eserlere göre 233 basamaklı merdiveni olduğunu öğrendiğimizden; şimdi kolon 9,65 metrelik

oturak (kaide) in içinde 54 basamak bulunduğuna göre bu hesap ve tahmin doğru olur.

Şimdi sütundan, yalnız kaideyle 1 metrelik sütun parçası kalmıştır. Bu abide muntazam ve üstleri kabartmalı mermerlerden örülmüştür. Oturağın (Kaide) genişliği 4,75, sütunun kutru 4, çevresi 12,5 metre, basamakların genişliği 80 santimdir.

Merdivenlerden çıkmadan evvel, kapının tavanında çelenk ortasında bir haçla, kapının sol tarafında ufak bir oda bulunmaktadır. Kabartmalarından 2 parçası Arkeoloji müzesinin 21 inci salonunda bulunmaktadır.

Cerrah paşa camisinin sırasında, biraz ileride Davutpaşaya giden Koca Mustafapaşa caddesi üzerindeki 2 kubbeli, ufak cami, Haseki camisidir. Süleyman I in hasekisi Hürrem Sultan (Roksolan) emrile Mimar Sinan; sağdaki kubbeli kısmı yapmış 946 — 1539 ve Ahmet I; 1021 — 1612 de diğer kısmı inşa ettirmek suretile camiyi genişletmiştir. Mihrap ortadaki 2 direğin sırasına düşer. (Genişletme esnasında bu vaz'iyeti almıştır.) Direkler kalın ve sakildir. Nakışları güzeldir. Son cemaat yeri sonradan yapılmıştır. Karşısındaki medrese çok büyük ve kıymetli isede harap olmuştur. Kapılarının çini kitabeleri Çinili köşk (İslâm eserleri) müzesindedir.

Davutpaşa sırtına doğru ilerliyelim. Burada Davut paşa camisi bulunmaktadır. Aşağıda da evvelce ismi geçen Davut paşa (Aiyos Emilyanos) kapısı vardır.

Davut Paşa cami i: 890 — 1485 de sadrazam Davut Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu caminin meşhur olan şeyhlerinden biri de yazılarile tanınan Şeyh Hamdullah

Efendidir. Bu binada Bizantin başlıklar kullanılmıştır. Medresesi yıkıktır. Buradan aşağıya inelim:

İsa kapısı mescidi: Bu bina 2 duvardan ibaret bir yıkıntı halindedir. Yapıyı, İbrahim Paşa medreseye çevirmiştir. Bu eserin kimin tarafından inşa edilip ve ne kilisesi olduğu malûm değildir.

Sancaktar mescidi (Gastirya manastırı)

Bu gün temellerinden başka bir şey'i kalmamış olan bina, 14 üncü asra ait bir Bizans kilisesidir. Alemdar Hayrettin Efendi adında biri; fetihten birkaç sene sonra mescide çevirmiştir.

Bunlardan sonra geri ve yukarı dönersek, Hekimoğlu Ali Paşa camisi görülür. Bu cami 1147 de (1735) bu mahalde bulunan bir Bizans kilisesi yerine yapılmıştır. Yaptıran Hekimoğlu Ali Paşadır. Cami çinilerle kaplı ve güzeldir. Kütüphanesi de vardır. Bu abide oldukça ağır bir yaratma eseridir. Yıkılmış, güzel bir de sebili vardır. Bu mabet, yıkılmağa ve sun'ileşmeğe başlamış olan san'atın en mükemmel ve kıymetli eseridir. (Nuruosmaniye ile Lâleli camileri de bu devrin verimlerinden isede bu eser çok daha mükemmel ve kıymetlidir).

Bilhassa sebili çok güzeldir. Ne çare ki bu güzel yapı yıkık, damı bile yoktur. Tarihi 1146 dır. Yanında bir türbe ve daha ileride, şimdi kulüp olan kütüphanesi vardır.

Biraz ileride, kurşun örtülü damı olan çok mühim bir yapı daha vardır. Bu camiye Ramazan Efendi camisi derler.

Önündeki şadırvanın mermer parmaklıkları çok güzel olduğu gibi; içerdeki duvar çinileri, pek fazla kıymetlidir.

Bu çinilerin benzerini, yalnız Topkapı sarayında görmüştüm. Çinilerin kenarları kırmızı zırlıdır.

Kapıdaki kitabede Hacı Husrev adı vardır. İşte bu zat tarafından 994 (M. 1586) da yaptırılmıştır.

Camiye; Ramazan Efendi camisi denilmesine sebep, bu mabet yanındaki tekyede Şeyh olmasından dolayıymış.

Mabedin sahibinin mezarı mermerden olup, bahçenin bir köşesindedir.

Topkapı tramvay caddesine kadar yürüyelim. Caddenin Fatih ciheti tamamen yangın yeridir ve bu civar çukurcadır.

Tramvay caddesi yüksekte olduğundan, bu civarın yapıları güzelce belli olur. Buradan Fatih camisi hizasında aşağıya inersek Fenari İsa mescidinin yanık harabesine raslarız. (4 üncü tepeyle 7 nci arasına düşen çukur yerler). Binanın iki yüksek tanburlu kubbesi vardır. Yaptığım araştırmalar neticesinde bu kubbelerin iki ayrı daireye ait olduğunu anladım.

Mescit, mahalleyle beraber yandığından içerisi haraptır.

Yapı 2 ayrı parçadan, cenup cihetindeki Pareklesyon ve iki Narteksten ibarettir. Fennarî oğlu Şeyhislâm Şemsettin Efendinin torunu Ali Ef. tarafından camiye çevrilmiş ve Pareklesyon kısmına da bir minare yaptırılmıştır. (902), M. 1497.

Kilisenin yapıcısı bilinmiyor.

Mabedin arkasındaki meydana, Et meydanı denir. Burada, eskiden Yeniçerilerin kışlalrı vardı. Fakat Mahmut II, 1826 da, kışlayı topa tutturarak 1000 e yakın ocaklıyla beraber bu eski askerlik ocağını ortadan kaldırtmıştır, Şimdi kışladan kapı kemerile, bir sarnıç arta kalmıştır

Konstantin kara surları: Bu surları, Teodos II yıktırarak şehri genişletmiştir. Şimdi, yıkıntılarına hiç bir yerde raslanamıyor; fakat sınırları malûmdur.

Bu duvarların üstünde Konstantinin bir direği vardı ki, bu sebeple sur dışında oturan Got askerlerine; sütundan dışardakiler ve bu araziye de Eksokinyon = Eksokioni adı verilirdi.

TEODOS DUVARLARI İÇİNDEKİ YAPILAR

Teodosun yeni yaptırttığı Marmara duvarları :

Evvelki bahiste geçtiği gibi, Samatya kapısına diğer bir sebeple, başka bir nam da verilmekteydi : Bu kapının yakınında bir heykel bulunduğundan Psamatiyos adından Samatya kelimesinin geldiğini iddia edenler de vardır.

Bu mahallin surları, Narlıkapıya kadar hemen hemen bir müstakim istikametinde devam eder.

Narlıkapı Bizanslılar devrinde açtırılmış, surun en eski kapılarından biridir. Bu kapının yanındaki Aiyos Yuvanıs Stüdiyön kilisesinden (İmrahur camisi) dolayı İmrahur (Aiyos Stüdiyön) kapısı namı da verilmiştir.

Narlıkapıdan sonra denize açılan kapı yoktur.

Teodosun deniz suru, kara duvarlarile ; Mermerkule denilen burçta birleşir.

Mermerkuleye, temelleri ve duvarları, mermerden yapılmış olduğundan bu nam verilmiştir. Yukarı kısmı sonradan yapılmıştır.

Bizanslıların zamanında hapisane ve idam kulesi olan kule, Türkler devrinde darpane olarak kullanılmıştır.

Marmaranın, buraya kadar olan duvarlarının en mühim

tamiri, imparator Anastasyos Dikoros (491-518) tarafından yaptırılmıştı.

Teodosun kara duvarları :

Şehir valisi Antemyüsün yaptırttığı ; diğer vali Sirüs Konstantinin kuvvetlendirdiği surlardır.

Bu surları ; imparatorlarla, fetihten sonra padişahlar tamir ettirmişler ve duvarların üstüne de kitabeler koydurtmuşlardır.

Kara surları, 3 koruma hattından müteşekkil ve çok kuvvetliydi. Şehir dışından surları takip edersek; en dışta hendek, ikinci yuvarlak ve köşeli ufak kulelerle, alçak peçeli duvarlarile Sirüs Konstantin ; 3 üncü dört, beş, altı köşeli kuleleri, yüksek duvarları, kuvvetli kapılarile Antemyüs surları ve hatları görülür.

Sur, bu şekilde, fakat ufak tefek girintiler yaparak Tekfur sarayı (Hebdömon) önüne kadar gelir ve burada Belaharne sarayının sonradan yapılan duvarlarile birleşir. İmparator Leon IV zamanında yapılan Belaharne suru inşa edilirken, Teodos surunun da, bu mahalden Balata kadar olan kısmı yıktırılmıştır.

Tekfur sarayından itibaren, Leon IV ve Heraliyüs duvarları kıvrımlar yaparak, Belaharne mahallesini içine alır ve Ayvansarayda deniz surlarile birleşir.

Kuleler ve kapılar :

Şimdi tekrar Marmara tarafına dönelim.

Yedikule : Sahildeki Mermerkuleden itibaren, buraya kadar, hiç kapı görülemezde tiren yolunun yapılması ile, surun bu kısmı yıktırılmıştır. Suru dışardan tetkik edersek Yıldızlıkapı namı verilen iki sütunlu ve duvarlarının

iki cihetinde mermer kaplamalar görülen, Mahmut II tarafından tamirle eski güzelliğinin kaybolmasına sebep olan kapı: gözümüze çarpar.

Bunun önü, oldukça derin bir hendektir.

Evvelce kapı, bir taş köprüyle dışarıya bağlıydı. Şimdi bu köprünün eseri görülemiyor. Sirüs Konstantin duvarları bu kapıyı çerçevelemekte olup, asıl içeride, 3 kapılı bir mermer Zaferkapısı (Tak) bulunmaktadır.

Bu kapı Teodos tarafından yaptırılmıştır.

Her iki burcun köşelerinde, kartal kabartmaları bulunmaktayken, şimdi sağdakinde kalmıştır. O devirdenberi olan zelzeleler; kapıyı sarsa sarsa yıkıntı haline getirmiştir. Mermer kaplamalar, süsler hepsi yıkılmıştır.

Bu takın 3 kapısı vardır. Fakat hepsi örülerek yalnız, ortadakinde düz ve küçük bir kapıcık bırakılmıştır.

Tak sadedir ve iki tarafında, içleri mahzen ve odalarla kaplı olan kuleler bulunmaktadır.

Bu mahal; Mahmut II ye gelinceye kadar, Bizans ve Türk devrinde, ölüm yeri olarak kullanılmıştır.

Bu yapıları içeriden dolaşalım ve araştırmalar yapalım:

Sur dahilinde, kapıdan girilince; beş köşeli, çok geniş bir meydanlıkta bulunuruz. Meydanlığın her beş köşesi yüksek kulelerle kuvvetlendirilmiştir. Yalnız bunlardan 3 tanesi çok güzel, biri de yarım kalabilmiştir. Bu 3 kulenin içi de harap olup, evvelce cezalılara mahsus koğuşlar varmış.

(Halil Etem Beyefendinin Yedikulesine bakınız.)

Meydanın ortasında, yıkık bir caminin, yalnız minaresi ve mihrabı kalmıştır.

Etraftaki duvarlara, karakol merdiveni denilen taş merdivenlerden çıkılır.

Zafer kapısının soldaki kulesinde bir kaç taş oda ve bir de kuyu vardır. Kuyuya kesilen başlar atılmış. Bu kuyunun üstü cellat ve koruyucu askerlerin yattıkları koğuşlanmış. Şimdi yalnız döşeme direkleri kalmıştır.

Soldaki taş merdivenden yukarıya çıkalım: Burada alçak kapılı geçitlerle, iki taş oda görürüz. Her taraf rütubetlidir.

Bu odalardan, ufak olan sefirlerin ve ecnebi cezalılarının kapatıldığı yerdir. Büyüğü ise çok kanlı ölümler görmüştür. Osman II nin, sonra da Genç Osman vak'asına sebep olanların öldürülmüş olduğu bu oda, diğerine nisbetle daha geniş olup, mazgal deliklerinden de aydınlık alır. (Osman vak'asını hemen bütün tarih kitapları uzun uzun yazarlar. Ben burada yazmağı fazla gördüm.)

Yedikulenin ortasındaki meydanlık, eskiden bostan olarak kullanılmış. Melling'in eserindeki planlarda, kale dizdarının ve koruyucuların evleri görülür.

Girilen kapının solundaki kulenin kapısının iki tarafında, Lâtince kitabeler vardır ki (Stefanos Alberti) ve (yuliyos Andrea Vrasina) namındaki mahpusların hatıralarıdır. Bunlar 5 tanedir. Bu seleple, bu kuleye kitabeler kulesi denilir.

Yedikule namını, 7 burcu olmasından dolayı; Fatih koymuştur. Bu yapı kümesi, İstanbulun en çok facia görmüş olan binasıdır. Gazaba gelen sultanların, Vurun başı-

nı gibi korkunç emirlerle, ihtilâlcı yeniçerilerin kazan kaldırmaları neticesi; bir çok günahsız büyüklerin başları, sağdaki kulenin toprağına, bir kılıç vurmasile düşerdi. Duvarların dilleri olsa, bu faciaları, bizim dehşetten titreyen kulaklarımızın içine bağırp, korkulu bakışlarımızın önünde canlandıracaklar. Sağ kulenin içinde halâ, bir büyük cellat taşı görülmekte ve herkesi korkuya sürüklemektedir.

Eskiden, buradaki kulelerin de; Galatakulesi, Rumeli hisarındakiler gibi külâhları vardı. Choiseul Gauffier İstanbuldaki sefirliği esnasında bunları yeldeğirmenlerine benzetirmiş. İmparatorlar galip olarak harpten gelirlerse, bu kapıdan, zafer arabasına binerek girerlerdi. Hatta Herakliyüs, İran şahı Husrevi Pervizi (Keyhusrev = Kurus Perviz) harpten kaçırıp, mağlup ettikten sonra, bu kapıdan dört fil koşulu harp arabasile girmişti.

Bu yapı yığınını, en son olarak Abdülhamit I tamir ve Mahmut II de Küçükyaldızlıkapının dış yüzünün üstüne sulu boyayla turasını yaptırmıştı.

Şimdi sıvalar döküldüğünden, bu manasız ve kıymetsiz nakışlar, yavaş yavaş kaybolmaktadır. Yedikulekapısı, Bizansın askerî kapılarından en mühimmi ve kuvvetlidir.

Öndeki hendeklerin derinliği, sura geçmeği ve kaleyi almağı çok güçleştirdiğinden, harp esnasında kalenin tahta hücum köprüleri manivelalarla kaldırılır ve düşmanın ilerlemesine mani olunurdu. Bizanslılar devrinde bu kulelerin iç taraftakileri yoktu; yani bunları Türkler yapmıştır

Şimdi de şehir halkının harice çıktığı kapı da eskidenberi mevcuttu. Bizans yapısı olduğu tuğla kemerleri-

nin yapılarından anlaşılır. Böyle kapılara sivil kapı denilir. Bunlar harp esnasında örülerek korunurdu.

Çıkış, hücum hareketleri askerî kapılardan yapıldı.

Sur zelzelelerin ve zamanın tahribile, yıpranmış bir haldedir.

İkinci kapı (2 nci askerî kapı) Belğrat kapısıdır.

Bu kapı, bugün eski halinde değildir. İki tarafta yıkık dört köşe kuleler vardır. Kapının kemer ve sökeleri yıkılıp parçalanmıştır.

Buradan Silivrikapıya kadar olan koruma hattındaki kumkumalar oldukça iyi bulunmaktadır. Silivrikapısı, şeklini hemen hemen değiştirmemiştir. Söke ve kemerleri yerinde durmaktadır. Yalnız civar kuleler harapcadır. Bu kulelerden sağdakinde (8 köşeli) rumca, uzun bir kitabe vardır. Kapının eski adı (Pi-ye-a), Ayazma kapısıdır.

Sağdaki (kitabeli kule) yuvarlakca ve mazgallıdır.

Bu kitabeler, bize Poleoloğ hanedanının 13 senelik sur tamirini gösterir. Bu kapı sonraları türkler tarafından da yenilenmiştir. Kapının iç tarafında Hadım İbrahim Pş. camisi, dışarıda, yol kenarında Tepedelenli Ali Pş. ve çocuklarının kafalarının gömüldüğü mezarlar vardır.

Kapının önündeki köprüyü de Türkler yapmıştır.

Üçüncü askerî kapıya kadar, surlar yunan alfabesindeki siğma harfinin vaz'iyetini alır; yani içeri giriktir.

Üçüncü kapı, duvarlarile, beraber yana doğru çökmüştür. Bu sebeple çok harap bir haldedir.

Mevlevihane kapı (Rekyom kapısı): Sivil kapıların en mühimlerinden biridir. Yan dikleme söke (kapı perva-

zı) sinde haçlı bir kitabe ve iç taraftakilerde de yeniçerilere ait işaretler vardır. (M. Ziya B. İstanbul).

Yan pervazları kırmızı boyalıdır. Fethi celili Kostan-taniyede Muhtar Pş. somakiden yapıldıklarını iddia ediyor-sada araştırmalar bunun yanlış bir düşünüş olduğunu gösteriyor.

Dördüncü askerî kapı: Bu kapı dışardan kolayca görülemez. M. Dethier ve M. Ziya Beyin tarifleriyle bu kapıyı buldumsada burada bir kitabenin olduğunu yazmakta iselerde, araştırmalarım boşa çıktı; kitabeyi bulamadım.

Daha ileride Topkapı (Aiyos Romanos) vardır. 1453 te Türk hücumunu karşılayan, Urbenin ve Sarucanın yaptığı topun (Bombarde monstre) ateş ettiği kapı burasıdır. Kapının şimdiki hali, eski vaz'iyetini canlandıramaz. Kemerleri sökülmiş ve şekli değişmiştir.

Sivil kapıların en başlıcalarındandır. Buradan itibaren Türklerin kahramanlıklarının hatıralarına raslarız. Surlar, artık bir yıkıntı halinde görülür.

Bayrampaşa (Lycus) deresi de buradan şehire girer.

Buranın surları çukurdadır. 1453 de hücum karşı koyan, buradaki askerî kapıya Hücumkapısı veya Sulukule kapısı denir. Bizansa karşı gelen Avar akınları, bu kapıya doğru olduğundan Avarlarkapısı, biraz yukarıdaki Aya Kiryaki kilisesinden dolayı Kiryaki kapısı adı verilmiştir. 1281 H. 1864 M. de felâket halini alarak İstanbulu korku içinde bırakan kuleradan ölenlerin ölüleri günde binleri bulup, bu kapı haricine, mezarlığa götürülmelerini uğursuz sayan halk; kapıya demir çubuklar geçirerek ölülerin geçirilmesine mani olmuşlardı.

Daha ileride Edirne (Harisiyos) kapısı vardır. Kapı, eski şeklini muhafaza ediyorsada sur yontularak yıkılan yerleri yeniden yapılmıştır. Choiseul Gauffier'nin atlasındaki resimlere artık benzememektedir.

Kapının sağında Mihrimah (Eski Kiryaki kilisesinin yeri) camisi bulunmaktadır. Fakat bu kapının Harisiyos kapısı olduğunda bütün yazıcı ve bilgiç (alim) ler bir değildir. (M. Ziya B. İstanbul Boğaziçi sah : 140) [*]

Yalnız, buradan Tekfur sarayına kadar olan koruyucu hattın bazı yerler yıkıntı haline girmiştir.

Bu civara yaptırılan bir demir merdivenle duvarların üstüne çıkılabiliyor.

3 üncü koruma hattını teşkil eden hendek, Tekfur sarayının yanındaki Kaligari kule ve duvarına dayanarak biter. Teodos suru da Mahkeme kulesine kadar devam eder. Bundan sonraki, Balata kadar olan kısmı yıktırılmıştır. Buradaki en meşhur kule ve kapılar şunlardır:

Mahkeme Kulesi (Porfirojenet sarayına bir kemerli yolla bağlanmıştır), Kaliğarya kulesi (Konstantin Dragazes'in Türk ordusunu gözlediği kule.), Asomaton kapısı (Tekfur sarayının gizli, ufak dış kapısı.) Kerko = Serko porta (50 askerinin girdiği ufak kapı — Mahkeme kulesinin cenup tarafındadır). Bu duvarlar Ebdömon ve Belaharne anlatılırken söylenecektir.

Edirne kapısı hakkında pek çok malûmat varsa da bu kadarı kâfi görülmüştür.

[*] Müverrihlerin iddiaları; Kantakozinos (Pili Horsiya) — Kritovolos = Kritobolos (Harsiyos pili) — Dokas (Hariso pili) Corci Dolfen (Porta Kersea) adını veriyorlar.

Şimdi surları bırakıp yapıları aramak için tekrar Marmara sahiline, Narlıkapıya gelelim.

Demim söylediğim gibi burada Aya Yani Stüdyon — İmrahor camisi vardır.

İmrahor camisi (Aya Yani Stüdyon kilisesi): Bu mabet Bazilika şeklinde, yani damlı yapılmıştır.

Yapılış tarihinin 463 ve yaptıranın da Stüdyon adında bir asılzade olduğunu ve yapının Tahmitçi Yahya namına ithaf olunduğunu Halil Bf. kitaplarında yazıyorlar.

Bu yapı Ekemet papaslarına verilmişti; bunlar manastırda çile doldururlardı.

Yapı bir absitli, iki sıra direkli ve bir narteksli olarak yaptırılmış isede; bir sıra direği evvelce kaldırıldığı gibi; bina da şimdi, dört duvar ve direklerden, kapı yanındaki odacıktan ibarettir.

Sütunları ve başlıkları, bilhassa mozayıkları, kapı süsleri çok güzel isede damı, hasılı her şeyi yıkıntı haline gelmiştir. Beyazıt II, buradaki mukaddes eşyayı Cemi muhafaza eden Papaya hediye olarak göndermiştir.

Kiliseyi camiye çevirttiren Beyazıt II nin İmrahuru İlyas Beydir. Putkırınlar zamanında çok meşhur roller oynayan rahipler, bu Ekemet papaslarıdır.

Koca Mustafapaşaya doğru çıkalım; Burada Sünbül efendi veya Koca Mustafa Pş. camisi vardır. Bu mabet aslen Aya Andrea kilisesidir. Cami 8 inci asrın sonlarına doğru yaptırılmıştır. Beyazıt II nin sadrazamlarından Koca Mustafa Paşa tarafından camiye çevrilmiştir.

Yapı oldukça değişmiştir. Yalnız içinin şekli, haçları

kazınmış akant yapraklarile süslü iki direk başlığıle, yapılışının camiye uygun gelmemesile anlaşılır.

Dışarıdaki kitabeleri Mahmut II kazdırtmıştır. Bahçede türbelerle, bir de efsanesi olan zencirli ağaç vardır.

Minarelerde kandil yakmak adeti buradan çıkmıştır. Buradan ilerde, Silivrikapı vardır, Kapının hemen yanında, surun içindeki cami İbrahim paşa camisidir. Mimarı Sinan dır. Yapılış tarihi 958 (M. 1551) dedir. Vezir İbrahim paşa, Kanunî vezirlerindendir. Mezarı da buradadır. Minaresinin külahı yoktur. Bina bir kubbeli ve harapçadır.

Daha içerde ve askerî kapının ilerisinde son asrın eserlerinden Balâtekyesi camisi, sebil ve çeşmesile mektebi bulunmaktadır.

Altımermer (Exi Marmara) çukurbostanı;

7 nei tepenin üstünde yapılan bu açık sarnıcın derinliği fazla, yan duvarları çok kalındır. Şekli mustatil ve çok büyüktür.

Topkapı caddesinde 2 mühim yapı daha vardır. Biri Denizabdal = Aya Filipiyos, diğerine Manastır = Aya Romanos veya Aya Menondöra — mescitleri denilir.

Bunlar, bu civarda mahalle içinde kalmışlardır, Halk arasında bu ikinci Manastır mescidine Karabâli mescidi de denirmiş.

Bu mahalleden Topkapıya doğru yürüelim :

Topkapı camisi : Yaptıran Kara Ahmet Paşadır. Kanunî idam ettirdiğinden (969 H.) kardeşi Rüstem Paşa binayı tamamlattırmıştır. Mimarı Koca Sinandır. 979 H. —(1572 M.) yanında türbesi, çeşme, şadırvan, medrese, ilâh her şeyi

vardır. Cami yüksekce bir mahalde olduğu için Yenibahçeden de görülür.

Plânı mustatildir. Büyük kubbe etrafında ufak ve yarım kubbeler vardır. Tezyinatı ve çinileri çok güzeldir. Avlusu geniş ve etrafında odalar vardır. Buradan Yenibahçeye doğru ilerliyelim.

Fatih — Edirnekapı caddesinin dönemeç yaptığı yerin, cenup cihetindeki sarı renkli, 2 minareli basık ve biçimsiz cami, Hırkaîşerif camisidir.

Abdülmeccit, 1267 de yaptırtmıştır. Ruhsuz ve kıymetsiz bir camidir.

Biraz şarkında Mesih Ali Paşa camisi vardır. Asıl sahibi Mesih Mehmet paşa, kitabeye göre 994 — 1586 M. de inşa ettirmiştir. Bu sadrazamın mezarı avludadır.

Mabet çok harapdır. Binanın kıymeti fazladır. Çinileri, mihrap, minber, oyma ve tezyinatı, plânı çok güzeldir. Minare ve kubbesi yıkılmak tehlikesindedir. 16 ncı asrın bu kıymetli eserini muhafaza etmek lâzımdır. Yanındaki yapıları ve medreseyi Ali Paşa yaptırdığından camiye de bu nam verilmiştir ki; az kalsın bu yüzden büyük hatalara düşüyordum.

Biraz daha şarkta, Fenarî İsa camisine doğru çok mühim eserler vardır ki en meşhurları Balıpaşa camisi ve Hüsrev Paşa türbesidir. Evvelce, bu mahalle Hüsrev paşa çarşısı namı verilmişti.

Balıpaşa camisi: Bu gün kubbesiz ve yıkık mermer duvarlardan ibaret bir camidir.

Paşa, Beyazıt II nin damadı, Hüma hatunun kocası idi. Cami 910 da bitmiştir. Sinanın tezkeresinde yazılı

olan bu binayı Sinan, tamir etmiş olsa gerek. (Camilerimiz nam eserde Halil Beyefendi de bu kanaati besliyorlar.) Bu yapı bu gün dört duvardan ve önündeki sütunlardan ibaret bir taş yığındır. Pencereleleri, kapısı çok zarif nakışlıdır. Kubbenin oturduğu 12 köşeli tanbur çok büyük olduğundan kubbenin de büyük olduğu anlaşılır. Yıkık bir minaresi vardır.

Hüsrev paşa türbesi: Sekiz köşeli ve iki katlı penceresi olan binayı Sinan yapmıştır. Geniş ve zarif bir kubbesi vardır. Saçak tezyinatı, kapısı çok zariftir. Ne çare ki bu gün çok harap ve yangınlık içindedir. Kitabesindeki tarih 952 (1545 M.) dir. Süleyman I devri vezirlerinden idi. Padişaha darılarak intihar etmiştir.

Hadikada bu bahis üzerine, kaydedilmiş olan satırlar bir birini tutmuyor. Bu Hüsrev Paşa katledilmiş ve Murat IV zamanında Sadrazamlık yapmış değildir. Vefatı tarihi bize Kanunî devrini bildirmektedir.

Hüsrev paşa çarşısından geri dönerek Edirnekapıya kadar gidelim. Burada göreceğimiz koca ve ulu cami Mihrimah camisidir.

Cami, Süleyman I in emrile kızı için, Koca Sinana yaptırılmıştır. 1556 M.

Eskiden burada, Aya Kiryaki kilisesi vardı. Bu yapı yıktırılıp yerine bu cami yaptırılmıştır. Oyma işleri, binanın şekli ince ve sadedir. İki tarafında geniş pencereleli duvarlar olup, mabedin içi çok ışıklıdır. Bu yapı hemen hemen 6 ncı tepe üstünde sayılabilir. Kıymeti çok fazladır. Sinanın yapı şekillerinden birine, çok güzel bir nümunedir.

Aspar sarnıcı: İstanbulun en büyük, açık sarnıçlarının

dandır. Şekli mustatildir. Bu eser Edirnekapı caddesinin şimali şarkındaki (kenarda) çukurbostandır. Yaptıranlar Leon I devrindeki şehir ulularından Aspar kardeşlerdir. Mokyos sarnıcının da yaptıricıları bunlardır.

Sarnıcın aralıkları: 245 m. boy, 40 m. enlilik, 10 m. çukurluğundadır. Bu eserin heman yanında (mahalle içine doğru) çok ince, fakat birbirinin aynı olmayan başlıkları bulunan bir sarnıç daha vardırki, burada, eskiden olan mabetlerden birinin sarnıcı veya bodrumudur. Buna Karagümrük sarnıcı denir.

İçinde 28 direk ve 2, çok güzel başlık vardır.

Biraz daha ötede odalar camisi adı verilen eski Panaya kilisesinin yıkıntısı vardır. Yapının altında oda gibi bölmeler olduğundan, mabede Odalar camisi denilmiştir. bu civarda bir de ayazma varmış.

Şimdi caddeye dönelim :

Edirnekapı caddesinin şimal tarafında, fakat daha geride Nişancı (Yeni), Zincirlikuyu, Mehmetağa ve Drağman caddesine doğru mahalle içinde Kefeli, cami ve mescitleri vardır.

Şimdi sıra ile bunları tetkik edelim :

Nişancı Mehmet paşa camisi; Hırkaşerif camisinin tam karşı cihetindedir. Yüksek ve sağlam duvarlarile dik-kati çeker.

Bu camiye, Yeni Nişancı camisi denir. Çünkü yine, bu civarda Nişancı camisi denilen, daha eski bir mabet vardır.

Bu mabedi yaptıran Boyalı Mehmet Paşadır. Bina (997 H- 1588 M.) de tamamlanmıştır. Sonradan da tamir edil-

miştir. (1180-1766) Kubbesi yüksek ve kemerlere dayanmış olarak yapılmıştır.

Yan çıkıntıların ve mihrabın üstü, yarım kubbelele örtülmüştür. Yanında türbesi, medresesi ve Keskindede mezarlığı vardır.

Zincirlikuyu camisi : Biraz içerde mahalle arasındadır. Şeklen Piyale paşa camisine benzer. 2 sıra üzerine 3 er kubbeden 6 sağır kubbelidir ve içerden 2 ayağa bindirilmişlerdir. Hadikatülcevamideki kayıtlara göre bu mabedi de Atik Ali paşa yaptırmıştır. Bir minaresi vardır. Karagümrükte olduğundan bu nam da verilmiştir. Yanındaki medreseyi Semiz Ali paşa yaptırmıştır. Bu civarda bir de çift hamam vardır

Mehmetağa camisi de, bu civarda, Tavukçu Abdullah, ve Mehmetağa sokakları arasındadır. Kapısındaki kitabe bu binanın 993 de inşa edildiğini göstermektedir. Mehmet ağa, Kızlar ağası iken bu mabedi inşa ettirtmiştir. Burada hususî türbesinde yatar. Bina 5 yarım kubbe üzerine oturan büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Son cemaat mahalli 5 kubbelidir. Güzel bir binadır.

Drağman caddesinden, Kariye camisi tarafına yürürsek ufak ve garip minaresile ve eski şeklile Kefeli mescidi gözümüze ilişir. Üstü damlı olan bina, kilise olarak yapılmamış olsa gerekir. 9 — 10 uncu asırda inşa edilmiştir. Manoel, ve Mehmet II zamanında Kefeden nakledilen lâtinlere verildikten sonra Aya Nikola namı verilmiştir. Camiye tahvilinden sonra da Kefeli mescidi namı kalmış olan mabedin minberini Hekimoğlu Ali Paşa koydurmuştur. Yanında çok harap bir bina vardır ki, Hadikada Gazi Mahmut medresesi namı verilmektedir.

Bu civarda Buğdan sarayı (Drağman çeşmesine giden caddenin solunda bahçeler arasında, yıkık ve ufak bir manastırdır), daha ileride ve yüksekte (Fethiye camisine pek yakındır) Aya Yani Entrolo = Ahmet Pş. mescidi, Aya Yorgi (Patrikane kilisesi) gibi kıymetli ve mühim yapılar daha vardır. Sırayla hepsini yazalım :

Ahmet paşa mescidi :

Fethiye camisinin yakınındaki bu mabedin ne vakit inşa edildiği malûm değildir. Ufak bir abidedir.

Evvelce dört direkli olduğu şeklinden anlaşılıyor, Yüksek tanburlu bir kubbesi ve bir narteksi vardır.

Eski ismi Aya Yani Vaptisti-Entrolo'dur.

Mescide tahvil ettiren de Vezir Ahmet Paşadır.

3—4 senedenberi harap bir haldeymiş. Bu günkü hali çok perişandır. Yukarda ismi geçen Mehmet ağa camisi bir sokak aşırıdır. Bina Fethiye medrese arka sokağında 50 metre kadar ilerde, sağ sokaktadır. 2 sene evvelki tetkiklerimde yanlarındaki pencereleri açık iken bu gün toprakla zemini dolduğundan hariçten içerisi görülemiyor.

Aya Yani (Patrikane) kilisesi: Patrikanenin tarihi hakkında malûmat vermeden evvel geçirdiği istihaleden bahsetmek lâzımdır.

Fetihte Patrikane Havvariyun kilisesindeydi. Fatih, bu bina harap olduğundan Fethiye kilisesini (Pammakaristos) kullanmalarına müsaade etti.

Murat III zamanında cemaat arasında münazaa çıktığından bu bina da ellerinden alındı. Patrikane de en son bina olan Aya Yorgiye taşındı.

Bu kilise, müstemilâtı arasında hemen hemen belli olmaz. Yalnız yüksek külrenkli tanburiyla Haliçten görülür. Bina 1453 den sonra inşa edilmiş ve Aya Yorgiye ithaf edilmiştir. Bu kilisede dinî eşya da vardır. En mühimleri azapdidelerin cesetleri, mukaddes sütun, Patriğin tahtı ilâh ve bir de matem alameti olarak kapatılan kapı vardır ki, Patrik Greguvarın Yunan ihtilâlinde parmağı olduğunu anlayan Mahmut II tarafından bu kapıya astırıldığındandır.

Fethiye camisi: Çift ucu olan 5 inci tepenin, 2 ncisinde bulunan bu kilise, 3 parçadan ibarettir. 1 incisi, asıl yapı olup ortadadır. 13 üncü asırda Mari Komnen tarafından yaptırılmıştır.

Sağdaki ufak kilise de, 14 üncü asrın yapılarındandır. Kubbesi dilimli ve çok ince mozayıklarla süslenmiştir. 3 üncü kısım, mihrap olup türkler camiye çevirdiklerinde bu parçayı yapmışlardır. Camiye çevirme, Murat III zamanında olmuştur.

Yapının şekli, Bizans san'atının son devirlerini çok güzel gösterir. Sağdaki, ufak kilisenin dış duvarlarında, traz şeklinde, rumca bir kitabe vardır.

Vonos (Bonos) sarnıcı: Sultan Selim tepesinde yapılmıştır. Çok derin ve büyüktür. İçinde evler ve bir bostan vardır. Açık sarnıclardan en meşhurdur. Şarkındaki sokaktaki yapı da kapalı bir sarnıçtır.

Bu sarnıcın, 1 kapısı ve 3 penceresi vardır, İçerisi odun deposu halinde kullanılmaktadır.

Sütun başlıkları korentiyen üslubundadır. 28 sütunu vardır. Direklerin yüksekliği, kubbelerin yüksekliğinin yarısı kadardır.

Sultan Selim camisi : Süleyman I, babası Selim I için hassamimarı Acem İsaya emirle, bu camiye yaptırtmıştır. Plânı basittir. Yan kapılardan iki cihetteki dehlizlere, sonra caminin içine girilir.

Birer şerefeli iki minaresi vardır.

Caminin bahçesinde mermer bir lâhitle, yaprak işlemeli bir taş bulunmaktadır. Bunlar, eskiden burada bulunan yapılardan kalmıştır. Mabed de sade ve dört duvardan, büyük bir kubbeden teşekkül etmiştir denilebilir. Mihrap tarafında Yavuzun barkı (türbe) vardır.

Buradan aşağıya, Ayakapıya inelim.

Gül camisi : Sultan Selimden Ayakapıya doğru inilince yüksek duvarlarile bu yapı gürülür. Yapılışından kiliseden çevirme olduğu anlaşılır. Kilisenin tarihi, çok eski ve malûm değildir. (İlk defa bu mahalde tahtadan yapılan bina, sonra taştan yapılmış). Put kıranların dinî fırtınasında öldürülen, Teodosya adındaki bir kadın buraya gömüldüğünden, namı kalmıştır. (Caminin sağ tarafında duvara gömülü olan merdivenin üst katındaki mezar bu kadına aittir ve bir de kitabe vardır).

1453 den sonra, deniz işlerine ait bir depo olarak kullanılmış (Bahriye anbarı); Selim III devrinde camiye çevrilmiştir. Şekli tetkike şayandır. Bu yapının altı büyük bir bodrumdur.

Ayakapı (Aykapı) denilen kale kapısının hemen yanında görülen yıkıntının, duvarlarından ve absidinden, bir manastır temeli ve artığı olduğu anlaşılır,

Bu kısmın eserleri, burada biter. İstanbulun en son kalan kısmı, Belaharne ve Hebdömon mahallesi olduğundan ; artık onu da görebiliriz

HEBDÖMON ve BELAHARNE

Şimdi Belaharne ve Hebdömon kısmında araştırma yapmak için, Aspar sarnıcının (Edirnekapı caddesinde) köşesinden Balata doğru inen sokağa sapalım. Sol tarafta Kariye camisi, sarı badanalı duvarları ve hususî şeklile görünür.

Kariye camisi (Kora = Hora kilisesi) :

Bu kitabın sayfalarının azlığı sebebiyle, bu meşhur abide hakkında fazla malûmata girişmeyeceğim. Yalnız tarihçesinden ve mozayıklarından kısaca bahsedeceğim.

Hora = Kora = Köy veya sur harici demektir.

Jüstinyen tarafından Bazilika şeklinde yaptırılmış, Aleksi Komnen devrinde yıkıldığından, Mari Dokas tarafından tekrar, kubbeli olmak üzere tamir ettirilmiş, bir müddet sonra Andronikos (İhtiyar — 1282 - 1328) devrinde ; sarayda çok nüfuzlu ve âlim bir adam olan Teodor Metohidis, yapıyı genişleterek, süsletmiştir.

Mozayıkların bir kısmı ve Pareklesyondaki freskler, bu asrın çok nefis san'at eserleridir.

Mabette Teodarla, dostlarından Tornikesin mezarları vardır. Camiye çeviren Eski (Atik) Ali Pş. dir.

Mabedin yapısı, süsleri, mozayıkları, mermerleri, Bizans san'atının en kıymetli eseridir.

Yapı, üç defa, ilâvelerle genişletilerek tamir edildiğinden, en eski kısım, asıl tapılan, büyük kubbeli parçadır. Narteklerden içteki daha evvel ve diğeri, 14 üncü asırdadır. Pareklesyon da bu devrin verimlerini taşıdığından, (14 üncü asır freskleri) aynı zamanda yapılmıştır. İşte bu parçalar; Metohidin kiliseyi genişlettiği zaman yaptırttığı eklemelerdir.

Bu yapıdaki mozayıkların, bazı bilgiç (âlim) ve yazıncılar 12, diğeri 14 üncü asra ait olduğunu iddia etmekteyseler de, bir kısmı 12 inci, bir kısmı da 14 üncü asra ait olması düşüncesi daha üstündür.

Bizans san'atının sun'ilikten kurtulmuş mozayıkları; Fethiye camisinin küçük kubbesindekilerden sonra, bunlardır. Bu resimler tarihçe, san'atca çok kıymetlidir. Şimdi uzun söze girmeden; mozayık ve fresklerin isim ve manalarını yazayım.

Kariye camisi ve mozayıkları hakkında yazılmış olan en güzel kitaplardan bazıları şunlardır. Fazla öğrenmek isteyen bunlara bakabilir: (Kariye camisi: Mehmet Ziya B. — Etudes Byzantine: M. Chades Dichl).

Ben, burada, bu eserlerin kıymeti hakkında da birşey söylemeyeceğim; zaten buna ne araştırmalarım, ne de bilgim kâfi değildir. Yalnız, şunu da söyleyeyim ki; bu mozayıkların eşine hiç bir Roma, Bizans yapısında tesadüf etmedim.

Bu mozayıkların yerini göstermek için, yapıyı 1 inci 2 inci nartekler, mabedin içi diye üçe ayırmak icabeder.

Çok güzel fresklerin bulunduğu Pareklesyon da 4 üncü kısmı meydana getirir.

Fetihten sonra, resimlerin hepsi örtülmüşse de, şimdi, açılıp temizletirilmiştir.

1 inci, yani dış narteks (Son cemaat yeri.) Kapının sol tarafından itibaren:

Yusuf Neccarın, çocuğu olacağına bir Melek tarafından haberdar edilmesi — İsa hekimler arasında — (kubbeğe doğru kapı tarafındaki duvarda): Kudüse gidiş — Mısırdan Nasıriyeye dönüş — (kapının üstünde): Meryem ve İsa — (Sağ taraf): Elizabetin bir mağraya sığınması — Çocukların analarının çığıllıkları — Hz. İsa ve Samiriyeli kadın — Çocukların öldürülmesi — Hastanın iyileşmesi — (Minarenin kapısının üstü): Herodsun, çocukların öldürülmesi için emir vermesi — Hastanın iyi olması — (Pareklesyona girilecek kapının üstü ve devam): — Kötürümün iyi olması — Kral Herodsun, bakıcılara, İsanın nerede doğacağını sorması — Münecimlerin gelişi — İsanın doğuşu — (Kapının üstü): Hz. İsanın resmi — İsanın doğuşu (başka resim) — Beytüllahimde dua — (Kemer ve kubbeler, sağdan sola): 1 inci kubbe silik — Azizlerin resimleri — İsanın vaftiz edilmesi — Şeytanın aldatması — Kana eğlenceleri — Ekmeklerin çoğalması — Suyun şaraba dönüşü — Buğanın kurban edilmesi — Azizlerin resimleri (başka resim) — Diğeri belli değildir — (Pareklesyona girerken — koridordakiler): Mısıra kaçış — Münecimlerin dönüşü — Yıkık ve belli değildir.

2 nci narteks (Bu eserler dış koridordan farklıdır. Bu da, bu ikincilerin, 12 inci asrın verimlerinden olduğu şüphesini uyandırmaktadır):

(Soldan sağa, iki taraflı; tonos ve kubbeler hep birden): Rahibin adakları alması — Siliktir — Annanın duası — Meryemin gebe kalmasını Yusufun anlaması — Yu-

vakim çobanlar arasında — (kemerde): Yuvakimle An-
nanın raslaması — Hz. Meryemin doğuşu — (1 inci kul-
bede): İsanın ataları — Yusufun Meryemi götürmesi —
Kuyu başında — (Diğer kubbe): Meryemin takdisi — Baş-
rahibin yeşillenen değneğe bakıp Meryemi, Yusufu vermesi —
Meryemin ilk adımları — Meryemi isteyenler — Meryeme,
mabedin örtüsünü işlemek üzere verilen yünün kırmızı
bulunması — Meryem mabette — Meryemin melek tara-
fından beslenmesi — (kapının üstünde) Metohidin kiliseyi
İsaya sunması — ὁ κτήτωρ ὁ οὐθεῖς τοῦ γενικοῦ Θεόδωρος ὁ
Μετοχίτις cümlesi yazılıdır. — Aya Pavlos — (Kubbe)
Pontokrator — Meryemin terbiye edilmesi — (Etraf) İsanın
mucizeleri — (yan kapının üstünde): Cüzzamlının ve
kötürümün iyileşmesi.

Yapının içi (kapının üstü) :

Meryem ananın ölümü — Minberin sağında ve sol
tarafa kabartmaların teşkil ettiği çerçevelerin içinde iyice
belli olmayan mozayıklar vardır. (Başlar)

Bunlardan başka, kimbilir daha neler varsada, basit,
yan duvarlar ve kubbe badanalı olduğundan; bir şey
göremiyoruz.

Nartekslerdeki direk başlıkları güzeldir.

Pareklesyondaki freskler (Sağ, sol ve kubbe) :
Azizler.

Bu kısımda Tornikesin mezar kitabeleri vardır (2 tane).
Kitabede Hz. İsa ile melekler görülüyor.

Fresklerin isimleri (Sırayla sağdan itibaren) :

Silahlı Aziz — Havvariyun, mukaddes kitabı yazarken —
Aziz — Mesihin görünüşü — Melek — Şamdanlı adam —

Tabutlu adamlar — Cennet — 2 baş — İhtiyar Andronikos
ailesi — Cehennem — Ceza günü — Melek — İsanın res-
mi — Fetihte yapılan mihrap ve freskler (Mihrap tarafı,
sol) : İsa ve hizmetkârları — Meryem ve İsa — Harççı —
Cennetin kapısı — Azizler (Madalyon içinde) — İsa —
Yakubun merdiveni — Yanan otlar — (kubbe) Meryem
ve melekler — Azizler — Asker — Aya Etadiyüs —
Putperestler — Tornikesin mezar taşı (ayak) — Azizler —
Soldaki birinci oda, günah yıkama yeri yani vaftiz
dairesidir.

Fresk ve Mozayıkların renkleri çok güzel ve yapıış
tarzları çok san'atkâranedir.

Mabedin solundaki (İç nartekse kapısı olan yer) kapalı
yer, taşmezarları (lâhit) koymağa mahsus bodrumun yo-
ludur.

Bütün mozayık ve freskler İncile uygun olarak yapı-
lmıştır.

Buradan yukarı, surlara doğru çıkalım. Sura bitişik
Tekfur sarayına (Konstantin Porfirojenet sarayı) raslarız.
6 ncı tepenin üstünde, Konstantin Porfirojenetin istegile
yaptırılmıştır. Bizans sarayları arasında harabeleri ayakta
kalan bu yapıdır. 3 kattan ibarettir. Surun dışına da Port
Asomaton namında bir kapıyla açılır. Bu saray Bizans şeklini
ve tezyinatını çok güzel canlandırır.

Belaharne sarayı ve diğer yapılar :

Bugün bu sarayın temelleri ve izlerinden başka hiç bir
artık kalmamıştır. Sarayın bulunduğu yer, Eğrikapıdan
Ayyansaraya kadar devam ederdi. İlk temelleri Teodos II
attırılmış, Herakliyüs genişleterek etrafına duvar çektirmiştir.

Saray bir çok kısımlardan müteşekkildir. Kilisesi, ayazması çok meşhurdur.

Bu sarayın payanda (dayanma duvarları) ları bir taraftan Balat cihetine doğru, diğer taraftan surlara dayanır.

İvas (Ayvaz) Efendi camisinin ilerisinde görülen dik duvarlar ve bir merdivenimsi yol da bu payandalara aittir.

Bu saray; Bizansın orta ve son devirlerinde, çok fazla genişleyerek nam kazanmıştı. Yapılarının kiremitleri bile, altın yaldızla parlatılan saray, çok kıymet kazanmışken, 1203-1204 Lâtin akınında bir yıkıntı halini almıştı. Lâtinlerin askerleri üst katlarda yaldızlı sedirlerde uyur; yağlı çırallar ve odunlar islerini bir dil gibi altınlı tavanlara doğru salarken, alt katlarda mermer direklere bağlanmış atlar, gümüşlü sofra halkalarına asılmış otları yerlerken, bu koca sarayı yıkıp, çökertiyorlardı.

Türkler İstanbulu alınca bu kocaman saraydan yalnız yıkıntılar kaldığını gördüler.

Bu sarayın çok meşhur olan Meryemana kilisesi ve ayazmasının üstündeki yapı da yok olmuştu.

Yalnız, Ayvansarayda görülen kilise, sonradan yapılmış ayazma da içine alınmıştır.

Bu sarayın sınırı içindeki en mühim yapı, İvas (Ayvaz) efendi camisidir. Bu mabet, yıkık olduğundan kapalıdır.

Yaptıran, Rumelikadaskerliğinde bulunan ve 994 de ölen İvas Efendidir. Kıymeti o kadar fazla değildir.

Biraz aşağıda Aya Tekla (Toklu İbrahim dede mescidi) kilisesi, daha sağda sokak içinde Aya Marko (Atik Ali paşa camisi) kilisesi vardır.

Aya Tekla (Toklu mescidi) kilisesi: Ayvansaray duvarlarının hemen iç tarafında bulunan, sulu boya resimlerle kaplı bir duvara raslarız ki; işte bu duvar, yıkılan mescidin, yanındaki eve dayanan duvarlarıdır. Mabedin bir de mihrap duvarı kalmıştır. Freskoları, mahalle çocuklarının yaramazlığına kurban gitmiştir. Bunların tarihi kıymetleri o kadar fazla degilsede ne için bozulup gitmesine ses çıkarılmıyor. Evkaftan kirayla tuttuğunu iddia eden bir adam, bu tarihi abideye sahip çıkmaktadır. (Bu vak'alar çok ayıptır — Böyle eserlere sahip çıkanlar, kendilerinde bu hakkı nereden buluyorlar — Dikkatli gözleri böyle mes'elelere çekmek isterim). Bu eski yapının, yapılış tarihi bilinmiyor. Türkler zamanında mescide çevrilmiştir.

Aya Marko (Atik Ali paşa camisi) Bu da kiliseden çevirmedir. Bu mabedi, Eski Ali paşa camiye çevirtmiştir.

Şimdi 1 minareli ve 1 kubbeli olan caminin damının diğer kısımları düz ve kurşunludur. Dışarıdan kiliseden çevirme olduğu hemen anlaşılmasada içeriden belli olur. Planı haç şeklindedir.

Hebdömon ve Belaharnenin Haliç ve karaduvvarları.

Evvelki kısımda, Eski Ayakapısında kalmıştık. Buradan itibaren anlatmağa başlayalım:

Yeni Ayakapısı (Aykapısı) — Türkler tarafından yapılmıştır. Burada surlar yapılar arasında sıkışmış bir vaz'iyettedir. Bu kapıdan sonra Petrokapısı gelir.

Bu kısımdan itibaren, sur iki kattan meydana gelmiştir. İçteki ince ve bir tek duvardan ibarettir.

Tepeye doğru Patrikane yapılmıştır. Bu civardan itibaren de Bizans tarzında ki binalar göze çarpar.

Daha ileride ise, Fener ve Balat kapıları vardır. Bu iki kapı arasında, eskiden, Belaharnenin rıhtım ve limanı bulunmaktaydı.

Buradan itibaren, surlar oldukça sağlam ve kuleleri Eyup caddesine hemen hemen yanaşık olup, üstlerine yahudi ve rum evleri yapılmıştır.

Ayvansaraykapısı: Bu kapının türk yapısı olduğu iddia edilir. Bu adın, kapıya verilmesine sebep, yakınında bulunan imparator sarayı olsa gerek...

Surun içinde Aya Tekla kilisesinin duvarına karşı, yüksekte bazı odamsı girintiler görülürki (Em - Volos - Karyana) namı verilen bir yapının artıklarındandır.

Burada, duvarlar bir münferice zaviye çizerek, kara surile birleşirlerki, işte hemen burada Aiyos Nikolaos kulesi vardır.

Buradaki surların en son kapısı Eksloporta idi.

Kara duvarları, burada 2 koruyucu hattan meydana gelmiştir.

1 : İçeride Herakliyüs duvarları

2 : Dışta Leon V surları.

Bu iki duvar arası boş ve mezarlıktır. Yine bu aralıkta çatısı çökmüş bir türbeyle, bir ayazma bulunmaktadır. Bu ayazmaya Aya Vasilos ayazması denilir.

Herakliyüsün surundan, buraya girilen kapıya, Belaharne iç kapısı, Leon V duvarlarında açılmış, ve sonra örülmüş olan kapıya da Dış Belaharne kapısı denilir.

Surun dışından, bostanların içine ve iç tarafından Ayvaz Efendi camisinin önüne kadar gidersek, buradaki

İsak Angelos ve Anema kulelerini görürüz. Dış taraftan yalnız, Angelos kulesinin çıkıntısı, üstteki balkon konsolları ve Anema kulesinin dayanma duvarları göze çarpar.

Anema kulesi veya hapisanesi :

Bu kule Belaharne sarayının terasalarına dayanmak üzere yapılmıştır. Terasa, Anastas I zamanından kalma imiş. (M 491-518) (Elime geçen eski bir haritadaki yazılara göre) Yapının uzunluğu 60 metre, genişlik 10-13 metre arasındadır. Bunun önündeki kısım da, İsak Angelos kulesidir. Bu hapisane İsak kulesinden sonra yaptırılmıştır.

Hapisanenin bu adı almasına sebep Kandiye kiralının oğlu Mişel Anemanın, Aleksı Komnen tarafından buraya kapatırılmasındandır. Bu hapisane ilk önce Dr. Paspati ve sonra M. van Millingen tarafından bulunmuştur. Dr. Paspati Bizansın zamanımıza kadar, en iyi saklanmış yapısıdır der.

Bu yapı ve yanındaki kule oldukça sağlamdır. Ayvaz Efendi camisinin önündeki çöküntüden içine girilir. İçin çok karanlıktır.

İsak kulesi ise (M. 1185 — 1195) arasında yaptırılmıştır. Kulenin ortasındaki duvarlar daha eski bir kuleden arta kalmıştır.

Bu kulenin dayandığı, destek duvarlarının bazısı dik-katle, bazısı gelişi güzel taşlarla örülmüştür. İçeride döner bir merdiven vardır ki bununla Belaharne sarayına geçilir.

Anema kulesinden sonra Paleoloğ suru başlar. İlk kapı Kirolimni kapısıdır. 50 metre ileriden de Emanoel duvarlarını yaptırtmıştır. Burada en mühim kapı Eğrikapıdır.

Önündeki su terazisi, suları şehrin sarnıçlarına dağıtır.

Bu duvarların dönüm noktasını teşkil eden Kaligariya kulesi (yuvarlakca ve Tekfur sarayının karşı köşesinde) rum mezarlığının içinde kalmış olduğundan, içten surlarda araştırmalar yapmak lazımdır.

Bu kulenin yanındaki kapı da, Aya Kaliğanos (saint Callinique) adında olup ufakçadır.

Buradan itibaren de hendek başlar ve Tekfur sarayının kapısı olan Asomaton kapısına gelinir.

Bundan sonra surların dışındaki yapılar hakkında konuşacağız.

İSTANBUL SURU HARİCİNDEKİ ESERLER

Eyup ve civarı: Edirnekapısından sur haricine çıktık-
tan sonra Edirnekapı mezarlığı başlar. Bu mezarlıkta
ebedî uykularını sessizce uyuyan, pek çok mühim adam
vardır; fakat yosunlanmış taşlar, kırılmış ve silinmiş kita-
beler altında gün geçtikçe kaybolan, yalnız tarih sahifa-
larına adını armağan eden bu büyük ve eski atalarımızın
ruha hüznü veren yollarından geçerek Halicin kıyısına
doğru inerek; Eyubun mânevî güzelliğiyle karşılaşırız.
Surlardan itibaren bütün bu civar servilerle kaplanmıştır.
En meşhur kabristan, Tokmaktepe mezarlığıdır.

Eyup: şehirden ayrı, kendi halinde ve Avrupa kıt'a-
sında Asyanın tevekkül ve ruhaniyetini taşıyan bir köşe-
ciktir. Bu yerler müminlerin ebedî ve yuce köşesidir; hem
de tam manasile.

Bilmem, eski günlere yetişmeyen bizler, burasını
fevkalâde Asyaî görüyoruz; tıpkı Pierre Loti gibi. Şarkı,
İstanbulda gören Türk dostu Pierre Loti; Eyubu kendine-
ziyaret yeri kabul etmiş; daima, pek çok sevdiği me-
zarlıklar arasında, Halicin tabii renklerinin ve servilerinin
koyu yeşilliği altında, düşünceye dalmış, uzun uzun bu

tahayyüller ve manevî saadet içinde Türkiyayı, tam manasile sevmiştir.

Haliç, Eyubun tam önünde, amudî bir dirsek çevirir. Kâhtane ve Alibey derelerinin getirdiği topraklarla, ufak ufak adacıklar hasil olmuştur ki bunlara yılan adaları denir. (Sebebi, çok bataklık ve yılan yuvası olmasındandır).

Bu civardaki tepelerin manzaraları çok şirindir.

Eskidenberi, herkes ölüsünü ziyaret maksadile geldiğinden; cahiller buraları mukaddes addetmeğe başlamışlardı ve ulu bir yer diye huşû içinde ziyaret ederlerdi. Hatta Mehmet Reşat V bile bu mukaddes yuvadan kendisine bir yer ayırtmıştır.

Karşı sahilten ve vapurla gelirken Eyup Yeşil servillerin karanlık gölgelerile, külrengi taşlar ve akşam güneş batışında mor kubbelerden mürekkep; yorğun gönüllerin hazin sessizliği içinde bunalmış gibi görünür. Vapur iskelesinden başlayan cadde, bizi türbelerin bulunduğu tarafa götürür.

İlk evvel karşılaştığımız türbe, solda, köşede, renkli taşlarla süslenmiş; Sinanın eseri olan Ferhat paşa türbesidir. İçi haraptır. Güvercinlere sığınacak bir yer vazifesini görür. Şekli ve kapısı pencere tezyinatı çok güzeldir [Ziya beyin tetkikinde mezar ilâh, her şeyin tozlar, topraklar arasında yıkık bir halde olduğu görülmüştür. (İstanbul ve buğaziçi cilt 2)].

Sağ tarafta, Eyup Orta mektebinin yanındaki türbe, Mehmet Reşat türbesidir. Saltanatı zamanında yaptırtmıştır. Yanındaki orta mektep binası da Reşat tarafından yaptırtmış ve bir zaman Reşadiye ismini taşımıştır. Şimdi Eyup gençliğine bir okuma yuvası vazifesini görmektedir.

Daha ileride Sokullunun ve Siyaviş Paşanın türbeleri, diğer bir çok eser yaptırılmıştır. Pencereleri açık olanların içleri görülebilmektedir. Bu civarda Ebussuut Efendinin de mezarı olduğu söylenmektedir. Fakat her mezarlığa giremediğimden bulamadım. Yine bu civarda, Fikretin ve daha pek çok büyüğün kabirleri vardır.

Caddenin dönemecinde ki kapı; Eyup camisinin ve Ebaeyyubensarinin türbesinin avlu kapısıdır. Bu kapıdan içeri girersek, büyük çınar ağaçlarının gölgelendirdiği geniş bir avlunun içinde bulunuruz. Öyle bir avluki: musluklardan akan suların şırlıtısı; mütemadiyen öten güvercinlerin ahentar musikisi, oradaki baharat ve tesbihcilerin mütevekkilâne müşteri çağırması, işte hepsi birbirine karışarak Asyaî bir pazar veya şehir tipini canlandıran bir manzara. Bir de buna ezan ile leyleklerin şamatasını ilâve ederse niz Avrupalıların pek fazla hayran oldukları bir sahneyi canlandırmış oluruz.

Eba Eyyübülensarî — Halit'in türbesi ve cami tetkike değer çok mühim eserlerdendir.

Türbenin gerek içi ve gerek dışı çinilerle kaplıdır. Hariçteki çiniler, ağaçlar arasından sızan ziyaların altında çiğce görünür; tıpkı Topkapı sarayının harem dairesindeki gibi. Dahili çinilerin birbirlerine yapmış oldukları akisler ise onlara daha güzel renk ve ton verir.

Türbe, şimdi kapalıdır. Eskiden sanduka ortada ve yanında da, bir kuyu vardı.

İstanbulun fethi esnasında yapılan taharriyat üzerine Halid'in mezarı keşfolunmuş ve Fatih tarafından, türbe

inşa ettirilmiştir. [*] Caminin de ilk yapılışı bu devirlerde yani, (863 Hicrî — 1459 Milâdî) dedir. Sonraları türbe genişletildiği gibi, Selim III de 1215 — 1820 de camiye yeniden yaptırtmıştır. 2 şer şerefeli, iki minaresi vardır.

Kubbesi filayakları ve sütunlarla tutturulmuştur. Mihrap ise dışarı doğru çıkıktır.

Eski şekli hakkında Evliya Çelebi şöyle kaydetmektedir. (Sahifa 396 — cilt 1) «Bu cami Fatih Sultan Mehmet hanın binasıdır ki, sevabını Hazreti Eba Eyyuba hediye eylemiştir. Lebi deryada, Asitanei Ensarîde düz bir zeminde bina edilmiştir. Bir kubbelidir. Mihrap tarafında yarım kubbesi daha vardır. Lâkin o kadar yüksek değildir. Caminin içinde amut yoktur. Orta kubbe etrafında metin kemerler vardır. Mihrap ve minberi musanna değildir. Hünkâr mahfili sağ taraftadır.» Demek ki şimdiki şekline nazaran, çok ufak yapılmıştır. Tarih beyti şöyledir.

*Çün sekizyüz altmış üç salinde bu
Camiyi Sultan Mehmet yaptı nev*

[*] Hadikatül Cevamî kabrin keşfini şöyle kaydediyor. Sahifa 244 den: İstanbul fetholundukta şeyhi mumaileyh Ak Şemseddin hazretlerinin kuvveti kudsiye ve ünsiyelerile tayin eyledikleri mahal kabri şerifleri olmak üzere, sair tarihlerin de tayinlerine mutabık olduğu cihetten mahali mezbur hafrolunup iki kulaç miktarı amik yerde bir haceri muharrer zuhurile aşikâr olmuştur. Rivayet olduğuna göre haceri mezburda tahrir olunan (Haza Kabri Eba Eyyup) binaenalâ zalik derhal bir türbe şerife binasına şurû olunup hitamında bir camii şerif dahi ilâve — ilâh. Evliya çelebi sahifa 401 — cilt I e de müracaat.

Yine Eyupta, Cezerî Kasım paşa camisi bulunmakta olup bir kubbelidir. İnşası 921 (1515) dir. Çinilerinde de tarih vardır. (Recep 1138 — İznikli Mehmet oğlu Osman).

Eyupta bunlardan gayrı, daha bir çok türbe, cami ve mescit vardır. Bu camilerin dördü Sinan tarafından yapılmıştır. Eyupsultan medresesi, Sokullu medresesi de meşhur olan binalardan sayılmaktadır.

Eyup hamamı da, Fatih devrine ait imiş. Hamamın şekli çiftedir. Türbenin diğer sahile doğru olan kapısında da bir sebil vardır ki, tarih beytinden Ahmet I tarafından yapıldığı anlaşılır. (1022 H — 1614 M)

Eyubun her ciheti tetkike değer.

Kâhtane: Halicin nihayetinde, Kâhtane ve Alibey dereleri akmaktadır. İşte bu derelerden Kâhtane, ta Kanunî Süleyman devrindenberi Türklerin mesire ve eğlence yeridir. Bu güzel yer, çok meşhur vak'aları, Şehzadelerin düğünlerini, Lâle devrinin sefasını ve Mahmut I devrindeki soyguncuların yaptığı feci ziyanları, hep koynunda saklar. Evliya Çelebi, Murat IV devrinde de çok meşhur olan Kâhtane safasını, seyahatnamesinin 3 üncü cildinde kaydetmektedir. Peçevî de tarihinde, Süleyman Kanunînin oğullarının sünnet düğününün eğlencelerini burada yaptığını yazar.

Ahmet III, biraz sonra kaydedilecek olan, Karaağaç bahçesini çok severdi.

İbrahim Paşa, Padişahı Kâhtaneye çekmek maksadile, Saatabat kasrını yaptırtmağa başlamış ve derenin iki kıyısına da mermer bir rıhtım inşa ettirtmişti 1134.

İbrahim Paşa, Bu Kasra ve civarına bir mısra ile şu adı vermişti:

Mubarek ola Sultân Ahmet (III) e devletle « Saatabat »

Fakat, en mühim vak'alar Lâle devrindedir. 1132 senesi zilkâdesinde, Okmeydanında yapılan şehzade Süleyman, Mehmet, Beyazıt, Mustafanın düğünlerine, burada devam olunmuş ve Damat İbrahim paşa tarafından da kasırlar, çeşmeler bahçeler yaptırılmış; Fakat bu 13 senelik sefahatin (Fakat ince ve yüksek bir san'atın eserleri) verimleri 1143-1730 ihtilâliyle asilerin elinde harap olmuş, yalnız sonraları, bunlar Selim III ve Mahmut II tarafından yeniden yaptırılmış ve ya tamir ettirilmişlerdir. İşte bunlardan biri de Saatabat kasrı ve camisidir ki zamanımıza kalabilmişlerdir. En son tamirat, Mahmut II emrile yapılmıştır.

Eskiden, Nedimin şiirlerinin ilham kaynağı olan bu yerlerde; şimdi de gezilir ve halâ mesire yeridir.

Sur haricinde, Eyuba giden yol üzerindeki mahalleye, evvelce Çömlekçiler mahallesi denirmiş. Şimdi Defterdar, Yavedut ve Zalpaşa mahalleleri vardır. Burada dikkatimizi çekecek birkaç abide bulunmaktadır.

Zal Mahmut Paşa camisi : 958 H — 1551 M. de yaptırılmıştır. Sahibi Zal Mahmut Paşa, mimarı Sinandır.

Yapı, Yüksek olduğu için merdivenle çıkılır. Mahmut Paşanın ve zevcesi Şah sultanın türbeleri de buradadır. Medresesi, çeşmesi ve şadırvanı da vardır. Yine burada Şah sultanın Sinana yatırttığı bir camiyle Yavedut çeşmesi ve türbe bulunmaktadır. Burada Defterdar camisi de vardır. Sahibi, Defterdar Nazlı Mahmut Efendi ve tarihi 948 (1541) dir. Ufak bir camidir.

Buradan Edirnekapıya kadar geri dönelim.

Sur haricinde, Yedikuleye kadar devam eden bir yol

vardır ki, bu yolun sağ ciheti; şehrin her kapısı önünde, mezarlıklarla kaplıdır. Meselâ: Edirnekapı, Topkapı, Mevlevihanekapı, Silivrikapı mezarlıkları ilâh, büyük kabristanlardır. (Buradaki mezarlar ve kitabeler hakkında söz söylemeği faidesiz buluyorum. Çünkü Sadettin Nüzhet Beyin, «Meşahirin mezar taşları» namında hazırlanan eseri; bunlar hakkında malûmat verecektir. Zaten mezarları tetkik etmiyoruz. Yalnız bu civarda bazı mühim eserler vardır. Onları görelim:

Topkapı haricinde bulunan Takyeci camisi ufak, ahşap, kiremit damlı; fakat çinilerinden dolayı çok mühimdir. (1000 — 1591) de İbrahim Efendi namında bir zat yaptırmıştır. Mihrap çinileri çok nefistir. Ne çare ki çoğu çalınmıştır, İbrahim Efendi de yanında gömülmüştür.

Yenikapı haricinde de Merkezefendi camisi vardır ki Sinanın eserlerindedir.

Burada bir ayazma, bir de halvetane bulunmaktadır. Eskiden burası çok meşhurdu.

Balıklikapısı haricinde, Balıklı ayazma ve manastırı vardır ki; bir çok efsanelere sebep olmuştur. Rumlar her vakit bu ayazmayı ziyaret ederler.

Bakırköydeki Teodos sütunu: Teodos II tarafından, kardeşleri için diktirilmişti. Bu gün sahilde kumlara gömülmüş bir halde bulunmaktadır.

BEYOĞLU CİHETİ

Haliç kıyısı :

Eyubun karşı cihetinde Sütlüce vardır. Aşağı cihetlerine de Karaağaç denir. Eskiden burada Karaağaç yalısı denilen vezir sarayları varmış. Şimdi mezbaha bu mahalledir.

Sahilde, Defterdarın karşısında, Humbaracı kışlası ortasında bulunan penbe boyalı çift minareli bir cami vardır ki kışlanın hususî camisi idi.

Selim III ün validesi Mihrişah sultan tarafından yaptırılmıştır (1218 Hicri).

Buradan kasımpaşaya doğru, Mühendisane denilen bir mekteple müstemilâtı vardı.

Mühendisane bahçesinin dahilinde, meşhur âlim Hoca İshak efendi namına bir âbide dikilmiş; fakat bu binaları tetkik edemediğinden, bu abide de aranılmamıştır. Bu binalar şimdi askerîye aittir.

Daha sonra İstanbula kiremit yetiştiren imalataneleri olmakta iken, şimdi Yahudi mahalleleri bulunan Hasköy civarı gelir. Hasköyde bir ayazma bulunmakta ve Hummaya iyi geldiği inanması, Hristiyanlar arasında devam etmekteymiş. Eskiden, bu civarda saraylar ve bahçeler

bulunmaktaymış. Yukarıki tepeye, Okmeydanı denilir. Fetih esnasında Zağanos paşa fırkası ve havan topları burada bulunuyordu. Eskiden Ok müsabakaları yapılan bu yerde; birçok nişan taşları vardır. Ekseri nişan taşları ok atan padişahlara aittir. (Buna benzer diğer taşlar da, Topkapı sarayının hasbahçelerinde, saray dahilinde vardırki gülle atmakta usta olan sultanlar tarafından diktirilmişdir. Kitabeler adlı tetkiklerden).

Daha ileride Kasımpaşa ve tersane görünür.

Sahilde göze çarpan binalardan Eskidivanhane = şimdiki Deniz müzesi vardır. Bu yapı Abdülâziz tarafından, Granatadaki Elhamra sarayının ufak bir nümunesi olarak yaptırılmıştır. Sütun başlıkları ve üst üste oturan direkler dikkate şayandır. İçindeki eserler çok kıymetlidir. Denizci bayrakları, silahlar, gemi nümuneleri, eski gemilerden çıkarılmış kıymetli taht ve tezyinat çok mühimdir.

Müzenin deposundaki 12 meşhur kayık ve Kadırğa da çok mühimdir. Yakında müzeye nakledilecektir. (Kadırğa, Mehmet IV devrinden kalmadır. Türk ve arap tarzının, çok güzel bir nümunesidir. Teknenin kışındaki köşkün süsleri, içi fildişi, sedef, gümüş ve billurdan olup çok kıymetlidir. Uzunluğu 40 metre, genişliği 5,70, derinliği 2,40; tonu 14 dür. Her kürekte 3 kişiden 144 kürekçisi varmış. 1328 yılın da Sarayburnundaki kayıkaneden getirilmiştir. Ötekiler, sultanların gezinti kayıklarıdır. Boyaları hiç bozulmamıştır. Şimdi herkes bu kayıkları göremez). Kasımpaşa koyuna, aynı namda ki dere akar. Eski adı Sizondur. İlk tersane Fatih tarafından yaptırılmış ve sonra Kanunî zamanında Piyale, Kasım, Ferhat, Ayas paşalar, bir çok binalar yaptırarak Kasımpaşayı imar ettikleri gibi, tersane de büyütülmüştür. Divanhane,

buradaki hapisane ve mahzenler, tezgâhlar inşa olunmuştu. Kasımpaşa mezarlığı da meşhurdur. Kasımpaşa camisi ki ufak, fakat zarif bir camidir, Kasımpaşa tarafından yaptırılmıştır.

Piyale paşa camisi: Piyale paşa tarafından 1574 de yaptırılmıştır. Mimarının Sinan olduğu söylenir. (Tezkere tûlbûnyanda yoktur). Yapı müteaddit kubbelidir. Yazıları, çinileri, mihrabı güzeldir. Şekli, Bursa camileri gibidir. Bir set üzerine inşa olunmuştur. Şimdi harap bir haldedir. Sahibinin türbesi yanındadır. Önünde son camaat mahalinden kalma direkler vardır.

Aynalıkavak sarayı: Ahmet III tarafından yaptırılmıştır. Zamanımıza kalan saraylardan bir nümunedir. Aynalarla süslenmiş olduğu için bu nam verilmiştir.

Eski köprünün Beyoğlu cihetinin adı Azeppakıdır. Eskiden, Galata suru da buradan başlardı.

GALATA, BEYOĞLUNUN TARİHİ VE YAPILARI

Bizans tarihiyle çok sıkı alâkadar olan vak'aları, bize Bizans tarihinde oynadığı rolü pek güzel gösterir.

Bizansla beraber adı duyulan bu köye, ilk önce, incirlik manasına Skaiya (Sykai) ve ya Sykaena derlerdi. (Celâl Esat Beyden naklen — Eski Galata — Pierre Gylles de topografia, sah: 322 ve Skarlatos Bizantinyüs) Teodos devrinde, ufak bir sur içinde, bir kilise, tiyatro, değirmen ve 431 evden ibaret kasabamsı bir mahalmiş.

Jüstinyen, bu cihete bazı yapılar ve bahusus bir de saray inşa ettirdiğinden Jüstinyanapolis denilmiştir.

Bu cihette, büyük ağıl ve mandraların bulunduğunu eski eserlerle beraber, Evliya çelebi de kaydetmekte ve rumca gala kelimesinin sût manasına geldiği için Galatanın bu sebeple kullanılmış olduğu kanaatini besliyorlar.

Fakat Bizans tarihlerinin karşı sahildeki Lâtinlere galos namını verdiklerini nazarı itibara alırsak bu kelimenin en hakikate yakını bulmuş oluruz; çünkü Galatada Ceneviz ve Venedikliler otururlardı.

Bizanslıların bir kısmı ise Pera [Πέρα] yani geçit (Premadan tahvilen) veya karşı yaka derlerdi.

Türkler zamanında da yine Galata, yukarılara da Beyoğlu denildiği malûmumuzdur. Bu isimleri, Lâtinlere verilen müsaade de görüyoruz. Beyoğlu ismi ise Kanunî devrinden sonradır ve Galata suru dışına denirdi.

Bu isme sebep te; Süleyman I in en iyi dostlarından biri olan, o devrin siyasî işlerine parmağını sokan ve nihayet Macaristanda öldürülen Luici Gritti ye, Bey oğlu (çünkü Venedik beyi = düji Andrea Gritti nin oğlu idi) denildiğinden ve burada bir köşkü bulunmasındandı.

(Celâl Esat bey : Eski Galata ve binaları — sah 15. Feridun bey münşeatı : sah : 66 cilt : 1).

İstanbulun eserleri bahsinde Venedik, Piza, Amalfi, Ceneviz ve hatta araplara ait mahalle ve pazarlardan bahsedilmiş ; fakat ne şekilde bu mahallere sahip oldukları bu bahsa bırakıldığı için anlatılmamıştı. Bizans İmparatorluğunun yükselme devirlerinde, birer tüccar gibi gelen bu yabancılar, Bizansın her ihtilâlinden istifade ederek bir çok imtiyazlarla, her nevi san'at ve ticareti ellerine almışlar; hatta Bizanslı tacir ve gemicilerin işsiz kalmalarına sebep olmuşlardı.

Bütün bu hareketleri, tabii bizanslılar görmüyor değil-lerdi ; fakat onlara iktisaden esir olmuşlar, bir türlü kurtulamıyorlardı. Yalnız, istifade ettikleri fırsatlar da olmuyor değildi. Meselâ Venedikliler Ceneviz menfaati aleyhine imtiyazlar elde etseler, araları açılıp birbirlerini öldürmeğe kadar ileri gidiyorlar ; ikisini de cezalandırmak maksadile Bizanslılar da bunları şehirden atarak haklarından ve imtiyazlarından vazgeçiriyorlardı. Her ne olursa olsun birinden kurtulsalar, diğerleri yapışkan gibi Bizansın can damarlarını emmekte devam ediyorlardı.

Lâtinler 991 de Vasil II ve daha sonra Konstantin XI tarafından verilen imtiyazları takiben, İstanbul cihetindeki mahalle ve iskelelerini büyüttüler. İşte bu devirden sonra Pizalılar, Venedikliler ve Cenevizlilerin araları açıldı.

Bilhassa Komnen ailesi zamanında Venedikliler pek çok haklar kazandılar; Amalfi ve Pizalıların yerlerine yerleştiler. Ayasofyada da, bu lâtinlerin hususî yerleri olduğu tarihlerde kaydedilir

Forum Konstantin bahsında söylenen Balyüz = Elçi hanı, Venedik sefirinin ve Bizanstaki Venedik vekilinin sarayı idi. 1142 de Yani Komnen, Cenevizlilerin yardımlarından dolayı pek çok hak vermiştir.

1155 de bu mukaveleler yenilenip fazlaştırılmıştır. Bir müddet sonra, Pizalılarla Cenevizlilerin arası yine açıldığından, şehirden kovulmalarıyla neticelenen kanlı facialar oldu. 1170 de Cenevizlilere, 1171 de de, Pizalılara eski imtiyazların verilmesi mecburiyeti hasıl olduysada Aleksî II devrinde Bizanslılar, latinleri öldürerek göçe mecbur ettiler. Fakat Lâtinleri, İsak Angelosa yardımlarından dolayı, eski fermanlarını tekrar kabul ettirdiler. 1203 de Aleksî III ün tahta geçişi ve Aleksî Dokasin Almanya ya, daha sonra da Venediğe müracaatı üzerine 4 üncü haçlılar ordusu, Bizansı zabt ve İsakı tekrar tahta geçirdi.

Bu vak'alar halkı lâtin aleyhtarı yapmıştı. 1204 de çıkan isyan neticesinde lâtinler şehri yakıp, 57 sene süren Lâtin imparatorluğunu kurdular. İşte bu devirde, Venedikliler Galata suru dahilinde yerleşmişlerdir, çünkü hükümetin en mühim rüknü sayılıyorlardı. Tabii ötekilerin hakları Venediğin eline geçmişti.

1261 de Mihail Paleoloğ VIII, Şehri tekrar zabt ve

Paleoloğ hanedanını kurunca, bitaraf kalmaları hasebile Cenevizlilere bir çok imtiyazlar verdi ve diğerlerini de darıltmamak siyasetini takip etti. İşte bu şartların başlıcası, Galatanın Cenevizlilere verilmesidir.

Cenevizliler, Galataya sahip olmalarına rağmen sur inşa edemiyorlardı. 1296 da, Venedik donanmasının hücumu ve 1303deki Venedik harbi neticesinde, Galatanın sur ve hendekle çevrilmesine müsaade istedilerse de yalnız hendek yapmak hakkı verildi. Fakat Cenevizliler, fırsat bularak surları da inşa da kusur etmediler.

Yani Kantakozinos zamanında, Cenevizlilerle Bizanslıların arası açılınca, suru yapmak için acele eden Cenevizliler, alenen harbe hazırlandılarsada; Ceneviz hükûmetinin nasihatları üzerine sulha razı oldular.

Bir müddet sonra Bizanslılarla Venedikliler birleşerek Ceneviz gemilerini yakıp Galatayı muhasara ettilerse de, Orhan gazi; Venedik nüfuzunun Bizansa girmesine mani olmak üzere Cenevizlilerle birleştiğinden, Kartal sahillerine bir suvari müfrezesi gönderdi. Bizans, Cenevizlilerin arzularını kabule mecbur oldu.

1446 da ; Beyazıtın muhasarasından korkan Cenevizliler surlarını kuvvetlendirip, yine Türklerle gizli bir muahede yaptılar. 1452 de Fatih Rumelihisarını yaptırırken, Bizanslılar araya Cenevizlileri sokmak istedilerse de, muvaffak olamadılar. İstanbulun zaptı esnasında uslu oturmadıkları için Zağanos paşa mütemadiyen nezaret altında bulundurmıştu.

Böyle olduğu halde, mütemadiyen Bizanslılara yardım eden Cenevizliler; muahedeye riayet etmediklerinden, fetihten sonra surlarının bir kısmı yıkıldı. (Azepkapı ciheti)

Bazı şartlar altında yalnız dini bir cemiyet haline çevrilen bu topluluk kendilerine «Magnifica communita di Peyra » = Pera büyük topluluğu adını vermekte devam etmişlerdi. Arapların İspanyadan göçlerinden sonra, Galatanın bir çok yerlerinden kovulmuşlardır.

Şimdi, ticaret merkezi olan Galata ve Beyoğlunda, İstanbulun bütün ecnebileri, büyük topluluklar halinde olarak ikamet ederler.

ŞİMDİ, GALATANIN ESERLERİNİ TETKİK EDELİM :

Unkapanı köprüsünün bulunduğu mahallin Galata kısmına Eski Azepkapı denir. Köprünün sağ tarafında harap bir cami görülür. Altı mahzen olan bina, yüksektedir. Bu camiye Azepkapı « Mehmet Paşa » camisi denir.

Sokullu Mehmet Paşa tarafından 985 (1578) de Sinana yaptırılmıştır. Binanın şekli çok zarif ise de ne pencere çerçevesi kalmış, ne de toz ve toprak içinde kalan binaya bakan olmuştur. Minarenin sonradan yapıldığı bazı eserlerde kaydediliyorsa da ; Evliya Çelebi bu mahallin darlığından aşirtma, köprülü yapıldığını yazıyor.

Caminin pencere tezyinatı, kapı şekilleri ve bilhassa plânı dikkati çeker. Ne çareki çok harap bir haldedir. Karaköye giden caddeye saptığımızda, sağda Azepkapı çeşmesine tesadüf ederiz. Çeşme sebilli olup çok zariftir. Şekli, ortada altı köşeli bir sebil ve yanlarda eğri iki çeşme, arkada murabba şeklinde bir haznesi vardır. Damı yıkılan ve bir müddet evvel (geçen sene) temizlenen eser çok harap bir vaziyettedir.

Lâle devrinin meşhur biçimi, gülleri ve yaprak tezyinî nakışları çok güzeldir. Mahmut I zamanında valdesi tara-

findan yaptırılmıştır. Kitabe ve tarihi kirler içindedir. Mermerleri simsiyah bir renk almıştır.

Tarih şair Vehbinindir :

*Vehbiya tarihin işrap et ataşî ümmete
Gel sebili Valde Sultandan abı kevser iç*

Sebilin parmaklıkları sökülüştür. Böyle eserlerin muhafazası (bilhassa ait olduğu daire tarafından) lâzımdır.

25 metre kadar ötede Alaca çıkmazında, Galata surunun dış duvarlarının artıkları kalmıştır. Bu surlar kemerli olarak inşa edilmiştir. Caddenin karşı cihetinde de mahalleler arasında devam ederek, Yanıkkapıya (Horozlu kapı) kadar uzanır ve evler arasında kaybolur. Yanıkkapıya gitmeden, Alaca çıkmazı sokağının caddeye çıkan ağzında da şimdi yapısından eser kalmayan Çeşmemeydanıkapısı (Yanıkkapı da denir) olup, sur harap bir halde devam eder. Harup sokağının üstünde olan Yanıkkapı bir duvardan ibarettir. Üzerinde Ceneviz arması vardır. Buradan yukarı doğru çıkan Yolcuzade sokağına muvazi olarak sur devam eder. (Burada burçlar sağlamdır.)

Evvelce sur, şimdiki Şişane caddesini takiben Şişane karakolu meydanına kadar uzanır ve Büyük Hendek sokağından geçerek Galata kulesine dayanırdı. Bugün bunların eserine tesadüf edemiyoruz. (1864 de Belediye tarafından yıktırılmıştır). Şimdi eserlerine devam için Yemenciler caddesine kadar gelelim : Yemenciler caddesinde Haliç surunun mühim bir kısmı görülür ve Karaköye doğru uzanır. Surun bu kısmının kapıları sırayla şunlardır :

Azepakı, Sen Antonyo, Kürkcüler, Yağkapı, Eski Balıkpazarı kapılarıdır. Suru görmek için Yelkenciler, Yemeniciler ve Fermenciler caddesinden tetkik lâzımdır.

Surlar parça parça inşa edildiğinden, hepsinin ayrı bir tarihçesi vardır. Galata kalesi, tarih kısmında da bahsedildiği gibi ilk önce ufakken sonraları genişlemiş ve iç surları yıkılmadığından bölmeler teşkil etmiş. Bu sebeple, Evliya çelebide çok garip bir iddiaya bile tesadüf ediyoruz :

(İstanbul gibi üç kat amma derunu kal'ada üç kat bölme hisar duvarı vardır. Bunların herbiri birer «Ceneviz» kıralzadesinin hükmündeydi. Sahifa: 429 — cilt I Evliya çelebi seyyahatnamesi). Duvarların dış kısmının inşa tarihi takriben 1352 de, dahildekilerinin ise (1303 de ki müstahkem bina yapabilmek fermanı üzerine) 1303 de dir.

Galata surunun cenubu garp tarafının Karaköye kadar olan kısmından bahsettik. Şimal cihetinde de, Evliya çelebinin anlattığı Meyt veya Azep yenikapı, Tersanekapısı vardır. Fakat bu taraf surundan eser kalmamış olduğundan yeri tamamen malûm değildir.

Takriben, şişane sokağını takip ederek, yukarı çıkan (yukarda kaydedilmiştir — Yolcuzade sokağında devam eden surlar) surla birleştiği tahmin olunuyor. Surların önündeki hendekler de oldukça geniş ve suları tutabilmeleri için bölmeli idi. Bu hendeklerin bir kısmı cadde halindedir; meselâ: Büyükhendek caddesi, Küçükkulekapısı denilen mahale kadar hendekti.

Galata kulesinin şark cihetinde ki Lüleçiler hendek sokağı gibi.

Yani, Galata surları 2 müdafaa hattından ibaretti. 1 — Hendek ve duvarı (İç ve dış astar), 2 — Ya-

lınkat duvar (kulelerle kuvvetlendirilmiş idi). Evliya çelebi 205 kuleli ; duvarlarını onsekizbin mimar arşını olduğunu söylüyor.

Türkler zamanında ve bilhassa Murat IV devrinde, Bayram Paşa tarafından tamir edildiği, yine Evliya çelebide yazılıdır.

Galata surunun bu kısmı içinde, bir çok tarihî yapılar varsada en meşhurları yer sırasile şunlardır:

Arap camisi: Çeşme meydanı kapısından, Karaköye gelen caddeye açılan Hediye sokağından, Mahkeme sokağına saparken caminin kapısile karşılaşırız. Milâdi 718 de (H: 97) Müslime tarafından, Emevilerden Abdülmeliğin emrile yapılan İstanbul muhasarası esnasında yapıldığı en meşhur eserlerce yazılmış isede (Hadikatül cevami) Şimdiki binanın Dominiken katoliklerinden kalan eserlere tesadüf edildiği gibi mihrap ta Kâbeye (Mekke) doğru olduğundan, binanın, caminin temelleri üzerine yapıldığı ve yanına çan kulesinin yapıldığı anlaşılıyor — 1232.

Dominiken rahipleri bu kiliseye San Dominiko, sonraları Sen Pol demişlerdir. Zamanımıza kalan bina kısımları, bize kilisenin Romanogotik tarzında yapıldığını gösterir. Kanunî devrinde, Endülüs Arapları İstanbula gelerek Karaköyde yerleşince bu civarda bulunduğundan, bu Lâtin kilisesini zaptettiler. Mahmut I in annesi Saliha Sultan 1148 — 1735 de camiye tamir ettirdiyse de 1222 de yanan bina, tekrar inşa olundu. 1329 — 1913 te de tamirat ile şimdiki şekle girdi.

Bina, mustatil şekilde ve içi geniştir. Minareye mihrabın sağındaki kapıdan çıkılır. Üst katı da vardır. Bahçesindeki şadırvanı 1285 de Mahmut II nin kızı Adile sultan tarafından ilâve olunmuştur.

Dominikenlerden kalan kısımdan biri de, Çankulesi olup altında büyük bir geçit vardır. (Caminin bahçesine geçilir). Bu geçitin sol duvarında kabartmalar olduğu gibi kulenin pencerelerinin arasındaki sütunlar da dikkate değer. Binanın döşemesi tamir edilirken altından kitabeli taşlar, mozayikler çıkmış ve müzeye götürülmüştü. Dam kiremitle örtülmüştür. Cümlekapısı Hediye sokağına karşıdır. Caminin civarında pek çok eski binalar vardır. Bu binalar Bizans ve Ceneviz binalarını çok güzel temsil ederler.

Bilhassa Mahkeme sokağındaki evin — altı yağ deposudur — bodrumu çok kalın duvarlar ve müstahkem cumbaları vardır. Perşembepazarı sokağında da böyle birçok evler vardır. (Eski Galata; binalar hakkında oldukça malûmat veriyor).

Biraz ileride Yenicami sokağında (Karaköy — Tünel İstasyonunun yanındaki sokaklarda) Yenicami denilen ufak cami vardır ki, eskiden burada, San Fransisko kilisesi varken, yangınlardan dolayı 1696 M. de yanıp tekrar inşasına müsaade verilmediğinden, yerine Mustafa III ün annesi Ümmetullah sultan tarafından (H. 1109) da Valde camisi namile bir cami inşa olunmuştur. Bir minareli ve bir avlu içinde olup, ufak bir bina ise de; damı çökmüş, minaresinin üst kısmı yıkık, harap bir haldedir.

Sen Fransuva kilisesi de 1272 de Girolamo d'Ascoli tarafından yaptırılmıştı ve bir Lâtin kilisesiydi.

Buradan Medrese sokağı vasıtasile Galata kulesine doğru çıkalım. Tesadüf edeceğimiz yapılar şunlardır:

Voyvoda caddesinde, merdivenli yokuştan yukarı çıkarken, sol kolda sokak içinde Sen Jorj kilisesini görürüz.

Yanında, Avusturya Sen Jorj lisesi bulunan binanın tarihi çok eskidir. Protestan kilisesi olup Lâtinlere ait iken satın alınmış ve Beyoğlu yangınlarıyla bir kaç defa yandı-ğından, tekrar yapılmıştır. Kilisenin sokağının nihayetine Banka sokağı denir.

Burada 17 inci asırdan kalma Sen Piyer hanı vardır. Binanın şekli hemen göze çarpar. Üstünde 2 nci kat pencereleri arasında iki Fransız armasile daha üst kat duvarında bir kitabe vardır.

Kitabe şöyledir:

André Chenier
Naquit
Dans cette maison
Le
30 Octobre
1762

Tercümesi:

Andre Şenie 30 1 inci Teşrin 1762 de bu evde doğdu.

Şimdi, Perşembepazarı sokağından Kuledibi sokağına doğru tırmanalım. Sol kolda köşeyi dönerken gördüğümüz kapı Sen Piyer kilisesinin kapısıdır. Yanında San Pietra İtalyan kız ve St. Pierre Fransız erkek mektebi vardır. Sen Pol kilisesi ellerinden gittikten sonra, Dominiken rahipleri bu mahalde; Venedik asilzadelerinden Ancilo Zakaryanın yardımile istedikleri kiliseyi yaptılar. Bu şahıs, bu civardaki arazisini bunlara vakfetmiş ve kiliseye de Sen Piyer ve Pol denilmiştir.

Şimdi, yine katoliklerin elindedir. Kapısı üzerindeki kitabede Pietra ve Pol diye yazılmıştır. İlk defa 1660 da, sonra 1730 da yanan manastır ve kilise 1732 de tekrar

yapılmıştır. İçinde Ödiktirya Meryemi denilen bir resim de varmış. Kilise arka cihetten, Galatanın eski sur ve kulelerine dayanır. (Şair Ziya paşa caddesindeki Lâleli çeşme sokağından görülen duvar ve bilhassa kule çok sağlam bir haldedir. Bu kuleyi yanındaki eve bağlayıp içini oda haline çevirmişlerdir.)

Kapıdan girilince ufak bir de avlusu vardır.

Yokuştan yukarı çıkarken sol cihette bir çeşme görürüz; işte bu çeşme, Lâle devri tarzının zamanımıza kadar kalan eserlerindendir. İsmi Bereketzade çeşmesidir. Mahmut I devrinde, 1145 — 1732 tarihinde yapılmış, sonra 1260 da ve 15 sene evvel tamir edilmiştir. Tarih beyitleri şöyledir:

Su gibi ezberleyip Hafız okur tarihini

İç Muhammet aşkına mah çeşmeden abı lâl

1145 — 1732

Ben de bir dane dedi nazım Nazif tarihini

İç bu mat kevseri azmi cemal icra eden 1260—1844

Çeşmenin ayna kısmındaki süsler, Lâle devrinin Karakteristik şekillerindendir.

Kuledibi sokağından, yine yukarı çıkarsak yokuştan başında Galata kulesine tesadüf ederiz.

Kule, Bizans imparatorlarından Anastas I (Dikoros) tarafından ve yahut 1348 de, Bizanslıların, Cenevizlilerin aleyhine hareketleri üzerine inşa edilmeğe başlanıp 1349 da bitirilmiştir. (Celâl Esat Bey, 1349 senesinde yapının

bittiğini bir kitabe üzerinde okunduğunu kitabında yazıyorsa da, hangi kitabedir, bunu bulamadım).

1341 de inşa edilmeğe başlanan Galata surunun içeri doğru, bir dirsek yaptığı yerde bulunuyordu. Önünde halâ temelleri belli olan müdafaa duvarı ve hendek te bulunuyordu.

Fatih Cenevizlilerden Galatayı zaptettikten sonra üstten 10 arşın kadar yıktırttıysa da, Murat III zamanında rasat için kullanılırken, Hoca Saadettin efendinin rasat ve yıldız falının felâket vereceği iddiası üzerine, menedilmiş; Selim III, Mahmut II zamanında müteaddit defalar yanmış ve külâhı yeniden yaptırılarak (Melling de resmi de vardır) yangın kulesi olarak kullanılmış; külâh tekrar yanınca şimdiki şekilde tamir edilmiştir. Şekli üstüvane ve yüksekliği 50 metre kadardır. Büyük sahanlığa kadar duvar içinde dönerek çıkan bir taş merdiveni vardır. Yukarı kısmı tahta basamaklıdır. Kapısında Mahmut II nin kitabesi vardır.

Tarih beyti: H: 1248 — M: 1832

Seza pertevi gevherle tezyin olunsa senki tarihi

Bu kule pek metin oldu, pek alâ yaptı Mahmut han,

Galata kulesinin yanındaki yüksek kaldırıma bitişik, iç bölmelerden bir dıvar bulunmaktaydı.; bugüne hiç bir artığı kalmamıştır.

Sur buradan, Humbaracı yokuşunun aşağı kısmına kadar uzanır; oradan Topaneye doğru inerdi. Bugün, bu surun yalnız ufak bir kısmına tesadüf ediyoruz (Biraz sonra bahsedilecektir.)

Karaköyden Topaneye giden sur da bu haldedir.

Şimdi Karaköyden, itibaren duvarın bu sınırı içinde olan yapıları ve surların kalan kısımlarında araştırma yapalım. Bebek tramvayının geçtiği Galata - Topane caddesinin deniz tarafını görelim:

Karaköy meydanında, Havyar hanının yerinde, eskiden St. Mihael kilisesi olduğunu iddia eden yazıcılara raslarsakta bunun ne kadar doğru olduğu malûm değildir.

Bu kilise yıkıldıktan sonra buraya gemiciler meclisi, veya tiyatro olmak üzere, büyük bir yapı yapılmış.

Yalnız Mumhane caddesine sapınca, genişçe bir çıkmaz sokağın dibinde gördüğümüz ilk yapı, Yeraltı camisidir.

Yeraltı camisi: İlk defa yapılan ve Bizanslılara ait olan Galata kalesinin bir parçası, veya bodrumu olduğu zannedilmektedir. (Eski Galata namındaki eserinde, Celâl Esat B. Sarnıç da olması ihtimalini yazıyorsa da bir sarnıca, arapların, büyüklerinin ölülerini gömeceklerini hiç zannetmiyorum. Olsa olsa, bir bodrum ve ya mahzen olabilir.)

Hadikatülcevamide, Evliya çelebide kurşunlu mahzen den bahsedildiğine göre, bu mahallin bu mahzen olması en kuvvetli bir düşüncedir.

Yerin altında (Bir cihetten merdivenle inildiği için; fakat deniz ciheti caddeyle aynı yükseklikte olup, içi aydınlık olmak üzere, pencereler açılmıştır.) ve karanlık olduğu için bu ad verilmiştir. Ufak kubbeler ve bunları tutan kalın ayaklar, insana bir bodrum hissini verir.

İçinde, İstanbulu muhasaraya gelip, 7 sene zarfında ölen arap büyüklerinin mezarları vardır ki 1160 - 1721 de Mahmut I devrinde vezir Mustafa paşanın araştırmaları neticesinde tamir ve camiye çevrilmiştir. Deniz tarafındaki kapısının üstünde Mahmut I in kitabesi vardır.

Dedim bir mısraı azzile Abd ana tarih

Bu ziba camiye sultan Mahmut eyledi tamir. 1160

Kapının sağ tarafında da, surun ufak bir duvarı kalmıştır ki Kemankeş Mustafa paşa camisi avlusuna kadar devam eder. Bu cami, caddenin yanındaki Gümrük sokağındadır. Kapısının yanında da Lâle devri ruhunu taşıyan kuru bir çeşme vardır.

Cami, ufak ve o kadar kıymetli değildir. Avlunun solundaki taş merdivenden, üst kattaki camiye çıkılır. Murat IV zamanında, Kemankeş Mustafa paşa tarafından yaptırılmıştır. Eskiden yerinde bir kilise varmış.

İşte bu mahalde, demin adı geçen Galata kalesi vardı. Kale Yalılıköşkü kapısı civarında olan Evyeni kulesinden Galataya çekilen zincirin bağlandığı müstahkem bir mevki idi.

Halicı kapatmak üzere gerilen zincirin bağlandığı yer olduğu için, 3 — 5 inci asırda inşa edilmiş olmalıdır. Bu kale Bizans muhafızları tarafından korunurken; 1352 den sonra, Cenevizlilerin eline geçerek sura bağlanmıştır.

Sur, buradan sonra bir de Mumhane - Topane caddesinin ilk köşesinde, bir binanın arka duvarını teşkil ettiğinden kalmıştır. Bundan sonra, sahil kısmında sura hiç raslanamaz. Mumhane caddesinden Topaneye giderken, sol kolda Aya Nikola ve Panaya rum kiliselerine tesadüf ederiz. Caddenin rıhtım kısmında artık dikkati çekecek bir yapıya rasgelemeyiz. (Topane ve civarı, sur harici olduğu için sona yazılacaktır).

Deniz tarafındaki surun kapıları, Karaköyden itibaren

şunlardı: Kiyara kapısı, Kurşunlumahzen kapısı, Yeni kapı, Mumhane kapısı, Eğri kapı, Kireçane kapısı..

Topane cihetindeki kapı da Bombardi (Topane kapısı eskiden bu civarda büyük toprak vardı.) kapısıydı.

Kara surunda şark cihetindeki Küçük kule kapısından başka, kapıya tesadüf edilemezdi. (Kapıları korumak zor olduğundan ve alış veriş işlerinde, deniz ağzları kullanıldığından ihtiyaç hissedilmemiş ve yalnız Galata kulesinin iki cihetindeki ufak kapılardan istifade edilmişti.

Galata surunun Topane cihetinde bazı artıkları kaldığını yukarıda söylemiştim. Bu duvar ve burclar, Hisaryanı sokağında sağ cihettedir. Bu sokaktan duvarın iç tarafı, yanındaki sokaktan da, (Bir garajın yanındadır) burcun, yani kulenin alt kısmı görülür; fakat dikkatle tetkik edilmelidir.

Topane caddesinin iç kısmını, kalenin hudutlarını gördüğümüzden artık tetkik edebiliriz.

Topane caddesinin üzerinde, Aya Nikola ve Panaya kiliselerinin tam karşısında; Sen Greguvar, Sen Jan, Sen Krist rum kiliseleri vardır.

Ayakrist bir taraftan Arapoğlan, diğer cihetten Kemeraltı ve Hamarat sokaklar ile çevrilmiştir. Ufak bir kilise olup kapısı Arapoğlan ve Kemeraltı sokaklarındadır. Yanındaki sokakta Sen Jan kilisesi olup bu da ortodoks kilisesidir.

Arka bahçesindeki döşeme taşlarının altı mezarlarla örtülüdür.

Bu mezarların kapı cihetindekilerinin çoğu 1800-1880 seneleri arasındaki kabirlerdir. Bu da rum kilisesidir. Yanındaki sokakta da Sen Geguvar ermeni kilisesi vardır. Bu kilisenin ilk yapısı 1436 da bir tüccardan satın alınmıştı. sonra Galata yangınında yanarak 1733 de Kudüs patrik

Greguvar (Karikor) zamanında yeniden yapılmıştır.

Şimdi kemeraltı sokağındaki vapıları araştıralım:

Buradaki en mühim ve Galatanın en eski binalarından olan Sen Benova (Saint Benois) ve biraz ötede Sen Soven kiliseleri vardır.

St. Benova: Bir taraftan Kemeraltı sokağı ve Revai yokuşu ile diğer cihetten, Lüleciler Hendek sokağı ile çevrilmiş mektep, manastır ve kiliseden ibaret, büyük binalardan müteşekkildir. Kapı bilhassa dikkate değer. Yanları direkli, üstü kemerli ve nakışlıdır. Gotik üslubundadır.

Bu kapıdan ufak bir bahçeye ve oradan merdivenle manastıra girilir. kilisenin absidinin üstünde 3 kubbe vardır.

Çan kulesi, şato burclarına benzer ve Galatanın en eski yapısıdır. Binanın ilk yapısı, çok eski ise de (kule ile beraber bir kaç defa yanarak tekrar yapılmıştır) bina uzunca ve üstü camlıdır (Lüleciler Hendegi sokağından bakılırsa bina çukurda kaldığından camlı kısmı görülür). Dahilinde bir çok meşhur adamlar yatmaktadır ve kitabeler vardır. Lüleciler caddesinde, Revai sokağına girerken ahşap evler arasında bir kule artığı görülür. Kulenin şekli yarım dairedir.

Bir binaya raptedilmişken şimdi, cadde tarafındaki pencereler ile belli olmaktadır. Kule 1404 de yapılmıştır.

Sur harici, Beyoğlu, Beşiktaş ve Buğaz kısmı

Beyoğlunun tarihçesini, Galatayı anlatırken söylemiştim. Bu kısım, surun dışında olduğundan bütün yapıları 1453 den, yani fetihten sonradır. Mühim eserlere de pek fazla tesadüf edilemez.

Bu eserlerin ekseri hiristiyen kiliseleri, Mevlevihane, Galatasaray gibi yapılarıdır.

Sur dışındaki kiliselerden en meşhurları:

Sen Mari Drapris, Ter sent, Sent Antuvan ilâh.

Lüleci Hendeği sokağının yukarı tarafında, yokuş üzerindeki büyük kilise, İngilizlere ait ve Kırım muharebesi hatırası olmak üzere, İsaye ithafen yapılmıştır. Kapısı Serdariekrem sokağındadır. Sol tarafta yüksek bir kulesi vardır. Bina, Topaneden bile görülür. Humbaracı yokuşile Tünelden aşağı inilir.

Tünel caddesinde Santa Marya Drapris kilisesi olup çukurdadır. Kapısının üstünde bir fresko vardır. Bina 1769 senesinde, son şekilde yaptırılmıştır.

Tünel meydanında, Yüksekaldırım Sokağının başında, Galata mevlevihanesi vardır. Eskiden İstanbulun en büyük mevlevî tekkesi idi. Kapısından girilince, ilk önce muvakitanesi, sonra türbesi vardır. Türbenin yanındaki hazirede meşhur şeyhler ve arka mezarlıkta da müritler yatar.

Humbaracı Ahmet paşanın mezarı da, buradadır. Büyük bir avlusu ve şadırvanı olan tekkenin diğer kısımları ahşaptır. Kapısının sağ cihetindeki oda karakoldur. Kütüphanesi, evvelce çok meşhurmuş.

Kapısının üstündeki kitabe:

Beyti tarihin Lebip etti beyan

Binikiyüzellide Mahmut han

1250 H — 1834 M.

Tünel caddesinden Galatasaraya doğru ilerleyelim. Sağ kolda kırmızı tuğladan yapılmış, büyük bir avlu ortasında tesadüf edeceğimiz kilise, Sent Antuvan kilisesidir.

Avlu kapısının iki tarafında, kiliseye ait binalar bulunmaktadır. İstanbulun en büyük Katolik kilisesidir.

Kilise 1725 de ahşap olarak yapılmış, sonraları yanmış ve en nihayet son şekli almıştır. Kiliseyi inşa edenler Fransisken papaslarıdır. Kilisenin cümle kapısının yanında da kapılar vardır. Bu kapıların üzerinde yaldızlı kitabeler ve tarihler bulunmaktadır.

Buradan biraz geri dönelim ve Nuruziya sokağına (Polonya sokağı) sapalım. Yokuş aşağı inerken, sağda Polonya çıkamazında, kemerli, demir kapı ve pencerele bir yapı vardır. M. Mamboury bu binaya Polonya sefaretini diyor. Üzerindeki kitabe kısmen bozulmuştur.

LUCAS CHIRICO
EXCELLENTISS REIPVB [LICA]
CONSUL
MAGNAEQVE BRITANNIAE
PRIMARIVS INTERPRES
AFVND EXTRVXIT AD MDCCXX = 1720

Bu yapı, Polonya sefaretini olmayıp İngiliz Konsolosluğunun Babıâlideki tercümanlarından LUCAS CHIRICO nun evidir. (Kitabeye göre).

Alt tarafta, Fransız sefaretini bahçesinde bulunan Sen Lui dö Franse (St. Louis de Français) kilisesinin tarihi de eskidir; fakat 1788 de son şekilde inşa olunmuştur. Dahil ve bahçesinde millî ve dinî ayinler yapılır.

Galatasaraya geldiğimizde buradaki Lise ile karşıla-

şırız. Mektep Abdülâziz zamanında yapılmıştır. Fakat ismi ve mahalli çok eski bir tarihe maliktir.

Ata Beyin Enderun tarihinde kaydettiğine göre, Beyazıt II devrinde buraya bir mektep, cami ve hamam yaptırılmış, sonraları saraya çevrilmiş, daha sonra da medrese olarak kullanılmış ve Enderun mektebinin bir kısmı burada bulunmuş; en nihayet 1235 de Mahmut II, buraya, yeniden bir saray yaptırmıştır.

Bu mahalle, Galatanın üstünde olduğu için ve Türkler buraya kadar (eskiden), Galata dediklerinden Galata Sarayı namı verilmiş; muhafızların başına da Galatasaray ağası denilmiştir.

İstiklâl caddesinde ve civarında tarihî eserlere tesadüf edemeyiz.

Taksim ve civarı: Burası, eskiden bağ ve bahçelik iken Kanunî Süleyman I devrinde, Luici Giritti buraya bir köşk yaptırmıştı. Hatta Maktul (Makbul) İbrahim Paşa sırlarını bilen bu zatın evine her zaman gelirmiş ve Kanunî de, buraya siyasî ziyafetler yapılarak çağırılmış. Ayaspaşa cihetinde de, Murat III emrile Tukittin isminde bir müneccim rasat kuyusu açarak 12 sene kadar çalışmış.

Şimdi, Taksim meydanında Cumhuriyet abidasi vardır.

3 sene evvel dikilen bu abide Türkün ölmez kuvvet ve dehasının sembollerini taşımak üzere yaptırılmıştı. Fakat Türkün inkılâp ve sönmez mefkûresini yaşatabilmek için onu duymak ve bunun için de, Türk olmak icap ederdi. İsimleri, tarihlere altın harflerle geçecek, ebediyen kalbimizden çıkmayacak olan dehaler ve mefkûrelere, bu abide münasip olmadığı gibi, çok kuvvetsiz ve azdır.

Bu abideden sonra Taksim kışlası ve en nihayet Harbiye

mektebi gelir. Taksim kışlası 11 Nisan inkılâbında Hareket ordusuna karşı dayanmış ve tahrip edilmişti.

Şişliye doğru yürüelim. Halâskâr Gazi caddesinde inkılâp müzesine tesadüf ederiz.

Osmanlı devletinin kara günlerinde, Türkün canlanmasının, inkılâbın düşünüldüğü evdir. 1919 da Gazi Hazretleri bu evde ikamet buyurmuşlar ve inkılâbın ilk fikirlerini burada hazırlamışlardır.

Kitabesi:

GAZİ MUSTAFA KEMAL

VATANIN KURTULUŞUNU

1919 SENESİNDE BU EVDE HAZIRLADI

Binaya İnkılâp Müzesi namı verilmiştir. İnkılâbımıza ait bütün vesikaların ve eserlerin buraya toplanıp, herkese gösterilmesini, inkılâp için yazı yazacak muharrirlere kaynak teşkil edecek olan eserlerinin burada, bir araya getirilmesini gençlik namına dilerim.

Pangaltı Ermeni kilisesi de eski binalardandır. İçi çok süslü ve geniştir.

Buradan geri dönüp Tapaneye gelelim:

Topanede Kılıç Ali Paşa camisi: 988 h: 1581 milâdide, yani Sinanın son devirlerinde inşa ettiği eserlerdendir. Yanında Kılıç Ali Paşanın türbesi de vardır. Binanın şekli zarif ve ruha yakındır. Halbuki biraz ötede clup ta sırasında söyleyeceğimiz Nusretiye camisi inhitat devrinin mahsulü olduğunu, bu küçük, fakat ölmez eserleri yaratan Sinanın yapısının yanında ne çabuk gösteriyor. Birindeki ulviyet ve gurur, diğerkindeki tezyinî nakışlar

ve hoppalık mukayese kabul etmez. İşte Osmanlı Türk san'atının yükseliş ve inkırazına birer nümune.

Tarih beyti :

*Hatıfı kudsi görüp Ulvi dedi tarihini
Ehli imana ibadetgâh olsun bu makam*

988 H.

Topane çeşmesi: İlk önce Lâle devrinde inşa olunmuş ve sonraları tamir görmüştür. Osmanlı tarihinde çok mühim bir devir olan Lâle devri, bir kerre daha Şarkı canlandırmağa; Şarkvari (Avrupa üslubunu da karıştırmak) eski san'atı takliden yapılan eserlerle başlayıp, Ahmet III devrinin Fransız siyasetile; yerini tamamen Avrupaî Barok va Ampir tarzlarına bıraktığını her tarafta (1730 — 1808 — 1850) eserlerde görebiliyoruz.

Çeşme, murabba şeklinde ve her cihetinde yalıkları ve aynaları çok güzel muhafaza edilmiştir.

Tezminatı, Lâle devrinin eseri olduğunu ilk bakışta gösterir. Her cihetinde traz şeklinde yazılar ve kitabeler vardır. Şekilleri lâle, gül, meyva ve servi ağacıdır. Lâle devrinin zikrolunan eserlerle berber zamanımıza kadar kalan mühim yapılarındandır. Melling'in zamanında (yani Selim III devri) kubbeli iken Mahmut II devrinde, şimdiki şeklini almıştır.

Nusretiye camisi : Mahmut II zamanında 1241 — 1826 da yaptırılmıştır. Barok tarzının en ruhsuz yapılarındandır.

Mihrap bile türk san'atından çok uzak, bir kilise absidini andırır. 2 minaresi ve 4 şerefesi vardır. Kubbenin dışı ve binanın köşeleri cansız şekillerle süslenmiştir. Bu Barok tarzı Fransız Barokuna da temamilen benzemez. Vel-

hasıl karmakarışık olmuş bir ruhun eserleridir. Kimbilir mimarları da kimdir?

Biraz ileride ve tepede Cihangir camisi vardır.

Cihangir camisinin şimdiki şekli ; Barok üslubundadır. İlk defa Kanuninin emrile Sinana yaptırılmış ve sonraları bir çok değişikliklere uğramıştır. Evliya Çelebi ilk yapıası hakkında gayet güzel malûmat vermektedir — sahifa: 442 — Bir minaresi vardır. Şeklen Nusretiye ve Dolmabahçe camilerine benzer. Bir kubbesi olup, şekli 4 köşedir.

Yokuşun aşağısında odun depoları arasına sıkışmış bir halde olan Fındıklı camisi vardır. Kubbesinin kurşunları kopmuş, harap bir haldedir.

1 Minaresi ve önünde sebili vardır. Mabet deniz kenarındadır.

Ali paşa çeşmesi: Tarih beyitleriyle süslenmiş olan bu çeşme, murabba şeklindedir. İki cihette tezminatı vardır. Mermerden olup ortasında büyük bir su deposu bulunmaktadır.

Birinci cephede, on tane yalnız 1125 senesi için yazılmış tarih mısraı vardır. Diğer cephede ki kitabe :

Yazılma takına şeyeste vakıfa tarih

Yerinde oldu bina çeşme Ali paşa 1125

Yine Fındıklıda, eski sultan saray ve köşklere başlar. Şimdi güzel san'atlar akademisi olan eski Meclisi meb'usan binası ve bazı ufak tefek yapılar vardır.

Dolmabahçe sarayı, camisi ve hasahırlar:

Binanın ve müstemilâtının yeri, Ahmet I devrine kadar

denizden ibaretken doldurularak kasrlar inşa edilmiş ve bu saraylar, Beşiktaş saraylarına kadar uzanmış, Ahmet III ve Selim III tarafından, bilhassa Mellinge Avrupa, ampir tarzında yaptırılan köşkler, hamamlar ve bahçeler çok meşhurdu. En nihayet Selim III ün kızkardeşiyle seviştiği için Avrupaya kaçan Melling, yapılan bazı yapıları bitirmeden yarıda bırakmıştı. Mahmut II de bu sarayda kısmen yaşamıştır. Bu sarayı, Balyan ustaya ampir tarzında olarak, şimdiki şekle inşa ettiren Abdülmecittir 1853. Binanın orta kısmında büyük bir salon ve etrafında daireler bulunmaktadır. Resim galerisinde çok kıymetli tablolar varmış. Binanın şekli çok karışıktır. Tavanları, duvarları fransız nakkaşları tarafından işlenmiştir.

Bütün son padişahlar (Abdülhamitten gayri) son devre kadar burada yaşamışlardır. Harf ve dil inkılapları burada hazırlanmıştır.

Cami de bu devre aittir ve dış şekle Cihangir camisine benzer. 2 minaresi vardır. Ufak bir camidir.

Caddenin öbür cihetinde hasahırlar vardır. Bunlar da o devrin mahsullerindedir. Buradaki parkta, bir de saat kulesi göze çarpar

Tramvay caddesini takiben ilerlersek Beşiktaş tramvay durak yerinde, polis karakolunun yanındaki türbe, Hayrettinin türbesidir. Barbaros Hayrettin Paşa vasiyyetinde, Odun iskelesine defnedilmesini ve buruya gelen gemicilerin mezarını ziyaret etmelerini söylemişti. Bu sebeple Odun iskelesi denen bu yere gömülmüştür. Türbe sade ve ufaktır. Beşiktaş çarşısından yukarı Yıldıza doğru çıkarsak Yıldız sarayı ve civarına gelmiş oluruz.

Yıldız sarayı : Abdülhamit II ye kadar ufak ve ehem-

miyetsiz köşklere ibaretken, Abdülhamit II korku yüzünden hiç bir sarayda oturamamış ve bu sapa, fakat şirin köşeyi her ihtimale karşı daha emin bulunduğu için bu köşklere genişletmiş ve süslettirerek oraya yerleşmişti.

Saray büyük bir bahçe içinde, bir çok kasrlardan ibarettir. Bahçesi ve havuzları çok meşhurdur. Bir camisi ve daha ötede su haznesi vardır. Büyük salonları, eski mabeyn daireleri ve her kasrı çok kıymetlidir. Kıymetli eşyası Arkeoloji müzesine taşınmıştır.

Şimdi sarayın bir kısmı Harp akademisidir.

Yine bu civardaki nişan taşlarını Mahmut II diktirtmiştir. Burada bir zamanlar, ok talimleri de yapılmış. Sarayın müstemilâtı bir cihetten Ortaköye kadar iner. Ortaköye gelmeden şimdi bir mermer kitleden ibaret kalmış olan Çırağan sarayı vardır.

Çırağan sarayı : Abdülâziz tarafından alınan borçla (Beylerbeyi sarayı ile beraber) inşa ettirilmişti. Kâmil mermerdir. Fakat 1910 da Meclisi meb'usanın toplantı yeri iken, kazaen eşyalarile birlikte yanmıştı. Abdülhamit Selânikten getirildiği zaman, burada oturtulmasını rica etmişse de saray yandığından arzusu yapılmamıştı.

Eski mecmualarda yangına ait resimlere tesadüf ediyoruz.

Bu civarda, eskiden çok meşhur olan Yahya efendi tekkesi vardır. Deniz kenarı hep saraylar ve yalılarla kaplıdır.

Bu kısımda şimdi Kabataş, Galatasaray liseleri bulunmaktadır.

Ortaköy camisi : Abdülmecit tarafından inşa ettirilmişti. Şekli Aksaray valde camisine benzer. Yapı deniz

kenarındadır. Tarzına (Celâl Esat Bef. intibah devri üslubu demektir) gelince, yine ruhsuz bir Avrupa tarzıdır. Uzaktan bembeyaz simasını göstermeğe çalışır gibidir. (1270 H. — 1853 M.)

Ortaköyden Bebeğe kadar tramvay yolunda mühim bir esere tesadüf olunamaz.

Bebek: Şimdi de meşhur yalılar olan bu şirin mahal, eskiden o kadar mühim bir köy değildi. Ahmet III. Bebek Kasr ve camisini inşa ettirdikten sonra bu köy meydana çıkmıştı. Meşhur yalılardan Mısırlılara ait binalar ve köşkler ile cami mühimdir. İskelenin yanında meydanlıkta olan cami ufak, fakat çok şirindir.

Buradan itibaren artık buğazın meşhur köyleri sıralanmağa başlar. En mühimlerinden biri Rumelihisarı civarında ki Baltalimanı da, 1453 de kaptanıderya olan Balta oğlu Süleyman paşanın namına izafeten bu ismi almıştır. Çünkü, muhasara esnasında Türk donanması burada yatmıştı.

Rumelihisarının en meşhur ve İstanbulun en eski kitabesini havi bulunan abidesi buradadır.

Hisar: Muhasara esnasında Tarihçesinden bahsedilmişti. 3 tane büyük kulesi vardır. En meşhuru Zoğanaspaşa kulesi olup kitabesi de 1452 yi göstermekte, en eski Osmanlı eseri ve kitabesi bu olmaktadır. Bir kulesi merdivenli olup üstüne de çıkılabilir.

(Muhassara bahsine bakınız. Bu kitabeyi ilk önce Halil Etem bey keşfetmiştir. — Tarihi Osmanî encümeni mecmualarına bakınız). Deniz kenarındaki kule Halil paşa kulesi olup altında bir çeşme vardır. Zincirlikuyu - Büyükdere yolunda ve bu yolun civarında, bir çok mühim

çiflikler, su bentleri ve kemerler vardır. Bu eserleri, bentleri gördükten sonra yazacağız. Şimdilik, Buğazın garp (Avrupa) kıyısını takiben araştırmalarımıza devam edelim.

Balta limanından sonra Uluköy, İstinye, Yeniköy, Trabya, Büyükdere, Sarıyer, Rumelikavağı, (Altinkum), Garipce köyleri devam eder. Garipceye vapur da işlemez. Altinkuma kadar otomobil yolu vardır. Buğazın bu şirin köylerinde yazmağa değer bir şey yok gibidir.

Bu köylerin arkasındaki Belgrat Ormanına, Büyükdere-den bir yol vardır.

Yalnız tarihî kıymeti olan tabyalar, Rumelikavağından başlar. Bugün harap bir halde olan bu kalelere, Rumelikavağı kaleleri denir. Rumelikavağı, fakir bir balıkçı köyüdür. Köyün meydanına kapısı olan tabyalarda göze çarpan ilk şey, topraklara gömülmüş eski toplar ve kızaklardır.

Tabyaların ilk esasını kuran ve İstanbul buğazile Çanakkaleyi, kalelerle kapatmağa ilk teşebbüs eden Fatih'tir.

İstanbulun, Rumeli cihetinden tehlikede olmadığını düşünen Mehmet II, surları yaptırtacağına iki buğaza da kaleler inşa ettirerek, şimalden veya cenuptan gelecek taarruzları böylece karşılamayı düşünmüştü. Son devirde 1914 — 1916 ya kadar, Ruslar da buğazı buradan zorlamışlardı. Tabyalar aralıklarla devam eder. Altinkumda da aynı şekilde eserleri görülmektedir.

Top mevzilerinin iki cihetinde demir kapılı mahzenler ve evvelce arkada da askerî binalar bulunmaktaymış.

Şimdi, artık dahildeki eserleri tetkik edebiliriz.

Büyükdere-den otomobile 10 dakika kadar süren bentler yolundan Bahçeköye doğru ilerleyelim:

Bentler : Bahçeköydeki Valde ve Mahmut II bentlerine giderken yolun, altından geçtiği bir su kemeri vardır. Bu kemer, Beyoğlu ve civarı sularını götürür ; Mahmut I zamanında yapılmıştır. Bir sıra gözden ibaret ve iki ufak tepe arasındadır. Bir ucu Valde bendine dayanır. Bentlerin ilki, Mahmut bendidir ve üzerinde kitabesi olup şekli bir kavis vaz'iyetindedir. Önünde geniş bir meydan, arkasında da gelen sulardan toplanmış bir dere vardır. Bunun sağındaki Valde bendi, sade ve köşelidir. Yan tarafında kahveler yapılmıştır. Belgrat ormanının diğer cihetinde, Pirğos ve Cebeciköyleri civarında, pek çok bent ve kemerler vardır ki mühim bir kısmı Bizanslılardan kalmadır.

En mühim kemerler : Eğrikemer, Muallakkemer, Cebeciköykemeri, ilâhtır. Bentler de, Kirazlıbent, Karanlık topuzbendi, Ayvazbendi, Pirgostaki Başhavuz denen büyük depo, ilâh.

Bu bent ve kemerler, Bizanslılardan sonra Türkler tarafından çok defa tamir edilmişlerdir.

Kâhtane deresinin diğer cihetinde de Kalfaköy, Kavas köy kemerleri vardırki suları Eğrikapıya, oradan da sarıncılara ve şehre dağılır.

Mimar Sinana da Kanunî zamanında yedi kemer yaptırılmıştır ki bunlar, Kırkçeşme suyunu şehre dağıtırlardı. Kemerlerin en mühimleri Uzunkemer, Muğlava, Güzelce ve Müderris kemerleriydi. 1563 tarihinde, 9 yıl evvel başlanmış olan bu kemerler bitirilebilmişti.

Bu civar, kâmilin çifliklerle kaplı ve bununla bir kısmı da tarihce tanınmıştır.

BUĞAZIN ŞARK KIYISI

BUĞAZIN ANADOLU SAHİLİ : Buğaziçi vapurları, Anadolukavağına kadar gittiği için, araştırmamıza oradan başlayalım :

Buğazın, 4 üncü zamanın ilk devirlerinde açıldığı malumdur. Finikeliler, Eski Yunanlılar, bu hususta pek çok efsaneler uydurmuşlardı. Bilhassa, Yunanlıların Argonot efsanesile diğer bazı mitolojileri, Karadeniz Buğazi hakkındadır.

Anadolukavağı da ufak bir balıkçı köyüdür. Burada da kaleler ve tabyalar harap bir haldedir. Yukarı tepede, Ceneviz kalesi denilen kale vardır. Aşağıda da bazı duvar artıkları görülmektedir. Buradaki duvarların, bu civarda olduğu söylenen Bizans gümrük binasına ait olması ihtimali vardır. Bu mntaka, bir zamanlar tüccar kavimler arasında kavğalara sebep olmuş, hatta bir müddet, milâttan evvel Finikelilerle Yunanlılara ve sonra da Vitinya kiralının eline geçmiştir.

Romalıları takiben, Bizans memleketleri arasına girdikten sonra da, Haçlıların ve Cenevizlilerin elinde bulunmuş ; buraları elde etmek için de Venedik, uzun müddet çarpışmaktan çekinmemiştir.

Şimdi yıkıntılarına raslanan kale, Cenevizlilerden kal-

miştir. Üzerindeki kabartmalar bunu isbat etmektedir. Burada evvelce manastırlar da vardı ki en meşhuru Jüstyenin yaptırmış olduğu idi.

Bu civarın arazisi sarı kildir. Anadoluda kile, Yuğşa denildiğini iddia edenlere de, bazı gazete ve mecmualarda tesadüf ettim. Öyle ise, asırlardanberi, Sütlücenin üstündeki tepenin adının nereden geldiği malûm olur. Halbuki biz, oradaki mezarın Yuşaya ait olduğunu sanıyorduk.

Bütün halk, bu mahalli mükemmel bir ziyaretgâh ve mesire yeri yapmıştır. İslâmlarca, Yuşa mezarı denilen bu mezara, Finikeliler, Melkart'ın makamı, Yunanlıların bir kısmı Herkül, bir kısmı da Polloksun öldürdüğü kiral Amilos'un mezarı, Bizanslılar da Herkül yatağı adını verirlerdi. İşte bu efsane çok mühimdir ve bize kadar gelmiştir. Mezar çok uzun ve büyüktür. Yanında bir camisi vardır. Biraz aşağıda Bizans manastırlarının harabeleriyle mahzenler görülür. Buradan aşağı inerken, güzel bir menba bulunmaktadır.

Halk, kamp hayatını bilmeden, yazları burada çadır kurarak yaşar.

Havaşı, suyu, manzarası çok güzeldir. Beykoz ise Ar-gonot efsanesinde ismi geçen köydür.

Tokat sarayı bu köydedir. Fatih tarafından yaptırılan saray; Mahmut I tarafından büyük ve süslü olmak üzere tamir ettirilmiştir. Yapı yeşil ağaçlar arasından görünür.

Kanlıcada da mühim bir eser yoktur.

Anadoluhisarı: Buradaki Güzelcehisardan dolayı bu ad verilmiştir.

Dara I, ordularını buradan kurduğu köprüden geçirdiği

gibi, Yıldırım Beyazıt I de İstanbul muhasarasında, Karadeniz yolunu kesmek için 1393 de bu kaleyi yaptırmıştır. Kalenin yanından Göksu deresi geçer. Surlar ve kuleler, Rumelihisarındakiler gibi muazzam ve sağlam değildirler.

Yol açmak için suru yıkılmışlar ve böylece iki parçaya ayırmışlardır. Kuleler yassımsıdır.

Biraz ileride Küçüksu deresile Göksu saray ve çeşmesi vardır. Saray Mahmut I tarafından yaptırılmıştı. Selim III, önündeki zarif çeşmeyi ve kasrı yeniden yaptırmıştır. Mahmut II ve Abdülâziz de bu yapıyı tamir ettirmişlerdir. Şekli dört köşe, zarif ve etrafında bahçesi vardır. Küçüksudan sonra Vaniköy gelir. Eskiden buraya Nafrimakyon denirdi.

Bu köy kötülük yapmış kadınlara mahsus manastırlarile meşhurdu.

Daha sonra, Çengelköy gelir. Buradaki yapılar ve askerî lise Mahmut II tarafından yaptırılmış, Abdülâziz yeniden tamir ettirmiştir. Bundan sonra Beylerbeyine ulaşırız. İskeledeki Beyl erbeyi camisi, ilk mühim eserdir. Mabet, 1192 H. Abdülhamit I devrinde yapılmıştır. 2 minareli ve zarifcedir. Tarih beyti şöyledir:

Rahı hakta hayra niyet eyleyüp 1192 H.

Mabet ilya etti hakka han Hamit. 1778 M;

Yapı, Barok tarzını andırır.

Çarşıya giderken sağ cihette, bir Bizans kilisesinin artığı görülür. Bunun Panteleon manastırına ait olması ihtimali de varsa da hiç bir kitapta buna dair bir işarete raslamadım. İstavrozun yukarı kısımlarında, bahçeler arasında

bir takım mahzenlerin bulunduğunu haber almıştım. Fakat mahalli memurlar, açılan delikleri kapatmışlardır. Yalnız toprak altından çıkan haçlı, pek büyük bir taş vardır; fakat altında ne olduğu malûm değildir. Zaten bu yer İstavroz adını bu civardaki manastırlardan dolayı almıştı. Yine bu cihette Beylerbeyi sarayı da vardır.

Saray, Abdülâziz tarafından Çırağan ile beraber yaptırılmıştı. Arkası Firenk Tepesi denilen tepeye yaslandığı için rutubetliymiş. Bahçesindeki hayvan heykelleri çok kıymetlidir ve çok para sarfedilmiştir. 1869 da Napoleon III ün karısı İmparatoriçe Öjeni burada ağırlandı. 1912 de Selânikten gelen Abdülhamit II, beş sene, burada ikamete mecbur edilmiş ve 1917 de burada vefat etmişti. Sarayın tezyinatı çok kıymetlidir. Evvelce de burada, Şevkabat kasrı varmış.

Kuzguncuktan sonra, Üsküdar mahalleleri başlar. Kuzguncuğa verilen bu isim, Fatih devrinde, burada Kuzgun baba denilen bir adam oturduğundanmış.

Şimdi Üsküdar, Kadıköy ve civarının kısaca tarihinden bahsedelim.

İlk zamanda, buralarda Finikelilerin müstemleke kurduklarını biliyoruz. O zaman Üsküdar ve civarı Kadıköye tabi ufak bir köyden ibaretti.

Bu kısım, Kuzguncuktan itibaren Üsküdar iskelesine kadar hemen düz devam ederken, birden bir girinti yapar. Bu girintiye, Öküz limanı denildiğini Evliya Çelebi seyahatnamesi gibi diğer kitaplar da kaydedip, bu adın Damalisten geldiğini söylüyorlar; Fakat şimdiki Üsküdarlılar bu adı kullanmıyorlar. Burası, şimdi oldukça dolmuş ve iskele meydanı vücuda gelmiştir. Bu kör-

fezden sonra Şemsipaşa çıkıntısı, Damalis burnunu teşkil ederek Salacıktañ itibaren Harem, Selimiye, İngiliz mezarlığı önünden ufak; tefek girinti ve çıkıntılara tesadüfle Haydarpaşaya gelinir.

Bu kısmın çok kısa bir tarihçesini yapalım :

Üsküdar eskiden, Bizanslılar Hirisopolis — Altın şehri derlerdi. Bu isim hakkında kat'î bir karar verilmiş değildir.

İstanbuldan, Üsküdar bakılınca akşamları camlar altın gibi parlar; belki bu sebepten bu ad konmuştur. Celâl Esat Bey ve M. Mamboury de kitaplarında, Ağamemnonun oğlu Hrisisin mezarı burada olduğundan bu namın verildiğini kaydediyorlar. Üsküdar kelimesine gelince, bu da münakaşaya sebep olmuştur. Bazı muharirler, buranın posta ve kervanların son durak noktası olduğundan ve acemcede posta tatarına ve menzilhanesine «Üskütar» denildiğinden; bazıları da Skütal denen gizli muhabere usulünden ve bir kısmı da, burada Üsküdari denilen bizans askerî kışlalarının olmasından dolayı verilmiş olduğunu kaydediyorlar. Damalis burnu ve kulesi de Ceneral Haresin burada ölen karısı Damalis namına izafe edilmiştir. Selim III devri vezirlerinden Haydar paşa namına da, bir cihetten Selimiye ve diğer cihetten Kadıköyle çevrili, bağlık araziye bu isim verilmiştir. Sahilden itibaren tepeler başladığından Üsküdar tarafı bir set üstünde gibidir.

Tarihi, Kadıköyle beraber kaydedileceğinden eserleri tetkik edelim: İskeleden çıkınca Mihrimah camisi ve Ahmet III çeşmesine tesadüf ederiz.

Ahmet III çeşmesi : Lâle devrinden kalmadır. Sade ve

zariftir. Meydan yükseldiğinden eserin bir kısmı çukurda kalmıştır. Tezyinatı öteki eserler gibidir. Murabba şeklinde ve üstü geniş damlı olup, kurşun kaplıdır. Dört yüzünde de çeşmeler vardır. Diğer (İstanbul cihetinde ki) çeşmelerle, o devrin yadigârlarıdır. Süsler yalnız aynaların etrafında kalmıştır. Eskiden, bir kubbe ile örtülüymüş. (Eski resimlere müracaat).

Mihrimah camisi : 954 de (1548 M.) Kanunî Süleyman, kızı Mihrimah için Mimar Sinana yaptırtmıştır. Cami mermer bir set üzerindedir. İki taraftan merdivenlerle çıkılır. Plân sade fakat çok zariftir. Ortada bir büyük kubbe, iki yan ve bir de arkada yarım kubbeler vardır. Ön cihetinde, kapının iki tarafında, direkli ufak kubbeler ve öndeki ufak sofanın üstü kapalıdır. Ortadaki çıkıntıda da bir şadırvan vardır.

Tramvay caddesini takip edelim; Yenicamiye geliriz. Ahmet III tarafından, annesi Gülnuş Ümmetullah sultan için yaptırılmıştır (1120 H. — 1708 M.). 2 şer şerefeli 2 minaresi vardır. Kubbesi çok basık olduğu gibi, tanbur da eğridir.

Mihrap ciheti düz, pencereleri yukardadır. Yarım kubbeler biçimsiz olduğu gibi, pencereler de açılmıştır. Büyükçe bir camidir. Bu camiye YeniValde camisi denir.

Üsküdar'da bir kaç tane daha Valde camisi vardır. Bunlar da Eski, (Orta valde) yani Kösen valde camileridir.

Eskivalde camisi : Atpazarı denilen yerde, yokuş üzerindedir. Murat III zamanında, annesi Nurubanu için 991 1584 de Sinana yaptırtılmıştır. Güzel bir camidir. Kubbeler oldukça yüksektir. 2 minarelidir. Eskiden yanında imaret ve kervansarayı vardı.

Kösemvalde camisi : Bayır üzerindedir. Bir minarelidir. Kösem, kendisi için yaptırtmıştır. (1050 H. — 1640 M.) Yanında tabhane ve menzilharesi vardı (Evliya çelebi 474 üncü sahifada vakıfları hakkında oldukça malûmat verir) . Çinili cami diye yadedilmektedir. Çinileri, minber ve mihrabı fevkalâde isede yapı çok harap olduğundan bu nefis eserler çalınmaktadır.

Şemşipaşada, Mimar Sinanın yaptığı iddia edilen Şemsi paşanın (988 H. — 1580 M.) ufak camisi ve daha geride Rum Mehmetpaşa camisi vardır. Ayazma ve Ahmediye camileri de yazmağa değer. Bundan başka harap bir çok Kervansaray, darülkura ve medrese vardır ki ekseri, Mimar Sinanın eserleridir. Meselâ : Mihrimah, Ortavalde, Şemşi paşa, Esmihan darülkura ve medreseleri. Yine bazı, ufak tefek türbeler de bulunmaktadır: Hoca ve Şemsi paşanın kiler gibi.

Damalis burnunu geçerken Kızkulesinden bahsetmek icap eder. Buna Leandr — Kızkulesi — Damalis kulesi derler ve bir çok efsanelere sebep olmuştur. Burada, büyük bir kayanın üstüne yapılmıştır. Bizans devrinde, buğazı kapayan zincir buraya bağlanırdı.

Osmanlı türkler, muhafaza kulesi; şimdi de fener olarak kullanılmaktadır (Efsanelerine müracaat).

Kulenin altında bir sarnıç olup bekçileri de vardır.

Selimiye kışla ve camisi : Selim III zamanında, 1807 de yaptırılmıştır. Bilhassa kışla çok büyüktür.

Nizamıcedidin lağvından sonra bina, diğer askeri işlerde kullanılmıştır. Şimdi yine kışla vazifesini görmektedir. Mustatil şeklinde ve ortası meydanlıktır.

Cami de, şimalişark cephesi tarafındadır. İki minareli

ve önünde avlusu vardır. İnhitat devri mimarîsi hemen göze çarpar. Arka taraf kâmilten Karacaahmet mezarlığı ile kaplıdır. Haydarpaşa cihetinde Tıpfakültesi, askerî hastane, İngiliz mezarlığı vardır.

Fakülte Abdülhamit II tarafından yaptırılmıştır.

İngiliz mezarlığı da Kırım muharebesi hatırası olmak üzere tesis edilmiştir. Kitabeler, hep Lâtince'dir. Mezarlığın ortasında bir abide vardır.

Haydarpaşada, onbeş, yirmi yıl evvel eski eserlerin bulunmuş olduğunu « Kadıköy hakkında tetkikatı belediye » namındaki kitapta Celâl Esat bey anlatıyor.

Kadıköy, civarı ve tarihi:

Haydarpaşadan sonra, büyükçe bir girinti meydana gelir. Buna Kadıköy koyu denir. Bu koyun nihayetinde ki burun, Moda burnudur ve bundan sonra, çok büyük bir girinti daha olan Kalamış koyu gelir. Eskiden Kalamış koyuna Ötrop körfezi denilirdi. Çünkü burada, Arkadyüsün veziri Ötrop (Eutrope) öldürülmüştü. Kalamış ismi de sazlık manasına, Kalamisiyadan gelmektedir. Körfezin diğer çıkıntısı da Fenerbahçedir. Bu yarımada, Kayalar üzerinde bir kalecik olduğunu zannettiren Hiyeron yarımadası ve burnu denilmekteydi (Eski haritalara müracaat).

Artık sahil, ufak tefek girintilerle, Pendik ve ilâh. devam eder (İzmit Körfezine kadar). Bu sahilde Maltepeyle Kartalın karşısına Prens adaları tesadüf eder. (Buğazın, İstanbulun, Anadolu sahilinin ve adaların sahreleri aynı ve Devon devrine aittir. Bu arazi ise killi, şıştli, demiroksit ve bakırlıdır. Bu iki satırlık malûmat bu civarın isimleri bahsinde lâzım olacağından yazılmıştır).

Şimdi, Kadıköyün tarihinden bahsedelim :

Eski ismi Halkidondur. Halki = Bakır ve don da diondan gelme ve memleket manası çıkmaktadır Arazisin de bakır madeni olup eskiden işletilmiştir.

Bu sebeple Halkidion = Bakır memleketi = Bakırlık denilmiş. Bizanslılar Prokeratis de derlerdi ki bu da boy-nuzdan evvel, yani Haliçten evvel demekmiş. Türkler ya bu isimden tahfifen, veya Kadı Mehmet efendi namında birine izafeten (Hadikatülcevami cilt : 2) Kadıköy demişler.

Kadıköy ve civarı, Bizansın 657 senesinde teessüsünden çok daha evvel, finikelilerin bir müstemlekesi ve göçücü kavimlerin yolu üzerinde idi.

Buradan Ortaasya türklerinin uzun göçleri geçmişti. Bunların en meşhurları Traklarla Torlar ve Anadoluya yerleşenlerdir.

Üsküdar'da buraya tabi bir köydür. Bizansın yapılışında Körler memleketi diye ismi geçen Kadıköy; tarihten evvel de iskân edilmişti. Burada Trakler, İskitler gibi bir çok türk kabileleri oturmuştu. Bir müddet Yunanlıların elinde kalan Kadıköyde, meşhur filosoflardan Ksenokrat (406 M. evvel) doğmuştur. Bizansla beraber Filip ve İskendere, sonra da Bitinya kırallığı ile Romalılara geçmiş, meşhur Mihridatın harplerinde epey rol oynamıştır. Bizans imparatorlarının elindeyken ufak bir köy halinde olan beldenin hudutları takriben şöyle idi:

Haydarpaşa caddesinin yarısından başlayarak Aziziye sokağından rum mezarlığına kadar bir kavis şeklinde, oradan Moda caddesini geçip Mühürdar caddesinin başına ve sahile kadar devam ederdi (Şimdi meydanlık olan dolma kısmı

evvelce yoktu). Bu ufak kısmın ufak bir suru olması lâzım gelir. İmparator Valans, Valans (Bozdoğan) su kemerlerini yaptırtmak için bu suru yıktırtmıştı. Bizans imparatorları elindeyken bir çok defa düşmanlar zabdemişlerdir. Bizans muhasaralarında araplara ve Haçlı seferlerinde haçlılarıneline geçmiştir. Türkler de bir çok akınlarla bu sahillere gelmişlerdir. Hatta Anadolu Selçukilerininin temelini kuran Süleyman, Üsküdarın Bizansı seyretmişti. (467 H.).

Osmanlı Türklerden, Orhan Gazi zamanında Kartala kadar gelen akıncılar Aydos ve civarile buralara yaşamışlardı. Son yüz seneye kadar Üsküdarın aksine Kadıköy ufacık kalmıştı. Şimdi ise oldukça geniş ve sayfiye yeri gibidir. Şimal, Buğazın rüzgârlarını tutmaz ve ılıkca isede rutubeti fazla ve Halkidonya suyu, yani Kurbağlıdere nisbeten bataktır ve köy denizden yüksek de değildir.

Eserleri: Okadar mühim değillerdir. Camilerinden Osmanağa camisi; Ahmet I zamanında babüssüadeağası Osman Ağa tarafından, Kadı Hacı Mehmet efendinin mescidi yerine yaptırılmış, 1228 de Mahmut II tamirle düzeltilmiş, yanğında yanarak 1296 da yine inşa olunmuştur. Yanında 1031 tarihli bir çeşme vardır.

Meydanlığa karşı da Mustafa III camisi vardır.

1174 H. de yaptırılmış ve 1275 de Abdülmecit tamir ettirmiştir.

Sent Öfemi kilisesi de meşhur yapılarıdır. 1809 da inşa edilmiştir. Çok güzel bir kilisedir.

İbrahimağa camisi ve Ayrılık çeşmesi:

Haydarpaşa çayırını geçtikten sonra Ayrılık çeşmesi sokağındadır. Eskiden haçca ve Anadoluya gidenleri teşyie gidenler burada vedalaşırlardı. Camiyi Babüssüade ağası İbrahim Ağa inşa ettirmişti. 988 H.

Sonra Kadiri tarikatine tekke vazifesini görmüş. Sahibi de yanında yatmaktadır. Burada evvelce bir de Kasr varmış. Başka mühim esere tesadüf edemeyiz.

Kalamış körfezi sahilinde bir ayazma varmış (Hadikatülcevami cilt: 2). Bu körfez pek çok facialar da görmüştür. Ezcümle imparator Moris burada katledilmişti.

Arkadyüs devrinde vezir Ötrop da imparatoriçe Odoksiyanın emrile yine burada öldürülmüştü. Zühtü paşa konağı denilen yerde de bir sarnıç varmış.

Fenerbahçede ise Bizans devrinden itibaren saraylar inşa edilmişti. İmparator Jüstinyen ve karısı buraya gelip istirahat ederlerdi. Osmanlılar zamanında da Fenerbahçe sarayı inşa edilmişken Mahmut I den sonraki padişahlar itibar etmemişler; saray da harap olmuş. Şimdi burada deniz feneri vardır. Eskiden de olan bu kulede büyük kandiller yakılırmış (Hadikatülcevami).

Anadolu sahilinde artık mühim bir eser görülemez.

Bu civarda tümülüsler ve bazı tarihten evvelki eserlere tesadüf ediliyormuş. (Maalesef mahallerinde araştırma yapamadım).

Balнійö hattı üzerindeki köylerde de mühim ve tarihî eserler bulunmayıp cami ve çeşme gibi binalar da son asrın eserleridir.

ADALAR

Yukarda yazıldığı gibi, Anadolu sahiline nisbeten muvazi olan bu adalara evvelce Prens, Papas ve Halk adaları namı verilirdi. Çünkü, bu adalarda bir çok prens, prenses, imparator hapsedilmiş ve buradaki manastırlarda rahiplerle beraber yaşamışlardır. Eskiden (Bu gün halâ temelleri görülen) kilise ve manastırlardan dolayı Paponissia yani papas adaları da denmişti. Adalarda hava tebdili yapanlar o topraklarda olan faciaları bilseler dehşetler içinde kalırlar. İhtişamlı saraylardan kaldırılan imparatoriçeler, saçları kesilip, arkasına rahibe elbisesinin giydirildiğini evlatlarının feci ameliyatlar altında kıvranarak öldüklerini, kocaları olan imparatorların kanli cesetleriyle aynı kayıkta bu odalara sürüldüklerini gördükleri gibi, ekmeğini kazanmak mecburiyetinde kalarak sefalet içinde ölmüşlerdir.

Yine bir çok imparatorlar tahtan vazgeçtiği halde, gözleri oyularak buranın mehzenlerine atılmışlardı.

Ve yine bir çok rahip, burada eziyetle yaşamıştı.

Bizans saraylarında başlayan faciaların bu adada devam edip elim bir neticeyle bittiğine bin küsur senelik Bizans tarihi devamınca şahit oluyoruz.

Şimdi kimlerin buralarda hapsedildiğinden, eserlerinden ve tabii vaziyetlerinden bahsedelim:

Bu adalar; dördüncü zamanın başlarında buğazların açılması ve Marmaranın çökmesiyle hasıl olmuştur.

Sahreleri, buğaz ve Anadolu kıyısının aynıdır. Bu adalar sıraya dizilmiş gibi 7 danesi yan yana, diğer ikisi de daha açıktadır.

Vapurla giderken ilk uğrayacağımız Proti yani birinci ada, Türklerce Kınalı, (tcprak killidir), 2 nci Antigoni yani Burgaz adasıdır.

Antigoni denilmesine sebep, İskenderin kumandanlarından Antigonun oğlu bu namı (Babasına izafeten) vermesinden imiş.

Burgaz iskelesinin karşısına ufak bir ada isabet ederki buna da Piti denir. Ağaçsız halî bir kayalıktır. 4 üncü Halki yani bakır (Kadıköydeki gibi) Türkçe adı Heybeli adadır. Tepelerine kadar çamlıktır. 3 tepesi vardır.

5 incisi ise Büyükadadır. Ecnabiler Prenkipo derler.

2 tepesi vardır. Adaların en büyüğü budur.

6 ncısı tavşan adasıdır. Ağaçlıktır. Eskiden bahçeler vardı. Ufak ve düzce bir adadır.

Arkasında Neandros adası varsada boştur.

8 incisi ise Plati, Yassıada ve yanında Oksiya Sivri ada vardır. Bunlara çifte hayırsızada da denir.

Oksiya da, Patrik Anastasin yaptırttığı manastırın haneleri varmış. Burada bir çok rahipler yaşadığı gibi Teodoranın oğlu olduğu iddiasında bulunan Kebon hapsedilmiştir.

Platide ise çok eskiden kalma mahzenler, 1850 de İngiliz sefiri olan zat şatovari bir yalı yaptırttığından onun harabeleri, 860 da Patrik İğnas tarafından yaptırılan kilisenin artığı görülmekteymiş. Ufak adalarda da bazı manastırların inşa olduğunu kalın temellerinden anlıyoruz; bunlara da mühim adamlar hapsedilmiştir.

Diğer büyük adaların manzaraları çok lâtiftir; bilhassa Büyük ada ve Heybeli. Büyükadadaki eserlerden bir kısmının harabeleri bile kalmamıştır. Yalnız tarihî vak'aları pek meşhur olan İren manastırının yıkıntı ve sarnıcına adanın şimalişarkî cihetinde Maden denilen mahalde tesadüf edilir.

Bu mabedi ilk defa Jüstinyanus yaptırmış ve Kamaris namı verilmişti. Halkın mağaralar namını verdikleri bu manastıra, bedbaht Konstantin VI'nın kızı yani, İren torunu Öfrozini kapatmış 797, ve sonra 823 de Kekeme Mihal zavallı kızı manastırdan çıkarıp İmparatoriçe yapmışsa da; Mihal ölünce yerine geçen Teofil üveyannesini tekrar bu manastıra kapatmıştı.

Sonraları imparatoriçe Zoi de buraya kapatılmıştı. Konstantinin annesi İren, oğlunun gözlerini oyduktan, kızını manastıra kapattıktan sonra kendi de aynı akibete uğramış, yani imparator Nikefor onu da bu mabede kapatmıştı. Bir müddet sonra orada da bırakılmıyarak Midilliye sürülmüş; İren bu sefaletle dayanamıyarak ölmüştü.

Büyükadada bazı yapılar daha vardır. Cenubugarpteki tepede Aya Yorgi, ötekinde ise İsa (Hıristos) manastırları ile Tavşan adasına karşı Aya Nikola kilisesi bulunmak tadır.

Bu adada bir de kale olduğunu Kritovlosun yazıp

M. Karolidinin tercüme ettiği kitaptan anlıyoruz. Fakat Eski İstanbul, bu yazının İren manastırına ait olduğunu iddia ediyorsa da bu fıkranın yazdığı üzere o kadar dayanacak bir kale vazifesini bu manastırın göreceği kanaatini besleyemiyorum. Fakat kale harabesi de adanın hiç bir yerinde yoktur. Selçuk hükümdarlarından Gıyasettin Keyhusrevi evvel bin İzzettin Kılınc Arslan 1195 de kardeşi Rüknettin Süleymanla yaptığı muharebede mağlup ve saltanattan vazgeçmiş, Büyükadada uzun müddet yaşamıştır (Konya Rehberi — sahifa: 20).

Bu adadan sonra Halki, yani Heybeli gelir. Karşısındaki ufak adada (Piti adası) hiç eser yoktur. İskeleden çıkınca, solda Bahriye Lisesi görülür. Arka cihetinde Aya Yorgi kilisesi, soldaki tepede Aya Triyada manastırı vardır. Bu manastırı patrik Fotyos yaptırmıştır ki bu zat, 857 M. de dinî gürültülere sebep olmuştu. Şimdiki yapı 1844 de yeniden yapılmıştır. Şimdi Ticaret mektebi olan mahalde de Meryem manastırı varmış. Bu ada o müthiş facialara sahne olmuştur ve adaların en güzelidir.

Burğazda ise ufak bir manastır vardır. Başka tarihî bina yoktur. Bu kilisenin adı Sen Jan Baptisdir. İlk yapı, 844 de Teofilin ölümünden sonra, karısı Teodora tarafından yaptırılmıştır.

Antigonide de pek çok facialar geçmiştir.

Patrik Metodiyos, buradaki mahzenlerde, yanındakilerin ölüleriyle beraber yıllarca kapatılmış; İmparator Romenin oğlu Etiyen, burada uzun müddet kalmıştır.

Patrik Konstantiniyüs yine burada, 18 sene münzeviyane yaşamış ve 1850 de ölmüştür. Konstantiniyat adındaki eserini burada yazmıştır.

Proti adası da pek çok facialara sahne olmuştur.

Kumandan Vartan, gözleri oyularak buraya atılmış, İmparator Mihal Rangabe ve oğulları, sonraları İmparator Ermeni Leonun oğulları ile karısına, İmparator Romene ve en nihayet İmparator Romen Diyojene (O da bir kaç günlük ihtiyar devresinde iken) ve karısı Odoksiyaya menfakik etmiştir.

Tepedeki manastırın yanında ve sahilde görülen temeller, eski kiliselere aittir. Çamları bir yangında yandıktan ada çıplak gibidir.

— SON —

İSTANBUL ve CİVARINDA OTURAN VEYA GEÇEN MİLLETLERİN TARİH SIRASILE DİZİSİ

M.E. 1400-1200 Ortaasyadan akan türk göçlerinin bir kısmının Balkanlardan Anadoluya veya Egedenizine geçtiğini biliyoruz.

Bunların en tanınmış parçaları olan Trakler ve Torik yarım adasından inen Torlar bizi fazlasıyla meşgul eder. Dünyada ilk evvel bu toprakları medenileştiren topluluklar bunlardır. Bir kısmının bu yerlerde kalmış olması akla çok yakındır. Bunlardan sonra buralarda Finikeliler müstemleke kurmuşlardır

Roma tarihçisi ve âlimi Pelin, buraya 657 senesinden daha evvel yerleşmiş olduğunu «Ligos» köyünden bahsederek kitabında yazar. İlk malûm yerleşmeyi Meğareli Bizas yapmıştır.

657 Bizas (ve arkadaşları)	193-211 Septim Sever in (İmparatorluğu devri)
500-490 Dara I (İranlılar)	
479 Pavzanyas (İspartanın elinde)	269 Klot II (Got akınlarından Bizansı kurtarmıştır)
408 Alkibiyat (Atina hakimi- yeti)	330 Konstantin I (Merkez oldu)
407 Lizandros (İsparta)	337-361 Konstans
401 Onbinlerin elinde (İran dönüşü)	361-363 Jülien
390 Trazivolos (Atina dosluğu)	363-364 Jüviyen
340 Filipin muhasarası	364-378 Valans
334 İskender (Makedonyanın elinde)	379-395 Teodos I
	Şarkî Roma İmparatorluğu
	395-408 Arkadyos
	408-450 Teodos II
	450-453, 450-457—Polşeri ve Marsiyan.
	457-474 Leon I

— Roma devri —

Romanın kuvveti altında
vilâyet gibi yaşamıştır.

M. S. 69 Vespaziyenin tek-
rar Roma hükmü altına alması

474-475 Leon II ve Zenon
475-477-491 Zenon ve ?
491-518 Anastas (Dikoros) I

Bizans İmparatorluğu halinde
Jüstinyen ailesi

518-627 Jüsten I
527-565 Jüstinyen I
565-578 Jüsten II
578-582 Tiber I
582-602 Moris
602-610 Fokas
610-641 Herakliyüs
641-641 Herakleonas
641-668 Konstantin II
668-685 Konstantin III
685-694 Jüstinyen II
694-697 Leonis
697-705 Tiber II
705-711 Jüstinyen III
711-713 Filip
713-715 Anastas II
715-717 Teodos III

— İlavri sülalesi —

717-741 Leon III
741-775 Konstantin V
775-780 Leon IV
780-797 Konstantin VI
797-802 İren
802-811 Nikefor I
811-811 Stavroküs

811-813 Mihal I
813-820 Leon V (Ermeni)
820-829 Mihal II (Kekeme)
829-842 Teofil
842-867 Mihal III (Sarhoş)

— Makedonya hanedanı —

867-886 Vasil I (Makedonya)
868-878 Konstantin VIII
886-912 Leon VI (Filosof)
912-912 Aleksandr
912-959 Konstantin VII
920-944 Romen I (beraber)
920-945 Konstantin X »
959-963 Romen II
963-969 Nikefor II (Fokas)
969-975 Yani (Çemişkeş)
975-1025 Vasil II (Katil)
1025-1028 Konstantin XI
1028-1034 Romen III Argiros
1034-1041 Mihal IV
1041-1042 Mihal V
1042-1042 Zoi ve Teodora
1042-1054 Konstantin XII
1054-1056 Teodora
1056-1057 Mihal VI
1057-1059 İsak (Komnen)
1059-1067 Konstantin XIII
1067-1068 Mihal VII
1068-1071 Romen IV
1071-1078 Mihal VII

1078-1081 Nikefor III

— Komnen ailesi —

1081,1118 Aleksis I (Komnen)
1118-1143 Yani II (Komnen)
1143-1180 Manoel I »
1180-1183 Aleksis II »
1183-1185 Andronik I »
1185-1195 İsak II (Angelos)
1195-1203 Aleksis III

4 üncü haçlıların elinde

1203-1204 İsak II (Angelos)
ve oğlu Aleksis IV

Lâtin imparatorluğu

1204-1205 Bodoen I
1205-1216 Hanri
1216-1218 Piyer
1218-1228 Rober

1228-1231 Jan
1231-1237 Jan ve Bodoen II
1237-1261 Bedoen II

Bizansta eski imparatorlar
Paleoloğ ailesi

1261-1282 Mihal VIII
1282-1328 Andronikos II
1328-1341 Andronikos III
1341-1391 Yani V
1341-1355 Yani VI [Kanta-
1355-1356 Mateo güzen];
1376-1379 Andronikos IV
1391-1425 Manoel II
1399-1402 Yani VII
1425-1448 Yani VIII
1448-1453 Konstantin XIV
veya XII (Drağozes)

1453 de Osmanlı Türkler İstanbulu (İslambol) almış-
lardır. 1919 a kadar merkez olan İstanbul, emperyalist
milletlerin işğali altına geçmiş, FAKAT TÜRKÜN BU
KIYMETTAR ŞEHİRİ ULU CUMHURİYETİMİZİN SINIR-
LARI ALTINA TEKRAR CEÇEREK TÜRKÜN EN SE-
VİNCLİ GÜNLERİNİ GÖRMÜŞTÜR.

(Osmanlı ailesi bilindiğinden yazılmamıştır).

SAYĞILI OKUYUCULARA :

Bu kitap, bir ilk adım olduğundan yanlışlara bakılırken, bilhassa birinci formada gözden pek fazla kaçırılmıştır. Bu sebeple sizlerin ulu görgülerinize sığınır, bunları kusur saymamanızı dilerim. Görülen yanlışlar düzeltilmiştir.

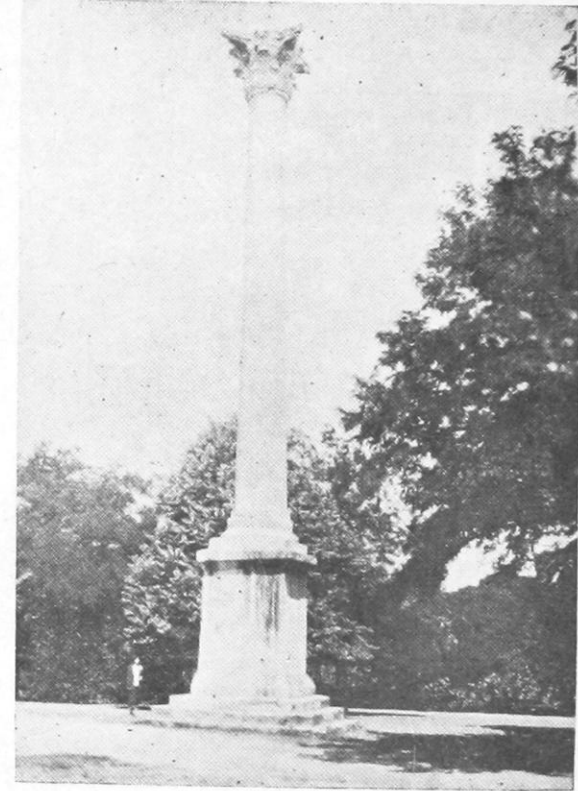
Yanlış — Doğru Dizisi

Sahifa	Satır	Yanlış	Doğru
4	1	feyzinden	feyzinden
5	2	cmiyetmiş	toplamış
5	7	bahçeleinde	bahçelerinde
5	8	renklei	renkleri
5	10	süjet	sujet
7	13	Bizans	Bizansı
7	24	resture	restore
7	30	tessüfle	teessüfle
9	13	tetklk	tetkik
9	13	bügüne	bugüne
9	22	mahalla	mahalle
9	24	Budâ	Bu da
9	29	adederdim	addederim
10	9	asariatika atikası	asariatikası
10	9	Topkabu	Topkapı
11	2	Ottomat	Ottoman
11	8	Constantique	Constantinople
11	10	Gonstantinople	Constantinople
14	22	Beyağlu	Beyoğlu
15	1	sulardan	surlardan

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
15	3	mahalli	mahallesi
15	5	Eksokinyon	Eksokionyon
16	22	Calâl	Celâl
17	17	encümenin	cemiyetinin
18	1	Torit	Torik
18	27	Byzanca	Byzance
18	28	Setphne severe	Septime Severe
18	31	sitenpolil	sitenpolis
19	17	Siklopene	Siklopeen
33	14	endirect	endirek
35	16	dinledile	dinlediler
35	22	Suluklule	Sulukule
36	7	ümitsiz	ümitsiz
37	12	red	ret
42	4	kağıt	kâğıt
42	19-20	lağ-na	lağvına
42	25	sarsdığı	sarstığı
43	20	rehler	rehber
49	8	hayate feza	hayat efza
50	23	Setim	Septim
63	22	besmeteyle	besmeyleyle
69	25	zazif	zarif
77	22	Jahres	Jahres
80	24	Batonyat	Botonyat
80	27	blunmaktaymış	bulunmaktaymış
87	22	clup	olup
93	13	1704	1074
94	7	Makron Embolos	Makron Enbolion
96	11	devirlerde	devirlerde
105	16	a 771	1771

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
112	27	kışlalrı	kışlaları
113	6	Eksokinyon	Eksokioniyon
117	23	yuliyos	Jüliyos
125	22	1556	1555
128	4	Entrolo	Antrolo
128	7	mascidi	mescidi
132	20	Etudes Byzantine	Etudes Byzantines
132	20	M. Chades Dichl	M. Charles Dichl
134	19	basit	absit
149	24	yılın da	yılında
156	Başlık	(Bu cümle yanlışlıkla başlık yapılmıştır.)	
167	5	Soven	Sover
191	9	tcprak	toprak

«İstanbul ve Eski Eserleri» ne ait resimler

Sarayburnundaki Gotlar direği S: 50

Resimlerin çoğu "Sebah ve Joaillier,, fotoğrafanesinden alınmıştır

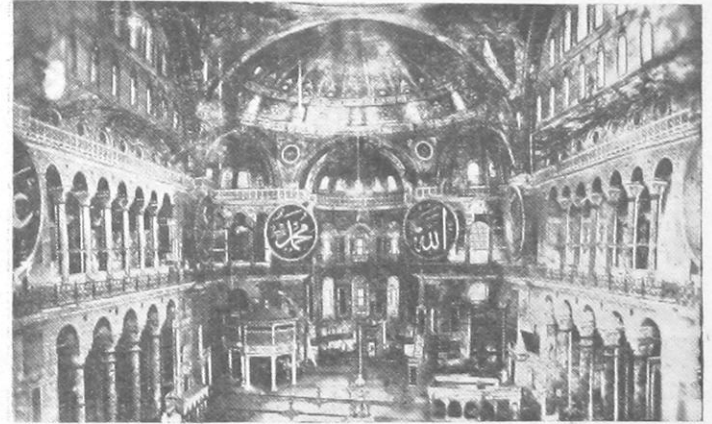
Gülhane parkındaki yıkıntı [Aya Dimitriyüs kilisesi ?] S : 50

Ayasofyadaki Ahmet III çeşmesi S : 63

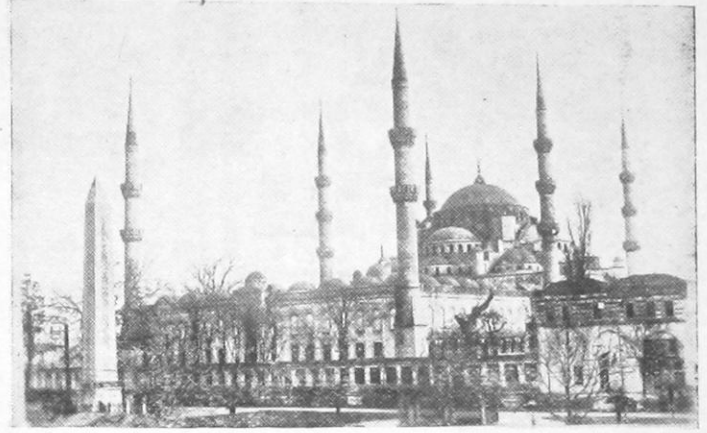
Ayasofya camisi S : 64

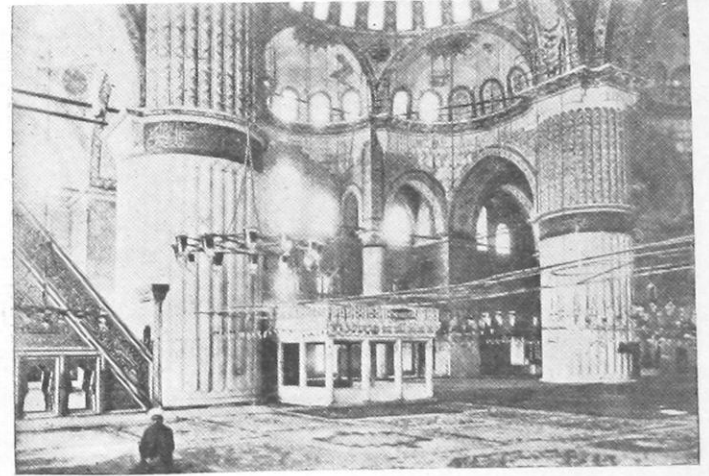
Ayasofyanın içi S : 65

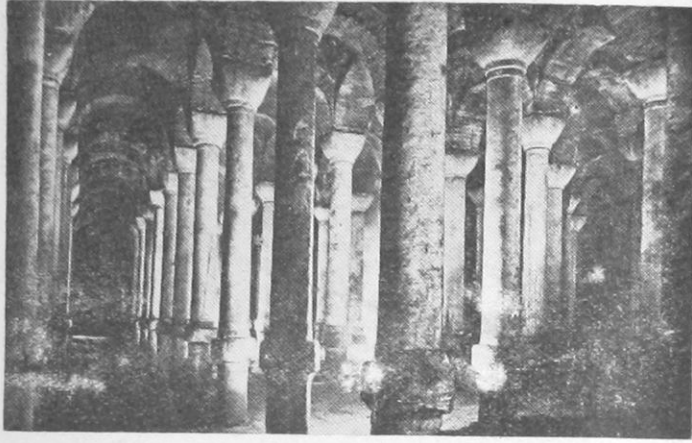
Merasim kapısı [Ayasofya] S: 66

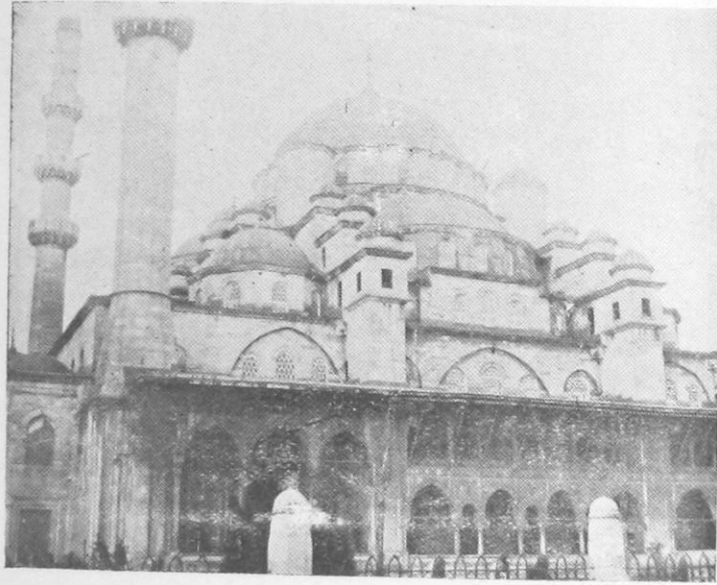
Sultanahmet I camisi S: 70

Sultanahmet camisinin içi S: 70

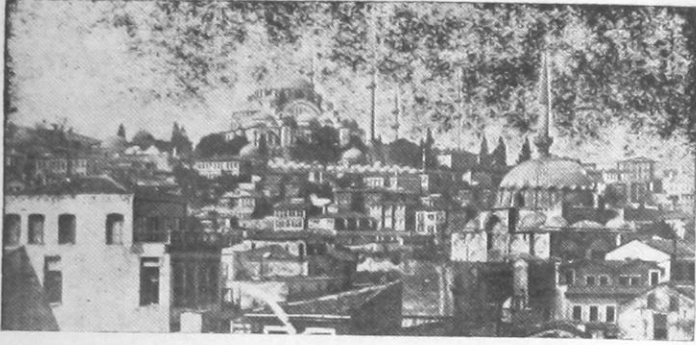
Binbirdirek [Filoksenos] sarnıcı S: 78

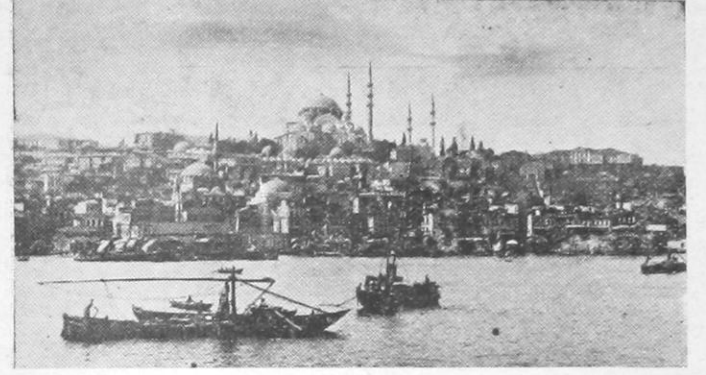
Yeni caminin dışardan görünüşü S: 93

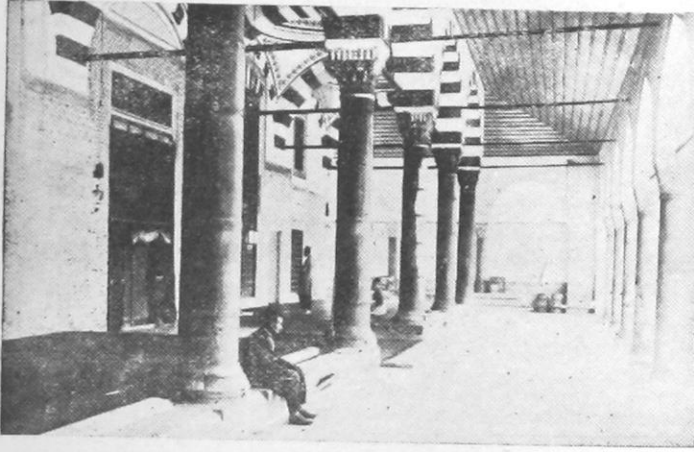
Çatladıkapıdaki Belizer kulesinin şimdiki hali

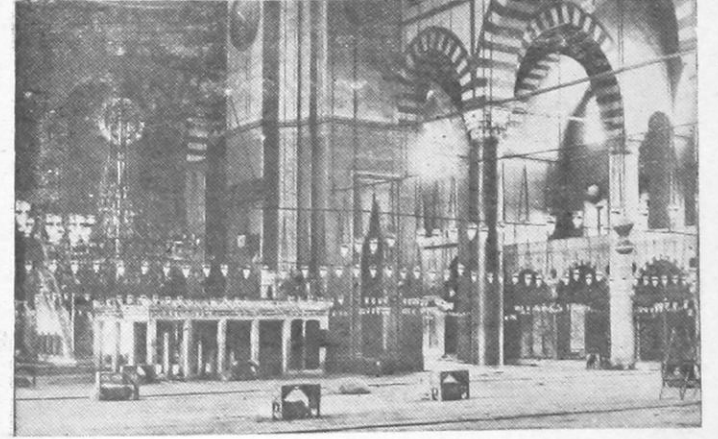
Süleymaniye ve Rüstempaşa camileri S: 94

Haliçten Süleymaniye'ye bir bakış S: 95

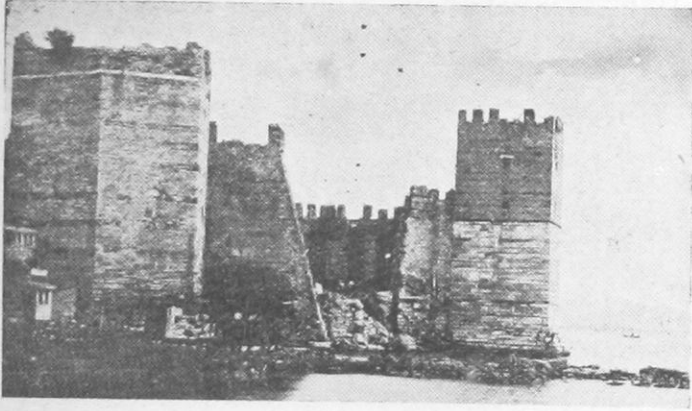
Rüstempaşada son cemaat yeri S: 94

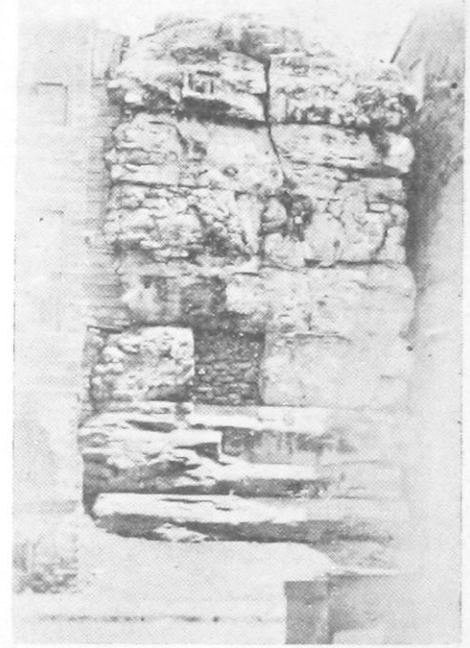
Süleymaniye'nin içi - S: 95

Beyazıt II camisi dışardan bakış S: 97

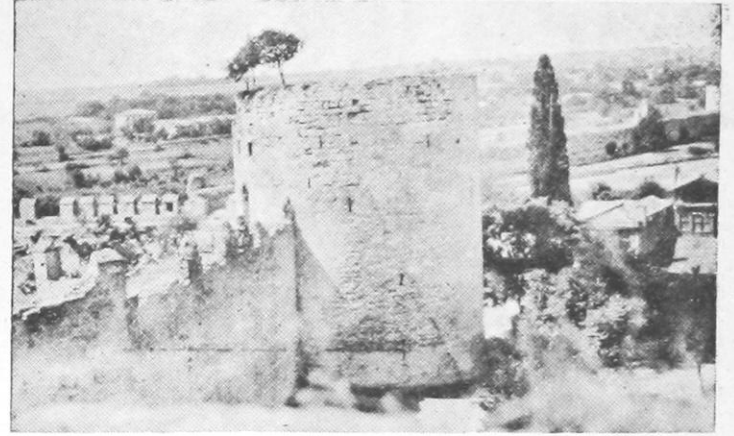
Yedikuledeki Mermerkule S : 116

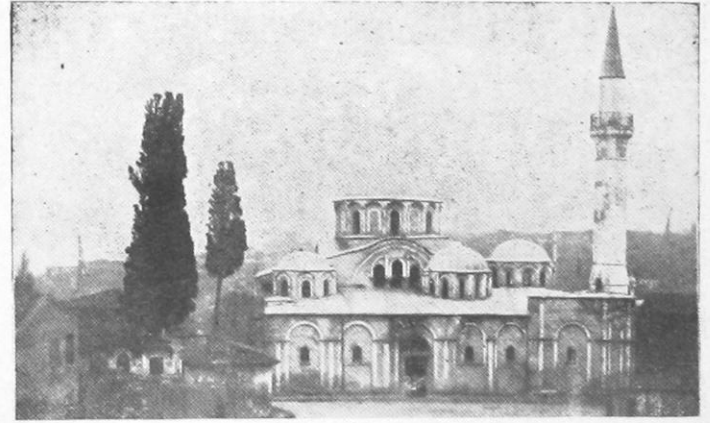
Arkadyüs direğinin oturağı S: 109

Küçük Yıldızlı Kapı [Yedikule] S: 116

Yedikulenin iç kulelerinden biri S: 116

Ka'riye camisi S: 131

Dolmabahçe sarayı S: 174

Buğaziçi, Kuzguncuktan Rumelihisarına bakış S: 182

İSTANBUL ve ESKİ ESERLERİ YAZILARIN DİZİSİ

- I Önsöz. sah: 3 — 4
- II Giriş. sah: 5 — 16
- III Bizans hakkında kısa tarihî malûmat sah: 17 — 43
- IV Yapıların tarihi:
 - 1 — Bizas devrindeki sınır içinde bulunan tarihî yapılar sah: 45 — 69
 - 2 — Septim Severin yaptırttığı şehrin sınırları içindeki eserler. sah: 67 — 81
 - 3 — Konstantinin şehrinin hudutları içindeki eserler sah: 82 — 113
 - 4 — Teodos duvarlarının içindeki yapılar. sah: 114—130
 - 5 — Hebdömon ve Belaharne. sah: 131 — 140
 - 6 — İstanbul suru haricindeki eserler. sah: 141 — 147
 - 7 — Beyoğlu ciheti (Haliç kıyısı) sah: 148 — 150
 - 8 — Galata, Beyoğlunun tarihi ve yapıları. sah: 151—155
 - 9 — Galatanın eserleri (ve Buğazın Avrupa kıyısı) sah: 156 — 178
 - 10 — Buğazın Anadolu kıyısı (Üsküdar - Kadıköy) sah: 179 — 189
 - 11 — Adalar. sah: 190 — 194
- V İstanbul ve Buğazda zamanımıza kadar yaşayan milletlerin tarih sırasile cetveli.
- IV Yazıların dizisi.

Yaniş · doğru dizisi

SISMANOGLIO

SISMANOGGIO
MEGARD

1988